

ELKERÜLHETŐK-E A GAZDASÁGI VÁLSÁGOK ?

Irta: NAGY GÁBOR

A *Magyarország* ez év szeptember 11.-i számában cikk jelent meg a következő címmel: „Természpánik fenyeget az Egyesült Államokban. A buza, kukorica- és pamutrekord megfojtja Amerikát“. Felesleges, hogy a cikk tartalmát közöljem, mert arra a cím és alcimből könnyen lehet következtetni. A közgazdaság tudományában járatlan emberektől is gyakran hallhatjuk azt a megjegyzést, hogy ugyan miért kell megsemmisíteni nagymennyiségű szükségleti cikket akkor, amikor másrésztől a rengeteg ellátatlan ember képtelen ezekhez a cikkekhez hozzájutni. Nyilvánvaló, hogy ennek a problémának megoldása nem olyan egyszerű, azonban a konjunktúra intézetek szerint világszerte kezdődő gazdasági válság aktuálissá teszi, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozzunk.

A válságok megelőzésének vagy megszüntetésének problémája már több, mint száz éve foglalkoztatja az emberiséget és a világ közgazdasági számtalan konjunktúra- és válságelméletet építettek fel, melyekben a válságok okaira igyekeztek rámutatni és megkísérelték azok kiküszöbölésével a válság fellépését megelőzni. Ezek a válságok a 19. század elejétől fogva makacsul megismétlődnek és a gazdasági fejlődés oly katasztrófális átcsapásaiban nyilvánulnak meg, melyek már a válsággal sújtott országok gazdasági, politikai, szellemi és kulturális életét veszélyeztetik. A közgazdászok hamar felismerték azt a tényt, hogy ezek a válságok az emberiség korábbi történetében még nem fordultak elő, s így közelfekvő volt a gondolat, hogy ezeket a súlyos következményű átcsapásokat a gazdaság ujszerű fejlődésének velejárójaként tekintsék. Megállapítást nyert az is, hogy a korábbi válságszerű jelenségek, mint éhínségek, drágulások vagy a kézművesség fogyasztási zavarai a véletlen jellegét viselték magukon és nem hasonlíthatók össze ezekkel az immár meglehetősen rendszerességgel jelentkező zavarokkal.

A gazdasági életnek az az ujszerű fejlettsége, melyre a rendszeres válságok utalnak, főképpen a munkamegosztás kifejlődésében, az ipari forradalomban, illetve a gépek előtörésében és a versenyben nyilvánult meg, ami az egész gazdasági életet megváltoztatta, a termelőerőket a verseny hajtóereje következtében sohasem remélt magaslatra emelte és a piacok órási mértékű kiterjedéséhez vezetett.

Válság alatt tehát gazdasági életünk egy vagy több különböző területén jelentkező oly akadozásokat értünk, melyeknek akut formájával az árak rohamos esése, tőzsdepánik, ipari és kereskedelmi vállalatok csődje és mindezek következtében hirtelen beálló munkanélküliség jár együtt. Mindezekkel egyidejűleg oly circulus vitiosus lép fel, mely önerejénél fogva továbbfejleszti a válságot; az üzem beszüntetések növelik a munkanélküliséget, viszont a munkanélküliség növekedése következtében beálló keresletcsökkenés újabb üzem beszüntetéseket idéz elő s. i. t. — mindaddig, míg a világgazdaság intézőinek befolyásától jórészt függetlenül a felhalmozott és eladhatatlan készletek el nem szivárognak, ismét meg nem indul a gyógyulási folyamat, a termelés, a fo-

gyasztás, szóval a gazdasági vérkeringés.

Hogy ezek az akadozások milyen különböző okokból indulnak meg, arról később fogunk szólni; kétségtelen azonban, hogy ebben a téves körben a kiindulás helye és közvetlen oka nem könnyen ismerhető fel és ez a tény képezi alapját annak a sok válságelméletnek, melyek főképp a válságok *megindulásának* okait kutatták és még a mai napig sem tudtak olyan varázsszert ajánlani, mellyel a válságok megelőzhetőek vagy enyhíthetőek lettek volna. A konjunktúra-politikai intézkedések csupán tüneti kezelésnek bizonyultak. Kétségtelen, hogy azok az elméletek, melyek a válságok keletkezési okait magában a forgalomban — a piacon — keresik, nem ismerték fel a mai termelési mód sajátosságait, s így nem láthatják azokat a mélyebben fekvő okokat, melyekből a termelés és elosztás rendjének zavarai származnak. Kétségtelen továbbá, hogy a kiterjedt és nagymértékben spekulációs célokat szolgáló piac óriási mértékben megnöveli fenti circulus vitiosus *megindulásának*, a vétel és eladás szétesésének lehetőségét; azonban ezeknek az ellentmondásoknak kifejlődése csupán a termelési mód már bennrejlő ellentmondásainak visszatükrözése. Ezek az ellentmondások képezik a válságok magvát és alapvető okát és ezek felismerése teszi lehetővé számunkra a válságok okainak megállapítását. Egyébként a piac bonyolult volta, az árunak a termelőtől a fogyasztóig megtett hosszú útja megnöveli annak valószínűségét, hogy termelési rendünk belső hajlamossága és mozgástörvényei következtében a válság meginduljon, hasonlóan a véletlenül meglökött és leguruló kődarabhoz, mely hirtelen óriási lavínává fejlődik és dühöngő, harsogó hirtelenséggel ránt magával mindent a mélységbe, ami útjába kerül. Kétségtelen azonban, hogy a *meglökött kő csupán azért dagadhat lavínává, mert a hegy meredek.*

Nem foglalkozhatunk itt kimerítőbben az egyes válságelméletek felsorolásával és azok méltatásával, illetve kritikájával, kétségtelen azonban, hogy a nagyszámu konjunktúra- és válság-elmélet között nincs kettő sem, amely teljesen azonos állásponton volna. Ezek az elméletek jórészt a válságok közvetlen okaira mutatnak rá, de nem világítják meg a mélyenfekvő okokat, illetve ellentmondásokat, melyek gazdasági életünket hajlamossá teszik ezekre az akadozásokra. Így tulajdonképpen nem tesznek egyebet, mint az az orvos, aki mindig újból hurutosá váló betegénél azt kutatja, hol fázott meg, mikép volt felöltözve és mikor nem vigyázott magára, azonban a légzőszervek alkatának megvizsgálását és a kóros hajlam gyógyítását elmulasztja. Ezek a válságelméletek mind abból a feltevésből indulnak ki, hogy a mai termelési rend harmonikus továbbfolytatása, a termelők továbbfejlesztése és a válságok előbb-utóbbi kiküszöbölése lehetséges lesz. Hogy ez az eljárásuk a mai termelési rend mozgási irányának fel nem ismeréséből ered, vagy pedig tudatos apologetikus célja van, annak megállapítása nem feladatom.

Adam Smithnek és követőinek megállapítására, hogy a gazdasági élet mindinkább az egyensúly állapota felé törekszik, alaposan rácafoltak a XIX. század kezdetén makacsul megismétlődő gazdasági válságok. Már a XIX. század huszas éveiben nem lehetett kétség afelől, hogy a liberális közgazdasági szakértők által megjósolt akadozás nélküli gazdasági élet nem vált valóra. Bármennyire kényelmetlen volt is ez, a közgazdászoknak számolniok kellett a válságok tényével és kutatniok kellett azok gyökerét. Leghíresebb *I. B. Say* kísérlete, aki a tények világos beszéde ellenére kétségbe vonta az általános fogyasztási válság lehetőségét, a piacok elméletéről szóló művében, mely a klasszikusok

hires elmélete volt. Ugyanezt már kortársai, a genfi közgazdász *Simonde de Sismondi* (utóbbi szerint az általános túltermelés okozza a válságot) és az angol *Malthus* is vitatták. *James Mill* és *Ricardo* relatív túltermelésre, valamint a termelőeszközök ipara és a fogyasztási eszközök ipara közötti aránytalanságra vezetik vissza a válságok okát, amely disproporcio kiküszöbölése esetén szerintük a válságok megelőzhetőek volnának. Csupán a XIX. század közepén lép föl gyökeres változás a válságprobléma kezelésében. Minthogy a polgári közgazdászok a válságok jelentőségét apologetikus célokból csökkenteni akarták, válságelméletek helyett konjunktura-elméleteket irtak, melyek a gazdasági élet ingadozásának többi fázisainál, a depresszió, stagnálás és fellendülésnél is hosszabban időztek. Elsők között a francia *Juglar* irt 1860-ban konjunkturaelméletet. Ezenkívül számtalan válság és konjunktura elmélet született, melyeknek alapelvei egymástól többé-kevésbé eltérnek. Így pl. a túltőkésítési elméletek nevesebb követői *Malthus* nyomán, *Spiethof*, *Pohle*, *Cassel*, *Aftalion*, *Bouniatian*, *Sombart*, stb., mely elméletek alapját az állandó tőke vagyis a termelőeszközök túltermelése alkotja. A modernebbek ezt az elméletet a határhaszon elmélettel, — mely a tőkés termelési mód apologetikus értékelmélete, — egészítették ki. Ezekben felül *Schumpeter* „dinamikus“ elmélete ismertebb. A fogyasztásihiány-elméletek megalapítói, *Sismondi*, *Rodbertus* s azokat számtalan követőik fejlesztették tovább. Ez az elmélet sem alkalmas a válságok megmagyarázására, mert megállapítható, hogy a válságokat megelőző közvetlen időszakban a munkabérek emelkednek s így a társadalom fogyasztóereje növekszik. A szocialista válságelméletet követő reformista elméletek közül jelentősebb *Tugan-Baranovszki* és *Hilferding* túltőkésítési-disproporcionális elmélete, *Luxemburg Róza* imperializmus-elmélete, *Lederer* áralakulási teóriája, továbbá *Bernstein*, *Kautsky*, *Otto Bauer*, *Sternberg* harmonista válságelméletei, melyek szerint a tőkés termelési mód saját gazdasági fejlődése által kiküszöböli a válságokat, a monopolitőke és a trösztök növekedése folytán eljut a „generáltrösztig“, a „szervezett tőkés termelési módig“ s így a mozgás iránya nem egyéb, mint békés „benövés“ a szocializmusba. Ezeknek az elméleteknek magvát a XX. század elejei fellendülés empirikus ténye tette, amikor az imperialisztikus terjeszkedés és a piacok e révén való nagymértékű kiterjesztése az imperialista államokban nagy fellendülésre vezetett; céljuk a válságok kiküszöbölése volt. Nem kell utalnom arra, hogy mindezeket az elméleteket az 1929-34-es válság alaposan megcáfolta és igazolta az általam itt kifejtendő elmélet helyességét, mely szerint a tőkés termelési mód mind nagyobb mértékben fejleszti ki önmagából az ellentmondásokat, melyek a válságok magvát képezik, s így a válságok szükségszerűen mindgyakrabban, mind nagyobb terjedelemben és mélységben ismétlődnek meg. „Így minden olyan elem, mely ellenszegül az elmúlt válság megismétlődésének, egy sokkal hatalmasabb jövőbeni válság magvát hordozza magában.“

Mindezekben a válságelméleteken kívül vannak még pénzszerű válságelméletek, mint *Keynes* és *Roberston*-é — *Mises* határhaszon-válságelmélete, továbbá az *exogén* elméletek, melyek a válságok okait nem a gazdasági élet belső összefüggéseiben keresik, hanem külső okokban, mint pl. rossz termés, asztronómiai behatások, továbbá pszichológiai és technikai tényezőkben (*Otto Bauer*).

Mindezek után kétségtelennek látszik, hogy a válságok valódi okait és a gazdasági élet tényleges összefüggéseit a polgári és reformista-harmonista-szocialista válságelméletek nem ismerték fel helyesen, mert

ebben az esetben kialakult volna valamely általánosabban elfogadott és tudományos végeredményképpen leszögezett elmélet. Ilyesmiről azonban szó sincs és az ipari ciklusok folyamán a depresszió, a stagnálás, prosperitás nyomában mindmegújuló válságok következnek be, melyek megszüntetésére irányuló konjunktúra-politikai intézkedések nem tudták megakadályozni az 1929-34-es romboló világválságot. Ennél a válságnál felszínre kerültek a tőkés termelési mód összes ellentmondásai és Amerika hatalmas gazdasági tartalékai, valamint az akkori elnök, Hoover zseniális szervező ereje sem voltak elegendők ahhoz, hogy a válság mozgási irányát a legkisebb mértékben is befolyásolják. Mindezek csupán azt eredményezték, hogy az Egyesült Államok ezeknek az ellenintézkedéseknek következtében dollármilliárdokat veszítettek. Az árak tartása céljából nagy tömegekben összevásárolt gabona, pamut és egyéb nyersanyag mennyiségeket az államnak hosszú idő után óriási veszteséggel kellett a piacra dobni, annak ellenére, hogy az éhező tömegek és munkanélküli milliók mellett a termelést hatósági beavatkozással hatalmas mértékben korlátozták. Ezeknek az elemi erővel megnyilatkozó ellentmondásoknak az okaira igyekszem a következőkben rámutatni.

Következőkben felsorolok a legnagyobb közgazdászok egyikétől származó és e témára vonatkozó néhány megállapítást, melyek az itt felállítandó válságelmélet kiindulási pontját alkotják és igyekszem azok alapján a válságok keletkezését abban a dialektikus sorrendben leírni, ahogyan a valóság fejlődése végbemegy:

„A termékek értékformájában... bennerejlik már csirájában az egész tőkés termelési forma, a tőkés és bémunkások közötti ellentét, az ipari tartalékhadsereg, a válságok“. Továbbá:

„Az áruk természeti és értékformáját egy egységnek tekintő elmélet képezi alapját annak a válságelméletnek, mely a társadalomnak az antagonisztikus elosztási viszonyok következtében korlátozott fogyasztó ereje és a tőkés termelés korlátlan terjeszkedési ösztöne közti ellentétet tekinti centrális fogalmának.

„A társadalmi termelőerők feltétlen fejlődésre való törekvése állandóan konfliktusba kerül a meglévő tőke értékesítésének korlátozott céljával“.

„Periodikusan tulsok árut termelnek ahhoz, hogy a bennük rejlő értéket és az abban levő értéktöbbletet a tőkés termelési móddal járó elosztási feltételek és fogyasztási viszonyok mellett realizálhassák és azokat új tőkévé változtathassák vissza, azaz, hogy mindezt az állandóan visszatérő kirobbanások folyamata nélkül tehessek meg“.

„A tőkének a tőkés termelés ellentétes karakterére alapított értékesítése a szabad fejlődést csupán bizonyos pontig engedí meg s így valójában a termelés immanens akadályát és korlátját képezi“.

„Az óriási termelőerő ahhoz a lakossághoz viszonyítva, mely a tőkés termelési mód mellett fejlődik ki, a tőkeértékek növekedése, melyek sokkal gyorsabban növekednek, mint a lakosság, ellentmondásba kerül a növekedő gazdasághoz viszonyított mind keskenyebb alappal, amelynek számára ez az óriási termelőerő működik és ennek a mindjobban növekedő tőkének értékesítési viszonyaival... Innét származnak a válságok“.

„A társadalmi termelés és magánjellegű elsajátítás ellentmondása erőszakos kitérésben kerül felszínre“.

Fenti idézetek alapján a válságok okaira a következőkben lehet rámutatni:

A feudális termelési rend ellentmondásainak kifejlődése idején lassanként összegyűjtött tőkék, melyek részben céhmesterek takarékoskodásának, részben uszorások és kereskedők pénzgyűjtésének, részben pedig a parasztok földje kisajátításának, stb. voltak eredményei, megindíthaták a tőkés termelést, mihelyt a földjétől megfosztott földművelőnépességnek és a termelőeszközeitől megfosztott kisiparosnak már nem

állott egyéb rendelkezésére életfenntartása céljára, mint pusztán munkae-
reje. Így a tőkés a piacon nagymennyiségű alkalmazható munkae-
reje találhattak. Minthogy ezek a munkások munkae-
rejeiket annak értékén
adták el, azaz olyan összegért, melyre életfenntartásukhoz okvetlenül
szükségük volt — viszont a munkae-
reje felhasználásából létrejött ter-
mékekben rejlő érték magasabb volt, így az egyes tőkés az értéktöbblet
elérésének biztos reményében alkalmazhatott munkásokat és megindul-
hatott a tőkés termelési mód. Ez azután a verseny hajtóereje következ-
tében a munka termelőrejét óriási módon megnövelte. Ezzel szemben
azonban a fellődés folyamán éppen a termelési mód belső szükségsze-
rűségei következtében számtalan ellentmondás fejlődött ki, melyek a
termelés időleges akadályaivá váltak. Ezek az ellentmondások időnként
folyamán már oly mértékben akadályozzák a tőkés termelési módot, hogy
az történeti hivatásának a termelők nagymértékű kifejlesztésének
— nem tud többé megfelelni.

A gazdasági válság megindulásának közvetlen előidéző okai csu-
pán a termelési mód bizonyos fejlettségi fokán — a munkamegosztás,
kooperáció, tehát a munka termelékenységének és a tőke felhalmozásá-
nak bizonyos magaslatán — jelentkeznek láthatóan. Ezeket az okokat
számtalan különböző körülmény hozza létre, melyek azonban mind a ter-
melés és elosztás módjával függenek össze és az előidéző alapvető ok
nem egyéb, minthogy a tőke értékesítésének később felsorolandó okok-
ból időnként akadályai mutatkoznak, vagyis a befektetett tőke és az
értéktöbblet realizálása akadályokba ütközik.

A termelés és fogyasztás teljesen egyenértékű tényezői közé a gaz-
dasági fejlődés aránylag korai fokán közbeékelődik a csere, a közvetítő
kereskedelem. Azáltal, hogy csere céljára kezdenek termelni, a termé-
kek árukká változtak át, mely áruk az emberektől, mind önállóbb, füg-
getlenebb mozgást nyertek. Lassanként megfordult a dolog és már nem
az ember volt az, aki saját termékének rendeltetését, útját, sorsát meg-
határozta, hanem fordítva, ez a termék — az áru — vált olyan tényező-
vé, melytől az ember sorsa függött. Mindinkább elhomályosodott az a
tény, hogy az áruknak egymáshoz való viszonya tulajdonképpen nem
dolgoknak egymásközi vonatkozása, hanem azok kicserélése lényegé-
ben nem egyéb, mint egyenlő mennyiségű emberi munkák egymás közti
csereje. Szóval kialakult az áru fétisszerűsége. Ha a cipész nagy rak-
tárt készített eladásra és a cipő ára a munka termelő erejének hirtelen
magnövekedése következtében — mondjuk egy tökéletes cipőkészítőgép
üzembehelyezése által — hirtelen lezuhant, úgy a cipész tönkrement.
Saját terméke tette őt tönkre kettős tulajdonsága által, azáltal, hogy
nemcsak használati cikk volt, hanem egyuttal üzérkedési tárgy is
mint ilyen csereértékkel, árral rendelkezett. Az árunak ez a fétisszerű-
sége később még szembeötlőbbé válik, amikor az áru- és értéktöbblet
a gyárüzemek, bányák, stb. részvényei az emberek akaratától jórészt
független, általuk nehezen befolyásolható mozgást nyernek és az ugy-
nevezett „krachok“ alkalmával, emberek millióit teszik tönkre és fosz-
tják meg kereseti lehetőségüktől.

Az a termék tehát, melyet nem saját fogyasztásra, hanem haszon
elérése céljából eladásra termelnek — áruvá változik át. Az áru épp
ez okból a használati érték és a csereérték kettős tulajdonságával rendel-
kezik. A tőkés az árut oly módon állíttatja elő, hogy az emberi szükség-
let kielégítésére alkalmas legyen, azaz használati értékkel bírjon, azon-
ban csupán azért, hogy az abba fektetett tőkét és a benne rejlő érték-
többletet realizálni tudja. Az árunak e kettős tulajdonsága onnét ered,

mert a tőkés termelés nem egyéb, mint magának a *termelési folyamatnak* (a használati érték előállításának) vagyis a gyártásnak és az *értékesítési folyamatnak* — az eladásnak, vagyis a csereérték realizálásának — ellentéteiből álló egysége. Nyilvánvaló most már, hogy mivel az egyes tőkés termeléséhez az ösztönzést az elérendő haszon reménye adja s így a tőkés termelés központi hajtóereje a profit — a tőkés termelés egységének két ellentmondó eleme közül a második az, mely a termelés mérvét és mikéntjét meghatározza. Az értékesítési folyamat zavartalan működése vagyis az értéktöbblet realizálásának lehetősége azonban nagy mértékben a piacok helyzetétől és a tőkés egymásközötti versenyétől függ. Ez a verseny arra szorítja az egyes tőkést, hogy árúját mind olcsóbban adja. A gépipar megindulásával a gépeknek találmányok útján való tökéletesítése volt a verseny egyik eszköze. Így a tőkés a gépet nemcsak annak elkopása után volt kénytelen kicserélni, hanem akkor is, ha versenytársa tökéletesebb gépet alkalmazott, — hogy vele versenyezni tudjon. Fokozódik ez a folyamat a válságok következtében:

„Másképp a verseny kényszere következtében, — különösen döntő jelentőségű átalakulások alkalmával szükségessé válik a régi munkaeszközöket, természetes elkopásuk előtt ujjakkal pótolni. (Erkölcsi kopás.) Ezek főképp katasztrófák és válságok, melyek az üzemi felszereléseknek ily időelőtti megújítását nagyobb mértékben kényszerítik ki“.

A gépek tökéletesítése következtében azonban mindjobban előrehalad az a folyamat, hogy a tökéletesebb, drágább és hatalmasabb gépekbe a tőkének mind nagyobb részét kell befektetni, míg ezek a gépek éppen tökéletesebbé válnak révén mind kevesebb munkást igényelnek. Ez aztán visszatükröződik a tőke összetételében: (a.: v.), amennyiben az állandó tőke, melyet a tőkés termelőeszközökbe fektet be, mindinkább növekszik, míg a változó tőke, mely a munkaerők alkalmazására, munkabérré szolgál, a tökéletesedő gépek miatt történő munkáselbocsátások és olcsóbb munkaerők alkalmazása következtében mindjobban esőkken.

„A tőke felhalmozásának folyamán a tőke műszaki összetételében minőségi változást figyelhetünk meg... ez a változás... a termelőeszközök tömegének növekedése, az őket életrekelő munkaerő tömegének csökkenésével szemben, maga részéről a tőke értékösszetételében tükröződik vissza, a tőkeérték állandó alkatrészének növekedésében, a változó alkatrésze rovására... Az állandó tőkerész fokozódó növekedésének törvénye a változó alkatrészszel szemben lépésről-lépésre beigazolódik“.

Mint hogy az értéktöbblet csupán a változó tőkéből származik, azaz abból a tényből, hogy a munkás nagyobb értéket termel, mint amennyi a bére, — míg a termelőeszközök értéke változatlanul megy át az új termékre — így a teljes befektetett tőkének mind kisebb százaléka érhető el haszonképpen, azaz a profitráta állandó csökkenési tendenciát mutat fel:

„A profitráta esése és a meggyorsult tőkefelhalmozás, eltérő kifejezései ugyanannak a folyamatnak, amennyiben mindkettő a termelőerő fejlődését fejezi ki. A tőkefelhalmozás maga részéről gyorsítja a profitráta esését, amennyiben ezzel együtt jár a nagyobb mértékű koncentráció és vele együtt a tőke magasabb értékösszetétele. (a.: v). Viszont a profitráta esése a tőke koncentrációjának folyamatát gyorsítja és a kisebb tőkés kisajátítása által valamint a közvetlen termelők maradványának expropriálása által — akiknél még akad valami expropriálható — annak centralizációját viszi előre. Ezáltal azonban a tőke felhalmozása, annak tömege szempontjából meggyorsul, bár a profitráta esésével együtt a felhalmozás rátája is csökken“.

Továbbá:

„Másképp, mivel az ösztöke értékesítésének rátája, a profitráta, a tőkés termelési mód hajtóereje, annak esése az új önálló tőkék képződését meglassítja, és így a tőkés fejlődési folyamatot megakadással fenyegeti, túltermelést, spekulációt és válságot idéz elő, felesleges tőkéket hoz létre, és ugyanakkor lakosságfelesleget is“.

Végül:

„Így általában megállapítható, hogy ugyanazok az okok, melyek az általános profitráta esését előidézik, ellenhatásokat idéznek elő, melyek ezt az esést akadályozzák, lassítják és részben megszüntetik. Nem oldják fel azonban ezt a törvényt, csupán annak hatását gyöngítik“.

A profitráta esésének folyamatát tehát ellentendenciák, mint pl. a munkások bérének csökkentése, vagy azok intenzívebb felhasználása — csupán késleltetik, de nem tartják fel. A profitráta esésében így, mint fentebb láttuk, tulajdonképpen a munka termelőerejének növekedése — a gépek tökéletesedése — nyer kifejezést. A profitrátának ez az esése viszont a maga részéről is visszahat ennek a folyamatnak — a termelőeszközök kiterjesztésének — az állandó tőke növelésének előmozdítására, mert az egyes tőkésnek a csökkenő haszonkulcs miatt termelését ki kell terjesztenie, hogy a haszontömeg ne csökkenjen, sőt emelkedjék. Így a termelőeszközöknek (gyárak, stb.) a konkurrencia és a hitel következtében növekvő mennyisége és értéke még az egyes tőkés kalkulációs okaiból is növekszik. Mindezekből kitűnik, hogy a kétlaki termelési mód következtében (termelési és értékesítési folyamat) kiéleződik a tőkés termelésben az az ellentmondás, hogy a termelőerők a verseny és hitel alatt mindjobban kifejlődnek, viszont az értékesítési lehetőségek ugyanezekből az okokból, — vagyis a tökéletesedő gépek miatti munkáselbocsátások, stb. következtében beállott csökkent társadalmi fogyasztóerő miatt — mindjobban megnehezednek. Így az akkumuláció előrehaladásával növekvő munkáselnyomorodás megszükiti a társadalom fogyasztóerejének bázisát és korlátlanul viszi előre a termelőerők fejlődését. Ezzel azután kifejlődött a *termelőerők korlátlan fejlődése és az értékesítési lehetőségek korlátoltsága közötti ellentmondás*, mely nagymértékben teszi a tőkés termelési módot arra hajlamossá, hogy objektív ellentmondások következtében a válság meginduljon. Ez az ellentmondás tehát létrehozza a válságok *lehetőségét* s így a válságok *okozójává* válik. Ezt a *lehetőséget* a vétel és eladás kettősségének ténye, azok szétesésének számtalan lehetősége, a hitelben és pénzben rejlő számtalan ellentmondás csak növeli:

„Az áruforgalomban továbbá a pénzforgalomban kifejlődött ellentmondások — és ezzel együtt a válságok lehetősége — önmagukat hozzák létre a tőkésben, amennyiben ezek valójában csak a tőke alapján kifejlődött áru- és pénzforgalomban fordulnak elő“.

Ebből világosan kitűnik, hogy a válságok keletkezésének oka a tőkés termelési mód termelési és elosztási viszonyaiban rejlik, illetve a *válságok tulajdonképpeni oka maga a tőkés termelési mód*.

A válságoknak ez a lehetősége azután szükségszerűségbe csap át a tőkés termelési rend *főellentmondása* következtében, mely nem egyéb, mint a *„társadalmi jellegű termelés és a magánjellegű elsajátítás közötti ellentét“*. Az árutermelés kezdeti stádiumában és a saját szükségletre való termelés idején is fennáll az elsajátítás magánjellege — azaz a termelőeszközöknek egyéni birtoklása — továbbá a termelés társadalmi jellege is, mivel a termelés ebben a társadalomban is társadalmilag megy végbe, amennyiben itt is elszigetelt termelők nem a maguk részére, hanem a társadalom számára és pedig ismeretlen piacra termelnek. Itt azonban ez a helyzet nem jelent ellentmondást, nem vezet vál-

ságokra, mert egy másik értelemben *nem társadalmi*, hanem magán-termelés folyik. Ebben az értelmezésben, mely a fenti főellentmondásra vonatkozik, társadalmi termelés csak a nagyüzemi termelés: nagyüzemekben belül munkamegosztás alapján kooperáló embercsoportok termelése, amelyek koncentrált termelőeszközöket mozgatnak és azokkal tömegtermelést folytatnak — ellentétben az egyszerű ártermeléssel, ahol egyes személyek saját kis termelőeszközeikkel dolgoznak és egyéni szinten jelentéktelen árumennyiségeket állítanak elő. Így az egyszerű ártermelésnél, bár magánjellegű az elsajátítás, azonban a termelés nem ölt az előbbi értelemben vett társadalmi jelleget, s így a válságok is kizárólag a tőkés termelési mód sajátosságai. A tőkés centralizálása, a termelőeszközök koncentrációja, a termelés specializálása, a különleges iparágak számának szaporodása és azoknak összefüggő társadalmi termelési folyamatba való egybefolyása a termelésnek kifejezetten társadalmi jellegét kölcsönözik. Az *elsajátítás magánjellege következtében* az egyes tőkés a verseny lökése alatt saját tőkéjét igyekszik szaporítani és saját hasznát realizálni, azonban árúját ismeretlen, szervezeten kívül piacon kell elhelyeznie. A verseny, mint fent kimutattuk az egyes tőkés termelésének kiterjesztésére kényszeríti. Az ipari tőkésesítések, a termelőeszközök kiterjesztése, a profit utáni hajszában mind nagyobb méreteket ölt, a termelés mindjobban kiterjed, míg ugyanaz a folyamat, mely a termelőerőt megnöveli, előreviszi a termelés korlátját — a fogyasztás csökkenését, míg végül a kettő összeütközésbe kerül és válságba robban ki. Természetesen a válság csupán azért törhet ki, mert a társadalmi termelés és az egyéni elsajátítás ellentmondása következtében fennállnak azok a *feltételek*, melyek miatt az elosztási viszonyok anarchisztikusak, a termelés ismeretlen piacra történik és így a folyamat természetéből származó túltermelés áruháborúba, krachba torkol. Ennek a főellentmondásnak kiküszöbölése esetén, (mely azonban csak magával a termelési móddal együtt kiküszöbölhető ki) bármely nagy mértékű termelés esetén sem következne be válság, minthogy az emberiség szükséglete meghaladja annak vásárló képességét, sőt a már ellentmondásokkal akadályozott termelés mennyiségét is. Így a főellentmondással együtt kiküszöbölődne a szükséglet és a fogyasztás közötti eltérés is, mely a mai termelési mód mellett mindjobban előrehalad, míg fejlettebb termelési rendszer esetén successive megszűnnék.

A termelés és a értékesítés közötti ellentmondásnak a verseny és a hitel által meggyorsított mozgása így bizonyos fokon összeütközésbe jut egymással és azt a termelés társadalmi módja és az elsajátítás magánmódjának ellentéte válságba robbantja ki.

Ez az ellentmondás tekinthető a válságok *alapfeltételének*, minthogy annak a hiánya esetén a többi ellentmondás nem nyilvánulna meg válságban. Viszont mivel ez az ellentmondás adja meg a tőkés termelési mód lényegét, így fentiek alapján a válságok előfeltétele maga a tőkés termelési mód.

A fent leírt mozgási irány következménye azután, hogy a termelő eszközöket gyártó ipar a verseny és a realizálási nehézségek miatti terjeszkedés következtében diszproporcióba kerül a fogyasztási cikkek termelő iparokkal, illetve azokat tulszárnyalja. Nyilvánvaló azonban, hogy ez tulajdonképpen nem egyéb, mint a termelés és fogyasztás, az eladás és vétel szétesése, mert a fokozottabb mértékben előállított termelőeszközöket a korlátolt fogyasztás miatt a fogyasztási cikkek gyártó ipar nem tudja megvásárolni. Így bár az egyes termelési ágak közötti disz-

proporcio a válság szempontjából figyelembe jöhet, azonban azt csupán az előbb említett főellentmondás kifejezésének tekinthetjük. A termelőeszközök és a fogyasztási cikkek iparai közötti diszproporcio az anarchisztikus termelési mód miatt állandóan fennáll, mégis csak időnként következnek be válságok. Így önmagában a diszproporcio nem szolgálhat a válságok kielégítő magyarázatául. Ellenben a termelőeszközök iparának a fogyasztási cikkek iparával szembeni gyorsabb növekedése, csupán a visszamaradt fogyasztás megnyilvánulása, az akkumuláció általános törvényének kifejezése: növekvő gazdagodás az egyik oldalon és növekvő szegénység a másikon.

Tehát a társadalmi termelés következménye az, hogy a termelőiparok eszköze túlhaladja a fogyasztási cikkek iparát, ami azután végeredményben mégis nagyobb mérvű használati cikk termelésre vezet. Az így megnövekedett termelés azután összeütközésbe kerül a csökkenő fogyasztás korlátjával és válságba robban ki. Az áruk elhelyezése, s így az értéktöbblet realizálása megnehezül, az árak zuhanni kezdenek, a csökkenő kereslet következtében az árutömeg felhalmozódik, eladhatatlanná válik, a tőke bizalmatlan lesz, visszavonul, a hitel megszűnik, minék következtében vállalatok meginognak, összeomlanak, tőzsdekrach és pénzválság lép fel. Mind újabb tömegek kerülnek az uccára, így mindjobban csökken a kereslet és vele együtt az áruk árainak zuhanása, az értékrombolás teljes erővel megindul — a válság megkezdődik. A tőke felhalmozásának folyamata megakad, egyik vállalat a másikat rántja magával a mélybe, az újabb- és újabb munkás elbocsájtások ténye csökkenti a keresletet, tovább szorítja az árakat, az értéktöbblet realizálása, a rentabilis termelés mind nehezebbé válik, így mindig újabb üzemek állítják le termelésüket vagy csökkentik azt, egyszóval a válság kimélyül. A válság alkalmával azután felszínre kerülnek a termelési mód összes ellentmondásai, mint például a termelés és fogyasztás közötti aránytalanság, az árufetisizmus, a pénz szerepe, a hitelből származó ellentmondások, osztályellentétek, stb., stb. A polgári termelés összes ellentmondásai kollektíve kitörnek az általános világpiacon válságánál.

Az értékeknek, vagyis az áraknak ily nagymértékű lerombolása és a termelés szüneteltetése következtében azonban a kereslet lassankint felüti fejét, a felhalmozott árukészletek lassan elszivárognak és újból felmerül a termelés szükségessége, vagyis a rentabilis termelési lehetőség. Megindul az akkumuláció folytatása, a termelőerők továbbfejlesztése, a verseny. A tőke bizalma lassankint visszatér. A vállalkozási kedv felüti fejét „jobb idők“ reményében és újból fellendülés stádiumába lép a gazdasági élet, amint a válság utáni depressziót áthidalta, amikor azután a fent vázolt alapvető ellentmondás által — a termelés kétlakisága és a korlátlan termelőerőnek a korlátolt értékesítési lehetőséggel szembeni ellentmondása következtében a társadalmi termelés és egyéni elcsajátítás alapvető ellentmondása miatt, mely a termelést anarchisztikussá teszi, ismét megindul az árzuhanás és a válság.

Mint előbb említettem, a tőkés termelési mód körforgásokban mozog, melyek főalkatrészei, a válság, depresszió, stagnálás, fellendülés, csúcs-konjunktura, válság s. i. t. A polgári közgazdászok a konjunktura többi fázisaival kimerítően foglalkoznak, hogy a válság jelentőségéről a figyelmet eltereljék és inkább konjunktura-elméleteket dolgoznak ki válságelméletek helyett. Ők t. i. a válságot nem tekintik a körforgás (ciklus) karakterisztikus alkatrészének és azt kiküszöbölhetőnek igyekeznek beállítani. Az itt kifejtett válságelmélet a válságokat a mai termelési rendre jellemzőnek tartja, mert annak folyamán éppen a termelési rendben

benrejlő ellentmondások nyilvánulnak meg. Ezek a válságok nem egyebek, mint a termelési módban rejlő ellentmondások átmeneti erőszakos feloldásai, a termelési mód tisztulási folyamatai. Azonban ugyanazok az ellentendenciák, melyek a válságok hatóerejét csökkentik, megteremtik a mindinkább elmélyülő következő válság előfeltételeit, minthogy a válságok nem szüntetik meg az ellentmondásokat, csupán időlegesen feloldják azokat.

A válságok periódikus ismétlődése, mely bizonyos rendszerességgel 5—10 évenként megy végbe, a fix tőke megújítására vezethető vissza. Az állandó tőkének azt a részét, melyet gépekbe, épületekbe fektetnek be, a tőkés nem kapja vissza egy körforgás után, mint a tőke többi részeit, hanem az lassanként folyik hozzá vissza amortizáció, leírások formájában. Ezt a fix tőkét azonban nagyobb tőkeértékek egyszeri investálásával újítják meg. A fix tőke megújításának ez a módszere, a termelőeszközök lassankinti részleges elkopása és ennek a tőkerésznek a termelésbe egy összegben való visszaömlése, a termelőeszközök, épületanyagok, vas, gép, stb. utáni kereslet hirtelen emelkedését idézi elő. Azoknak az iparágaknak a piaca, melyek termelőeszközöket állítanak elő, kiterjed és egyidejűleg megnövekedik a termelés is ezekben az iparágakban.

A fix tőkének pótlása azonban ritkán megy végbe úgy, mint valószínűségi technikai elkopásnak az eredménye. Legtöbb esetben a verseny fentemlített okai miatt pótolják ezeket, mielőtt még teljesen elhasználoztak volna. Természetes továbbá, hogy a találmányok és géptökéletesítések éppen a válságok idejére esnek, mert ebben az időszakban a legélesebb a verseny a tőkések között. Hogy a válság következtében előállott árzuhanás miatti veszteségeiket csökkentsék vagy a profitráta esését fenntartsák, csökkentik előállítási költségeiket. Ezt egyrészt a munkabér leépítésével, a munka intenzívebbé tételével, másrészt pedig a régi gépek tökéletesítésével vagy új tökéletesebb gépek alkalmazásával, vagyis a fix tőke megújításával érik el. Így a válság maga képezi az újabb fellendülés kiindulási pontját. Ez a fellendülés nyilvánvalóan először a nehéz iparban kezdődik, bár teljesen közömbös, hogy a kereslet milyen termelési ágából indul ki, minthogy a válságok alkalmával *általános tultermelés* jön létre. A termelőeszközöket előállító iparágak emelkedő tendenciája kiterjed a fogyasztási cikkek termelő iparágakra is, minthogy az előző megnövelése a munkanélküliség csökkenéséhez s így a fogyasztás emeléséhez járult hozzá. A fogyasztási cikkek termelő iparágak élénkülése viszont maga részéről visszahat a termelőeszközök iparának növekedésére, minthogy azok az iparágak, melyek fogyasztási cikkeket termelnek, a verseny következtében tömegesen újítják meg gépeiket és felszerelésüket. A fellendülés általános virágzásba csap át. Azok az iparágak, melyek termelőeszközöket állítanak elő a növekvő megrendeléseket teljesítik, míg végül is hirtelen tultermelés mutatkozik, mely a rendelések törléséhez, új építkezések csökkentéséhez, stb. vezet és az újabb válság kitör. *S mindig így tovább.* Tehát a fix tőke megújításának a módszerében rejlik a válságok periodicitásának materiális alapja.

Hogy a válságok a termelési rend mai monopoltőke-imperialisztikus korszakában miképpen alakulnak, arra következő cikkemben fogok rámutatni, de már most megállapítom, hogy az ellentmondások e miatt a nagyszabású társadalmosulási folyamat miatt egyáltalán nem küszöbölödtek ki, minthogy az elsajátítás magánjellege megmaradt, sőt azok még élesebb formában nyilvánultak meg az 1929-34-ben lezajlott utolsó

válságban. Bár a fegyverkezések által előállott másirányú gazdasági mozgás a prognózist megnehezíti, de a befutó konjunktúra-intézeti jelentésekből már vészjóslóan tűnnek elő azok a jelek, melyekből közelítő gazdasági válságra lehet következtetni.

FODOR JÓZSEF: VERSEK

ERDŐ, ŐSZ, 1938

*A völgyeket gépfegyverek
Kártevő dühe veri fel,
A mély erdők felhörgenek,
Erdőtündér sírva felel.
Pókszötte haja fák bogán,
Szem-nem-járt útján menekül,
Édes csöndje dült otthonán
Döbbenek, kínban, egyedül.*

*Ágyú, ártalom és gyilok,
A föld talapja vérben áll,
Mint birtokán, él, sompolyog,
Úr az erőszakos-halál.
Kél a dal, száz hit terve, mint
Gyermek építi köveit
A vad Való mosolygva int,
Álmunk hatalma megtörik!*

BOMLÁSOK, REKKENT ZAVAROK

*Bomlások, rekkent zavarok,
Rendül, füstöl és kavarog
A világ —
És már kicsi lett minden arány
S lelkem elszabadulva hány
Ráncot, féket és igaz elemébe fog
S dült mélybe ömlik: A jelek, jóslatok
Roppant világa jött el; a földön, egen
Pázmás fények és vad csillagok
S minden úri, kóbor elem
Veszett befolyása érvényt hasít
S minden élet kivadít
Magából és a vér partjait
Tulönti! Oh hová jutok,
Ha nem bírom már s ez az örület
Mint megbokrosult paripa, levet
S már csak rettegve bámulok
S némán! Oh, ki veletek egy, társatok:
Tartsatok magamnál lenni, nagy napok!*

FARKASOK KÖZÖTT

Rózsatövis zöld bimbója,
henteredik a víz róla,
Kristály-csöppek óvó sója,
Ekszer-burok megnyitója.

De ha nyílik, mire nyílik,
Hogy az év im esteledik,
És a kertben nincs fa, melyik
Ne oldaná leveleit.

Dönti az őszt már az erdőt,
Hajtja a szél már a felhőt,
Vég fog minden szertezörgőt,
Jaj annak, aki későn jött.

Jaj annak itt, vad-siváran,
Préda ölyök rémkarában,
Hulló világ viharában,
Éhfarkasok csapatában!

ALFÖLDI KALENDÁRIUM

Írta: VERES PÉTER

Egész délután otthon vagyok, de nincs semmi dolog, még csak egy malacfia sincs a háznál, két tyúk van mindössze, az is az egyik kotló, a libát is mind eladtuk kenyérre. Nem fog a hely, kimegyek, bejövök, végig megyek az udvaron, kiállok az uccajtóba, járkálok a házba végtől-hosszig, leülök a lócára vagy a székre, így telik az idő. Hallgatom a gyerekek rezselését, veszekedését, néha kedvem volna közéjük vágni, mert nagyon cibálják egymás haját, azután meg vinyogtatják egymást, fel is indulok dühösen, de mégis mindig viszatartom magam. Nem érdemes ütni őket. Az Isten se tudna itt rendet tartani. Még aztán más gondom van nekem.

Azok különben estefelé már azon török a csürhejárást, hogy mit hoz az anyjuk Kelemenéktől.

Amikor már közeledik az este, nekem is akad egy kis dolgom. Hozok be izjket, befütök a kemencébe és mosóvizet rakok be, mert Sári rám parancsolt, hogy mire hazajön, meleg víz legyen. A gyerekekről még ma este lemossa a ruhát, az éjszaka a kemencén megszárad, mert másképp nem tud tisztát adni rájuk.

Már jó késő van, amikor előkocog szegény anyjuk. A kezében egy köcsög, hóna alatt egy kis csomag. A köcsögben iró van, jó csomó, van talán öt liter is, a névnapokra sok vaját köpültek, az irót ugyan a disznónak szokták adni, nagyon szépen hiznak tőle, mert megjavítja az étvágyukat, de mert tudják, hogy nagyon az utolsóban vagyunk, hát adtak belőle Sárinak is. A csomagban egy pilis száraz kenyér, egy darabka szalonna, lehet olyan negyedkilónyi, ezt Erzsike dugta oda Sárinak, azután meg néhány száraz pogácsa, ezt az öregasszony adta. Most még nem süttöttek süteményt, ez a pogácsa a múlt hétről maradt, már

olyan száraz, hogy a kocsisnak is restellik odaadni, mert beletörik a foga. Vagyis inkább azért, hogy hire ne menjen, hogy Kelemenék kéthetes pogácsát adnak a kocsisnak és olyan száraz, hogy már az egerék is kikoptak belőle. — Na, majd elfogy nálunk, jó, éles egérfogak vannak itten.

Ezenkívül kapott még Sári egy pengő napszámot is. — Jó volna, ha mindennap így volna — mondja Sári, de nekem nem nagyon tetszik ez az egész dolog. Nekem még nem keresett az asszony kenyeret, visszaszám ez egy kicsit.

Körülfogják a gyerekek, ahogy hazaér, nem lehet szabadulni tőlük. Erzsi szalad a pitarba csuprokért, kanálért, tányárokért és öntözi az irót széjjel. Jó sűrű ez az iró, még apró vajgörcsök is vannak a tetején, meg a köcsög oldalán. Meséli aztán Sári, hogy a tejfel nehezen akart összemenni, mert hideg volt és az öregasszony azt mondta, öntsenek bele egy kis meleg vizet, az majd összekapja. De Erzsike inkább azon volt, hogy egy nagy vájdlingba öntsenek melegvizet és kívülről tegyék bele a köpülöt, úgy nem lágyul el a vaj. Pedig csak azért csinálta, hogy a vízzel ne rontsák el az irót, mert akkor nem lehet belőle enni.

Én is megiszok belőle egy félliteres csuporral. Csakugyan nem rossz, sűrűbb, mint a szedett tej, csakhat savanyu, én pedig csak nyárba szeretem a savanyút, akkor is csak ha már valami bajom van. Ilyenkor bizony egy izem se kívánja. Ugy ki van soványodva a gyomrom, hogy csak jó faggyus birkapaprikás vagy disznótoros káposztás-hus hozná helyre, nem iró-savó. Ide is adja szegény Sári a szalonnát, mert tudja, hogy milyen ellensége vagyok a savanyunak, de csak egy falatot csipek, éppen csak a szám ízéért, spórolni kell vele, kitudja, mivel főzünk a jövő héten. Idenyujt egy pogácsát is, de én visszaadom, — majd megrágogatom a kicsinek — mondom, jobb az, mint a málskenyér. Az ugyanis dörzsöli az inyit, mert foga még nincs elég.

El is teszi, a nagyobb gyerekeknek is csak kostolóba ad, kettőnek tör szét egyet. — Majd elbánok én evvel — mondja. — Beteszem a kemencébe, megpuhul úgy, hogy még Eszti is megtudja rágni.

Ezután behozza a teknőt, a gyerekekről leszedi a kantust, meg az inget, amelyiknek nincs tiszta ruhája, berakja őket a sutba, pokrócba, vagy ujjasba csavargatja őket, mert nem akarják megszokni a cigánytempót, olyan szégyenlősek, mintha módjukban állna, pedig már a cigánysorsra jutnak, ha így haladunk.

Én meg, mert nem tudok itt mit csinálni, hogy ne legyek láb alatt, átmegyek Szabó komáékhoz. Az ülést már unom, de nem fekhetek, amíg Sári dolgozik. Ő ugyan elmesélné, hogy mit hallott Kelemenéktől, mit mondott Erzsike az uráról meg az anyósáról, meg hogy panaszkodott az öregasszony a fiaira meg a menyekre, de hát ez engem nem nagyon érdekel. Jó cselédek ezek a Kelemenék, dehát ami az ő dolguk, az az ő dolguk.

Szabóéknál szokás szerint nagy ricsaj van. Hét gyerek van otthon. Majd mind fiu, csak a legnagyobb jány, a Kati az már szolgál. De Gabri, az utána következő otthon van, mert nem állja a gazdát. Még csak március dereka és már két gazdát szolgált ki. Az egyik helyről elzavarták, a másik helyről ő szökött meg. Azt mondja az apja, hogy Gabrinak egy százholdas tábla földet kellene gazdával bevetni, még tán az is kevés volna. Jó erős buckó fiu pedig, bírná már a dolgot, csak nagyon csintalan. A kölyökbandába Böndőnek hívják, mert hogy olyan vastag. Ezek a süldőfiuk mindig adnak ilyen neveket egymásnak, az én

Jankómat Csicsónak híjják, engem meg Tokjónak neveztek annakidején, mert az iskolából már elállítottak juhászbojtárnak és egy tavalyi tokját kaptam az első szolgálatért a kosztón kívül, meg 3 forintot aratástól Mihálynapig.

Na, Gabris inkább itthon szeret legénykedni, mint a más jószága mellett. Ő a vezér az uccába, de jól is tudja a kisebbeket abrikolni.

Gábor koma csizmát reparál. A másik nagyobbik fiúnak, az Imrének leszakadt a csizmája talpa, reggel pedig templomba kell menni, mert március 15 lesz. Az ünnepi istentiszteleten mindenkinek ott kell lenni. Óvatosan húzigálja össze a koma a csizmát a szurkosfonallal, mert avult a csizma és szakad utána. A hidját, meg a sarkát már dróttal erősíti meg, mert a céma mingyárt elnyüvik. Imre pedig nyü-gösködik rajta, hogy ne drótozza, mert meglátják a fiuk és kicsufolják.

A koma munka közben káromkodik szakadatlanul, a csüngős bajszát rágja és még a sapkát is letette, annyira izzad. Nem a munkától, hanem a bosszuságtól. Hiába, ki minek nem mestere, hóhérja az annak, Gábor is jobban tudja kezelni a rugós ásót, meg a kaszát-kapát, mint a tűt és az árat.

Kati foltoz. Ő még délután kimosta, amit muszáj volt, a kemence be ven terítve ruhával. Nem szól semmit, mert ilyenkor a komával nem érdemes feleselni, mingyárt a falása körül kezdi, az anyád istene járja.

Gábor koma ugyan azt mondja a gyerekeknek, ne menjenek holnap az iskolába, ugysincs ruhájuk az ünnepélyhez. Aki azt akarja, hogy ott legyenek, adjon nekik csizmát és ruhát. Közben az Istent úgy össze keveri az urakkal, a tanítókkal, a papokkal és a jegyzővel, hogy nem jó volna, ha hallanák.

De a gyerekek szeretnének ott lenni. Nagy céció lesz: jönnek az olvasóköri zenekarral, zászlók és szavalatok, szónoklás, bankett, muzsika, tánc: lesz holnap minden. Nemzeti színű kokárdát már szereztek. Imre hozta az iskolából. Pitykéért vagy golyóért vette őket, azt meg nyerte. Igaz, hogy a kokárdák tavalyiak, a gazdag fiuk azért adják el, mert ujat vettek, a színük is bizonytalan. A pirosat kimosta az eső, rávitte a fehérre és a zöldre és most az egész olyan sárgás színű, de hát nem baj, szegénynek az ilyen is jó. Imrének különben van belőle még felesleges is. Most azon egyeznek, hogy Peti és Jóska mit tudnának adni egy-egy kokárdáért. Petinek van egy bodzapuskája, Jóskának egy bugattyuja, azért talán odaadná. Nem neki kell egyik se, mert tud ő ilyet csinálni, hanem eladná az iskolában komolyabb értékekért, pénzért, ceruzáért vagy valami más hasznos dologért. De a két kicsi nem akarja adni. A kokárda csak holnap napra kell, a bugattyu, meg a bodzapuska azonban örök dolgok, amelyek mindig kellenek egy iskolás parasztyerek felszereléséhez. A bodzapuskával lődözni lehet, orron lőni a többieket, a bugattyuval meg jó tréfa odatartani a másik gyerek füléhez, bugatni, bugatni s egyszercsak odapeccenteni a füle hegyéhez. Jó mulatság, mi is így csináltuk gyerekkorunkban.

Gábor koma végre kész a csizmával, odalökij a sarokba és megtörli a homlokát. Én meg elmesélem, hogy kimaradtam a gallyazás miatt az inségmunkából. Kabai már nem tudott felvenni, így elmaradok Szabó komától, pedig mindig együtt szoktunk járni.

Szabó koma meg elmagyarázza, hogy az anyósáék mégis csak adtak egy véka tengerit málának, meg 50 kiló buzát uffejire. Pedig ő rá nagyon haragszik az anyósa. Azt mondja, ő maga az oka, amiért

olyan szegény, mert nem tudja magát forgatni, mint más ember, vagy akár mint a másik veje, a Máté Sandri. Csak a keresetre vetemedik, pedig hát napszámból nem lehet megélni. Dehát marhaság ez az egész, üres beszéd — mondja a koma — a vénasszony azt hiszi, most is olyan világ van, mint a háboru előtt, hogy ha akart mindig félretehetett az ember egy pár malacra valót. De mit forgassak én? Ha csak a gyerekeket nem adom-veszem? Na, de hallod még arra is azt mondja, hogy én vagyok az oka, hogy annyi gyerek van, más ember így, meg más ember úgy... De az istenit, hát ennek is én vagyok az oka? Hát az ő jánya nem volt ott?

Erre már Kati is elmosolyodott:

— A fene megeszi neked a fejedet Szabó Gabri, de jól érted, csak legalább a pénzkeresést értenéd így.

— Tegnap aztán rájuk ment Kati — mondja tovább a koma — hogy mán csak ne nézzék el, hogy az unokák éhen dögödjének, adjanak legalább egy véka tengerit, majd csak megkezdődik az inségmunka, ha már eddig kibirtuk, közeledik a tavaszi munka, nyilik az idő, elkinlódunk valahogy az ujig.

Adott is nagy hajcihőre, de előbb Kati egy félnapig ritt a nyakán, azt mondta az anyjának, belehányja a gyerekeket a csordakutba, ő meg utánuk ugrik...

*

Igy elbeszélgettünk a bajokról, közben a komának Gabrit meg kellett rakni. Az este édesmálét öntöttek, az nagyon kívánja a vizet, egy vízeskannájuk van és mind kiszürcsölték már belőle. A koma a nagy csizmadiamunka után szomjas lett, de a kannában már nem volt egy kumma víz sem. Kati hiába szólt rájuk, hogy menjenek a kutra, azok egymásra utaltak. Gabri azon erősködött, hogy estefele ő volt utoljára, most Imre következik. Igen, de Imre meg meztláb volt, mert az apja a csizmáját javította, akkor hát menjen Peti vagy Jóska...

— Majd mingyárt elküldöm én a bölcsőből Miskát — szól közbe a koma és előrántja hirtelen a beretvafenő sziját és csehé-puhé, alaposan elpáholta Gabrit. Oreditottak, mint a fába szorult féreg, Gabri meg felkapta a kannát és elment. A koma aztán csendet parancsolt a kisebekre. Egy darabig csak a pisszegésük hallatszott, de öt perc múlva már alig értették egymás szavát, megint olyan zajjal voltak. Jó, hogy a szegény ember gyereke, hamar elfelejt mindent. Az a szerencsésük az uraknak, hogy maga a szegény ember is ilyen: a mai baj elfelejteti vele a tegnapit, örökké meg csak nem dühönghet. Ki bírná azt ki?

A kut elég jó messze van, úgy negyedórajárás, mire megfordult, Gabri is elfelejtett mindent. Ugy fütyörészett, majd fel verte az uccát.

Nem sok idő múlva már ott nyüglődött én rajtam: — Keresztapám kártyázzunk. Játszunk hárman filkóst vagy négyen „zsirt bele“. Jó lesz Imre negyediknek.

Egy darabig elhallgattam, de aztán kikoptunk a beszélőnivalóból is, hát beleegyeztünk, hadd teljék az idő. Igaz, drága a petróleum, dehát Katinak még ugyanis van foltozni valója.

Van egy csapat piszkos kártyájuk, többrészt már a hátuljáról is meg lehet ismerni, dehát mindegy az nekünk. Nem pénzt nyerünk, csak számot vagy durákat. Előbb „zsirt bele“ játszottunk, de Imre nem jó volt negyediknek, mindig benmmaradt és a cimboráját, a vizaviját is behuzta, így hát „kinek mi a trompfjá“-ra fordítottuk. Ebbe meg Gabri maradt mindig benne, mert hiába ügyes kölyök, de nem ismeri még

ugy ki a kártya furfangját, mint én vagy az apja.

Jól eltelt így az idő, Kati lerakta a kisebbeket, mert elálmosodtak, úgy tíz óra tájban aztán én is elcsámforogtam haza.

Aludt már mindenki, csak a Nagy Gábor kisajtójában állott ott a jánya, a Julcsa, egy legénnyel. Nagyon közel voltak egymáshoz, akkor ugrottak széjjel, amikor odaértem. Nem ismerem a legényt, másnépesi lehet. Nem is szóltam hát hozzájuk, nem zavarom őket. A fiatalok nem bánják, ha akármilyen világ van is, végzik a magukét. A veréb se törődik vele Bálint napkor, hogy lesz-e a nyáron kabóca...

MŰVÉSZETBÖLCSELETI KÉRDÉSEK

Irta: FORBÁTH IMRE

A gondolkodás formális-idealisztikus módjával szemben a mi álláspontunk konkrét-dialektikus. Alapvető tételünk, hogy az eszmék nem primérek és nem lebegnek valami misztikus űrben, hanem a materiális valóság produktumai, reflexei az emberi agyvelőben. Ez annyit jelent, hogy az ideológiák — s ezzel a művészet is — a társadalomgazdasági valóság termékei, s végső fokon minden jelenségük ebben a valóságban gyökerezik. Az ideológiák összefüggése a „materiális bázissal“ azonban nem egyszerű és nem mechanisztikus, hanem dialektikus. Az örök mozgásban, ellentéteinek harcában fejlődő valóság kölcsönhatásban van az általa termelt ideológiákkal, melyek egyszer létrehozva, visszahatnak rá s őt megváltoztatni képesek. Az ideológiák tehát sohasem „örökérvényű, abszolút igazságok“, hanem historikus termékek, melyeknek érvényessége záros határidejű. Egymással s a társadalmi valósággal állandó dialektikus kölcsönhatásban, mélységesen összefüggenek a korral, amelyik létrehozta őket, viszont, mint hosszú, organikus fejlődés termékei, nagy szerepet játszanak bennük a múlt tényezői is, az előző stádiumok motívumai és formái s megvan az a lényeges képességük, hogy a történelmi fejlődést, az alapra visszahatva, sokszor döntően befolyásolják. A művészetelméletben ezeknek a tételeknek fundamentális fontossága rögtön kitűnik, ha a sokszor rendkívül bonyolult jelenségekre nyernek alkalmazást. A materiális dialektika módszere az esztétika területén is a valóságkutatás felülmulhatatlan eszközének bizonyul. Igaz, hogy a módszer alkalmazása nem könnyű és hosszú studium szükséges a mesteri kezelésére. Helyes eredmények azonban csak akkor jöhetnek létre, ha nemcsak a módszert ismerjük, hanem a területet is, melyen alkalmazni akarjuk. A művészet jelenségeinek s történelmének szuverén ismerete nélkül éppugy deformált, hamis tételekhez jutunk, mint a dialektika helytelen, felületes, egyoldalú alkalmazásával. Látjuk, a feladat éppen nem egyszerű.

A legtöbb zavart a módszer helytelen, „vulgáris“ alkalmazása okozta. Az ideológiák levezetése az ökonomikus bázisból a vulgaristáknál a tényállás goromba leszimplifikálásához vezetett, ami egyáltalán meg sem közelítette a bonyolult valóságot és a módszer rossz hírének oly sokszor vált az okozójává. A materializmus ellenségei innen vették az érveiket. Tényleg durva tévedés, ha egy művészi alkotás értékelésénél megelégszünk a megállapítással, hogy — mondjuk — maradi, mert egy feudális állam minisztere írta (Goethe), vagy, hogy „a hanyatló társadalom bomlásterméke“ (a modern művészet), vagy „kispolgári“.

Az ilyen jellemzés, amely megalégszik a „termelési folyamatban való „pozíció“ megállapításával s a művekben a könnyen kiolvasható szociális tartalom jelenlétének, vagy nem jelenlétének a regisztrálásával: felületes, vulgáris, helytelen! Helytelen egyáltalán a minden esetben való egyenes következtetés a materiális alapból az ideológiákra. Hűszen éppen a magasabb ideológikus termékek, mint a filozófia és a művészet az ökonomikus bázistól a legmesszebbre fekszenek s rendkívül bonyolult mellékvágányokon s többszörös transzformatív kölcsönhatások állomásain keresztül határozódnak meg attól. Klasszikusaink ezeket a nehézségeket tisztán látták és felülmulhatatlan precizitással határozták meg a módszer alkalmazásának irányvonalait. A következő idézeteket Engels leveleiből vettem. Ő a helyes materializmus ellenségeinek az érveit és felületes kritikáját korigálja bennük, de éppugy alkalmazhatjuk ezt a vulgaristák tévedéseinek a helyreigazítására. Conrad Schmidthez 1890-ben írt levelében írta: „ami az uraságoknál hiányzik, az a dialektika. Ők csak ennyit látnak: itt ok, ott okozat! Hogy ez üres absztrakció, hogy a valóságos világban ily' polgári metafizikus ellentétek csak a krízisek idején léteznek, hogy az egész nagy történelem a kölcsönhatások formájában történik — ha nagyon is egyenlőtlen erők kölcsönhatásaként, melyek közül azonban az ökonomikus erők mozgása az aránytalanul legerősebb, legeredetibb és legdöntőbb — hogy itt semmi sem abszolút, hanem minden relatív: ezt az urak nem látják, az ő számukra Hegel nem létezett...“ Még élesebb a következő pár sor I. Blochhoz 1890-ben írt leveléből: „a valóságos élet termelése és ujratermelése végső fokon irányadó momentum a történelemben. Többet se én, se a Kapital szerzője sohasem állítottunk. Ha ezt valaki úgy fordítja el, hogy a gazdasági momentum az egyedül döntő, úgy ezt a tételt semmitmondó, absztrakt, abszurd frázissá torzítja el. A gazdasági helyzet a bázis, de a felülepítmény különböző tényei... szintén hatnak a történelmi harcok folyamatára és sok esetben ezek azok, amelyek elsősorban meghatározzák annak formáját. Mindezen momentumok kölcsönhatásáról van ugyanis szó, mikor végül is a véletlenek végtelen mennyiségén... szükségyszerűen keresztülhat az ökonomia mozgása. Különbben e theória alkalmazása... könnyebb lenne egy elsőfokú egyszerű egyenlet megoldásánál.“ Két részlet H. Starckenburghoz 1894-ben írt leveléből: „a politikai, jogi, filozófiai, irodalmi, művészeti, stb. fejlődés a gazdaságban alapszik. De ezek viszont hatnak egymásra és a gazdasági alapra is. Nem igaz, hogy az egyedüli ok, az egyedül aktív a gazdasági helyzet s minden egyéb passzív okozat. Hanem mindez kölcsönhatás a végső fokon keresztül ható gazdasági szükségyszerűség alapján...“ és: „az emberek történelmüket maguk csinálják, de mindmostanáig nem közös akarral s egy egységes terv alapján... az akaratok keresztezik egymást s ezért mindezen társadalmakban a szükségyszerűség uralkodik, melynek kiegészítője és megjelenési formája a véletlen.“ — Míg az első idézetek pompásan rámutatnak az analízis nehézségeire és aláhúzzák, hogy a materiális alap legtöbbször csak „végső fokon“ határozza meg az ideológia jelenségeit, tehát durva hiba a direkt, szimpla, rövidzárlatos következtetés, az utolsó idézet megmutatja, hogy a tőkésrend anarchikus termelési viszonyainál az ideológiák analízise már azért is szerfelett nehéz, mert a káotikus, rendezetlen és nagy tervet nélkülöző állapotok között a véletlennek nagy a szerepe.

Gyakori vulgarista tévedés az alkotó személyiség társadalmi funkciójának az alábecsülése. Míg az idealisztikus, individualisztikus gondolkodás hajlandó a történelmi folyamatot egyáltalán és kizárólag a Nagy Emberek, a géniuszok, a Napoleonok és Fűhrerek spontán ötle-

teiből és elhatározásaiból magyarázni s így mérhetetlenül tulbecsüli a személyiség történelmi és társadalmi szerepét, a vulgáris materialista az ellenkező hibába esik: az egyéniség szerinte közvetlen produktuma a társadalomgazdasági formációnak s a termelésben való helyzetének — valami automataféle, mely mechanikusan követi az ökonomia mozgásait. Ez a teória hamis és éppen abban a hibában szenved, amely ellen Engels és megjegyzései szóltak, nem ismeri a dialektikát! Mert igaz az, hogy a nagy személyiség tudatát is végső eredményben meghatározza a materialis alap, de a nagy személyiség nagysága éppen abban rejlik, hogy a determinánsokat, a szükségszerűséget mélyen, alaposan, zseniálisan megismeri képes (ösztonösen, vagy tudatosan) s ezért arra cselekvőleg visszahatni és azt megváltoztatni is: mélyen, alaposan, zseniálisan. Mennél intenzívebb a kölcsönhatás valóság és emberi tudat között, mennél intimebb egy korszak és társadalomnak a viszonya az érző, gondolkozó és cselekvő emberekhez, annál inkább fennáll a lehetősége mindig emberi alkotásoknak. Szükséges és elegendő feltétel tehát: alkalmas (biológiai adottság, szociális helyzet, etc.) emberek találkozása bizonyos objektív történelmi, társadalomgazdasági és kulturális feltételekkel. Napoleon nagy katonai zsenialitásának kombinációja kellett egy forradalmi néphadsereg erejével — s egyáltalán a Nagy Francia Forradalommal — s a kombinát egyik faktorát sem szabad elhanyagolnunk a történelmi analízisnél. Tudjuk, hogy az események menete nagyjában és általában ugyanaz lett volna — Napoleon nélkül is. De a különös, konkrét formájukat, a tempójukat mégis ez a nagy egyéniség határozta meg. A faktorok egymáshoz viszonyított mértékét és kölcsönhatásait a mély és alapos történelmi kutatás hivatott fölkeríteni.

A művészet nehéz terület, hosszú tanulmányt s nagyfokú egyéni alkalmasságot követel. Vétkezik ez ellen mindenki — legyen bármilyen élesesű materialista is különben — aki beleszól a művészet kérdéseibe, anélkül, hogy igazán értene hozzá. Ez közhely s mégis szükséges mindig újból hangsúlyozni. A magas tudomány exkluzivitása közismert, ezzel szemben a művészet, talán azért, mert inkább az emócionálitás területe, sokakban azt az illúziót kelti, hogy a kérdései egyszerűbbek, hiszen egy regény olvasása s egy kép szemlélete aránylag könnyű, tehát az elmélete sem lehet nehéz. Ez tévedés — az igazság az, hogy a művészet problémái sokkal bonyolultabbak, mint a tudományé. A forma-tartalom, a logika és emócionálitás, a szimbólumokkal való operálás, a ritmus és kompozíció problémái, az egyes jelenségek dialektikus, sokszoros összetettsége és rendkívül finom és bonyolult kölcsönhatásai, a stílusok problémái már azért is nehezebbek, mert nincsenek pontos mérőeszközeink hozzájuk. Míg a természettudomány területén egyenesen vagy indirekt minden lemérhető vagy statisztikusan kiszámítható s ezzel az anyaggyűjtés, rendezés és összehasonlítás munkája igen nagy metrikus pontosságot érhet el — a művészet mértékei sokszor olyan finomak, szubtilisek, imponderabiliák — s hozzátehetjük: irracionálisak, imaginatívek, hogy lépten-nyomon igénybe kell vennünk az intuíció módszerét, a beleérzés, a fantázia módszereit. Egy képnél pld. az ecset sajátos kézírásaitól, kifejezési dinamikájának az analízistől kezdve minden elem: vonal, szín, forma, tér, az egésznek a részekkel s a részek egymás közötti összefüggése, a szimmetriák, a manifest és latens tartalom, a kép-egyensúly, az összes elemek összhangja vagy disszonanciái, végül a stílári hovatartozás, a tipikusnak és egyéninek, a tradíciónak és újszerűnek, a kép értelmi és érzelmi viszonylatainak,

végül osztálygyökereinek, társadalmi determinánsainak az analízise intenzív munkát igényel s megköveteli a műtörténelem, de a művet létrehozó kor és társadalom materiális valóságának és ideológiáinak nagymértékű ismeretét is. Ehhez hozzájárul, hogy sok esetben az alkotó művész egyéni történelmének az ismerete is nélkülözhetetlen. A tipikustól erősen eltérő, a kor domináns művészi irányaitól lényegesen különböző művészi alkotások esetében sokszor utbaigazit minket az alkotó személyiség ismerete. Gondoljunk a nagy „aussenseiterek“-re. Van Goghra például, akinek művéből a szociális revolt s egy lélek tévelygése az élet tüskebokraiban, végül tragikus sötétbezuhanása csak sejthető. Azonban igazolása a művek valódi, mély tartalmának, hatalmas dokumentáció a víziók feltétlen egyéni igaza mellett: a művész fájdalmas élete. A Van Gogh-életrajzok (I. M. Graefe, etc.) hozzátartoznak az oevréjéhez, s éppugy a levelezése is. Óriási hatása az egész modern művészetre és életre csak mindezen faktorok kapcsolatából érthető meg.

Ezzel rátapintottunk egy lényeges kérdésre s ez a művészi igazság. Ősi félreértést kell szétoszlatoznunk. Mert bár az igazság itt nem jelentkezik úgy mint a tudományban, logikus szillogizmusok, képletek vagy természettörvények exakt formájában, de éppugy megvan, meg kell lennie, különben nem igazi művészet. Az igazság azonban a művészetben művészetszerűen van meg, a művészet autonóm eszközeivel kifejezve. Nem mint járuléka a műnek, mint hozzáragasztott tendencia, mint valami transzparens egy üzlet előtt, hanem mint a mű belső, organikus összefüggéseinek a szummája, rezüméje. Ez az igazság acél logikájú, kérelhetetlen és pontos indíciumok mutatják a hozzáértőnek, hogy megvan-e vagy sem, hogy igazi alkotó erők termékével állunk-e szemben, vagy csak ügyes machinációval. Egy hasonlat szerkezete, egy képrészlet, az anyag megmunkálásának a módja, sokszor egy szín, egy kontúr, egy csekélység fölfedi a műhelytitkokat: az izzó, alkotó fantázia és akarat, az igazság keresésnek a szenvedélye éppugy vizuálitükröződnek, mint az akarnok selejtes ambíciói, a valóságot meghamisító álművészet. A művészi igazság bebizonyítása, verifikációja éppolyan fontos, mint egy tudományos tételnél. Sokszor nem hiszünk egy festő képeinek, egy költő verseinek, bár nagyon szépek és formailag kifogástalanok. Ösztönösen érezzük, hogy „itt valami nincsen rendben“, a művek „nem meggyőzőek“, sokszor csak egy hosszabb életperiódus alkotásainak az összessége verifikálja valamely művész sajátos stílusát, mondanivalóinak igazságát. Sokszor éppen a műnek összessége fedi fel az eredendő hiányokat, a szervi hibákat. Gondoljunk az esetekre, mikor különösen a formák igen radikális forradalma csak rejtetten, lassan, nehézkesen derült fel egy hosszú, szenvedélyes kereséssel teli művészélet során: Cézanne. Példa az ellenkezőjére: Sand George, kit pld. Sainte Beuve, de a kortársak többsége is nagyobbnak tartott Balzacnál, a kiméletlen idő azonban kimosta belőle azt a pár porszemnyi aranyat, melynek csillogása elvakította a kortársak szemét — és mi maradt? A lapos, végnélküli leírásoknak és érdektelen epizódoknak homokos, szürke siksága.

Két tételt ismertünk meg, s ezeket megpróbálom még egyszer röviden formulázni. Először: a művészet és irodalom autonóm terület, melynek sajátos, belső törvényszerűségei és módszerei vannak. Másodsor — s ez az elsőből következik: az igazság a művészetben annak sajátos formanyelvén, belső, autonóm törvényszerűségeinek a síkján jelenik meg. Ezért a művészet valóság és igazságértékét és társadalmi funkcióját

csak ezen autonóm törvények ismeretével tudjuk levezetni. Tehát: több-studiumot, kevesebb „gyorsdiagnózist!“ A művészet megvédendő a vulgaristák durva túlkapásaitól.

HOLLÓS KORVIN LAJOS: VERS

*Alszik az éjjeli őr, csuklóján pislog a lámpa,
ő is aludna.
Nincs ki vigyáz békénkre, barmunkra s feleségünk
és mimagunkra.*

*Nesztelenül, törrel markában surran a tolvaj,
éj a ruhája.
Cinkos fellegek ökle takarja a hold arcát, mint
gáz-hadilárva.*

*Verd föl az alvókat, füttyents, kongasd a harangot,
fujjad a lángot!
Ellopják szavainkat, a házat, a friss levegőt; védő,
védő a világot!*

F E L L E G V Á R

Irta: NAGY ISTVÁN

Szerző egy nyári vasárnap délután sorra bejárja szülővárosa Kolozsvár külvárosait. Ebből a könnyű benyomásokat mély elborulásokkal keverő futó utrajzból vesszük a következő önálló fejezetet. (A szerk.)

Vasárnap este az ember hátába süt a naplemente, amint kiázva, leégett repedező bőrrel elhagyja a Szamos-parti fűzfakabint. Bokáig érő porban bandukol a Dónát-uti gesztenyefák tikkadozó lombjai alatt, vissza a kerítések mögé. Előtte és mögötte hátizsákokkal, hurkába csavart pokrócokkal és flekkensütő gretárokkal immár megint zsémbes arcu külvárosiak menetelnek, az ut most sokkal hosszabbnak tűnik nekik, mint idejüket. Némi fájdalommal irigységgel tekintenek a gyümölcsfák közé burkolódzott nyaralók nyitott terraszaira, ahol vacsorához ülve, belvárosiak fehér inge villan a sok zöld között. Valamerről a szobák hűvös mélyéről a rádió cigányzenét szór az estbe hanyatló alkonyatba. Az irigységből vágy lesz és a kerti mulatók zenés álvilága előtt cammogó külvárosi szívében a vágy nagyobb erőre kap. Az aprópénzek foga megvacog a gyönyörtől, hogy a Törökvágáson túl már majdnem minden kerti mulató előtt megtorpanjon egy-egy csoport. Majdnem mindig a férfi szól. Majdnem mindig ugyanazt a szót mondja, a majdnem mindig ellenkező asszonynak:

— Menjünk be, fiam egy pohár sörre...

A „fiam“ egy darabig ellenkezik, félmondatokkal félig kifizetett bolti adósságokra emlékeztet, vagy az esedékes cipőrészletre s a hétfői koránkelésre, amely rendszerint mindig nehezebb és zsémbesebb, mint a

többi. A „fiam“ emlékeztet és a szemével hunyorít, de csak azért, hogy majd a könnyelmű férfi szemére vethesse: Ugye én megmondtam, hogy ne menjünk be, mert itt is, ott is bemennek. Mert a zeneszó száll, száll a vasárnapesti homályban és láthatatlan hurokként a nyakuk köré tekeredik és behúzza őket a fehér abrosz mellé. Az ellenállóbbak pedig erőszakolt süketséggel fáradtabban vonszolják magukat és a hátukon csak most ég igazán a napfény. Így érnek a Rákóczi-ut elejére, amibe a Fellegvári ut zötyögös macskakövezete hömpölyög. Az állomásfelé igyekvők itt megtorpannak, különösen a nők, akik tanácstalanul néznek a sötét Fellegvári-ut mélyére, ahol magányos vagy párosával sétáló nők szoknyája libben. Ezek a magányos nők az éjszaka szépségei s minél sötétebb az éj, annál szebbeknek tűnnek. Kerülik is a villanylámpák fénykörét gondosan. Körülöttük zenefosztlányok szálldosnak. A sétatéri tó környékéről is ide hallatszik a kioszki zene. Zeneszó száll a sétatér elejéről is, a Fellegvár-tetői Erzsébet mulatóból is, a nyitott ablakokból is. Valósággal bekerítik, utját állják a tisztességes prolicsaládoknak. Az asszony még inkább zavartabb, nem tudja mit csináljon, merre menjenek, hogy az eddig fékentartott urából ki ne törjön a Szamosvizével locsolt vasárnapozó tűz... Végül akadozva mégis így szól és a Fellegvári-ut irányában int...

— Ne menjünk erre, fiam...

Ezzel óvatosan megkerülik a bűnös fertályt. Csak a fiatal emberek vágnak neki elszántan s közbe az orruk alá somolyognak. Majd az ucca román neve szellemeskedésre ösztökéli őket, amint a fogaik közt ropogtatják: *Dragalina*. Str. Dragalina. Aztán szótagolják s végül megmagyarosítják: Drága Lina és ezen szívből nevetnek valamennyien. A szembejövő és a járdaközepén utjukat álló „kisasszonyokat“ már drága Linámnak szólítják. Mindeniket, öreget, kevésbé öreget és kevésbé fiatal, mert egészen fiatal kisasszony az nincs erre, vagy ha van, az akkor rútább a legöregebbnél is. A szépek és a fiatalok nem itt kezdik, de itt fejezik be. A felhajtott kő sorsa az övék. Repülnek fel-fel, a bárók, szállodák emeletes szobájáig s talán még feljebb, aztán hullnak, hullnak vissza valamelyik bakának, parasztleánynek vagy vékony pénzü ipari munkásnak ölébe, ahol tisztán, fiatalon és egy életretartón kellett volna kezdeniük. Most már mindegy nekik a drága Lina. Igazi nevüket ugyanis használják még ők sem, talán el is felejtették, ha a rendőrségi nyilvántartás nem juttatná eszükbe, havonként egyszer. Nem használják, mert az egyszerű leánynevek tisztességüket vesztve laposan hatnak. A vendégek sem szeretik, mert a nő magán életére emlékeztetnek, holott a legtöbben bukott hercegnőket szeretnének maguk előtt látni, mert az iparral járó otromba lélektani fogás úgy kívánja, hogy ne csak a ruha és a száj rikitson, hanem a név is. Hangzásában izgatás csengjen és bujaság! De itt a *Sánc*-alatt a bakának és hasonló külvárosi nőtléneknek megfelelő a „kisasszony“ titulus is. A szerelem ószerére vetett „kisasszonyokat“ éppen olyan izgalommal veszik birtokukba, mint az ócskapiacról szerzett urirongyokat. S csak viselés közben veszik észre, hogy a nadrág ülepén kiadósan átdereng a külvilág... hogy a csók róthadást lehel, mint a vicselt bakancs... És mégis a Sánc-alatt áll a vásár, évről évre, nemzedékek óta. All türelmesen, kitaratóan, szilárdabban a Fellegvári szikláknál. Itt legalább egyszer életében minden külvárosi férfinek el kell haladni és meg kell állni. A székely szolgálgegy első utja nem a szemben álló kupolás magyar színházba visz, hanem ide. S ha meg odamegy, akkor a lenge operettröngyök alól kivillanó fehér lábszárak úzik ide, hogy ismeretséget kössön közletről is az elérhetetlen színpadi kisasszony másá-

val... Mindenki idejön a külvárosi özvegyemberek közül is. Én sokszor láttam, mert itt születtem a Sánc-alatt.

Most a kisasszonyok ablaka alatt elhaladva óvakodom túl közel menni, nehogy berántsanak dühükben, amiért mégcsak nem is válaszolok hívó szavukra. Pedig válaszolni kellene nekik. Valami erőset, biztatót kellene mondani, hogy csukják be ezeket a kis, förtelmes ablakokat, zárják be az ajtókat és kövessenek a tetőre és hengergesünk sziklákat e nyomorult, bűzös házakra, hogy legyen egyszer már vége ennek a cudar kisasszony-világéletnek. De ők nem ilyen szavakat várnak. Ők reggelig legalább ötször husz leit akarnak becsábitani az ablakon, ha lehet még többet. Lovagjaik arcában nem a férfiasság vonásait kémlelik, talán észre se veszik azt. Talán minden arc a husz leies cikornyáit mutatja nekik s mohón lesik mikor jön már egy részeg, százlejes ezüst képű alak, aki mellett télenül átaludhassák ezt a zenével zsufolt vasárnapi éjszakát.

Egyedül megyek hát fel a Fellegvár-tetőre. A sziklák fekete üregeiből denevérek repkednek szét. A burján rengetegben eltévedt gyíkok zörögnek. Néhol a sötétben valami fel-fel fészforeszkál s a burjánok, mérges bogácsok a nadrágszárba kapaszkodva vissza akarnak rántani. A göröngyök partjukra kelve megindulnak a cipóm alatt, mintha magukat feláldozva visszaakarnának gurítani az aljba. Ugy látszik már elfeledték, hogy én ismerem őket, hiszen együtt tanultunk meg lefelé hengerikázni. Hiába mesterkednek, a szülőföldemen én csak jobban tudom a járást, mint ők, hiába vadult el ennyire. Szegény fellegvári göröngynépség mindig csak lefelé tartanak s nem értik, hogyan bírom felfelé a nehéz kapaszkodót. Egy betömött barlang fölött a kiugró csúcson szobrott állok s lenézek a városra. Semmiféle különösebb meghatódottságot sem érzek, pedig a lábom alatti barlangban születtem. Akkor persze még sok ilyen barlanglakó volt a sziklaoldalon. Talán a legocsmányabb külváros volt ez a város szívében. A főtéri Szent Mihály templom tornya a város felett kékesen világló holdfényben olyan közelnek látszik, hogy szinte odanyulok a mutatóujjammal a toronyóra másusaihoz, hogy öt perccel előbbre vigyem, mert késik. Mindig késik. A fellegváriak életéből biztosan lekéseltetett néhány évszázadot. Kitudja hány évtizedet kellene sietnie, hogy az itteni barlanglakók szétszóródott utódjai beérjék azt a néhány századot, ahol most a főtéri transzparenszek felgyúlnak és kihunynak? A hegy lábánál a Szamos fekete vize olyan mozdulatlan, mintha elszundított volna. Hát csoda, mikor olyan magas gátat emeltek eléje, amióta elsodorta a németek fedeles pallóját. Azután a folyóvizek is pihenhetnek néha. A Szamosnak ma amugy is sok dolga volt. Legalább tizezer kolozsvárit fűrészelt meg teljesen díjtalanul. Sőt a hálátlan külvárosiak a végén belédobálták a zsircs papírba csomagolt retek héjját és a zöldhagymaszárat. Amde az öreg Szamos türelmes. A sok gonoszsággal cserében minden évben magába fojt egy-egy tul vakmerőt. Aztán nem is kell magát nagyon törnie. Évente akad önkéntes vízbe fuló. A jövője biz' egy cseppet sem kilátástalan. Csak a kősziklák merednek reménytelenül a Belváros felé, amely 1918 óta mozdulatlanságra kárhoztatta. Roggyant inaik alá cementtel kevert malterrel raktak támfalakat, nehogy megint lavinát zúdítsanak az alatt prostituáltak házaira. Legutolsó lerohanásuk helye ma is olyan kopáran áll, mintha valami óriási borbély egyszer végig taszította volna valami üstök közepén a nyíró gépet. Nyolc embert és egy tucat házat lapítottak egyenlővé a sárga, homokos talajjal. A városi szépsézet évekké elelőtt séta utakká akarta szelidíteni a burjános ösvénye-

ket, de aztán a terv elsüllyedt sok más jószándékkal együtt. Kitudja, hátha arra várnak, hogy az én szobrom ideállítással egyidőben csinálják meg a sétatutakat is! Csak éppen szét ne porladjatok addig sziklák, Most egyelőre a felhők árnyéka végig törli őket s az ég egyre sötétebb. A külvárosok irányába futó villanylámpa sorok elvesztik a támpontjait s ragyogó égőkkel csak függeni látszanak mintha az égről ereszkedtek volna alá a csillagok. Nincs is az égen már egyse. A város zakatái a csend vattáiba fulnak, csak lent, mélyen az én ősi barlang váram alatt csörtet a burjánok közt egy szilárdabb árnyék. Hol lerogy, hol feláll és mormog hozzá dühösen. Ej, csak nem az a vérmedve szabadult ki a titkos sziklabörtönök odvából, ahová még 1848-ban zárták, hogy felfalja rendre a titokban bebörtönzött szabadsághősöket. Legalább is azt hallottam egyszer kölyökkoromban egy öregembertől, hogy éjjelenként hallani az ordításukat és ki kéne szabadítani őket... Szerinte a vérmedve éjjelenként kinyújtotta nagy mancsait egyik-másik sziklarésen s ha valaki arra ment, hát nyakon csipte és megfojtotta. Bizony egy reggel a részeges Gigi bácsit szétzuzott fejjel találták meg az egyik szikla alatt. S lám ez az alak egyre feljebb mászik, még pedig négykézláb és akkorákat szusszant, ahogy csak az állatok fujnak dühükben. Tántorogva megáll az egyik befalazott üreg előtt s félkarral matat a köveken. Vajjon ragadozó körmei karmolnak úgy a kemény sziklán vagy csak a hulló törmelékek okozzák e reszelős zajt? A sötétben még mindig nem lehet kivenni ember-e, medve-e. Az ám, de most hirtelen letántorodik a lábáról és gurul lefelé, alig bír megkapaszkodni a burjánokban. Egy darabig így fekszik mozdulatlanul s végül felül. Ezuttal hangosabban mordul, hirtelen láng csap ki belőle, amit a szél rögtön semmivé szaggat. Látom, hogy azon erőlködik, hogy végtagjaiból megint lángot csiholjon, de a szél résen áll és az alak messzi hajít magától valami könnyűt és részeg dadogással már kivehetően motyog:

— Eredj a francba mamám... érted, a mélységes nagy francba...

A többi csuklásba ful, miközben kinnal-bajjal visszavergődik iménti helyére, a sziklatövébe, ott erőtlenséggel elterül és mozdulatlanul válna nemsokára mélyen hörögve horkol...

Lekuszom hozzá s akkor veszem észre, hogy a befalazott üreg kövei meg vannak lazítva s belátni a fekete barlangszájba. Rongyok és újságpapírok fehérlenek benne. A lábamnál hortyogó valaki bejelentetlen lakása lesz ez. Az örökös lakásmizériában szenvedő cigányok nem egyszer próbáltak már tanyát ütni, de hamar kifüstölték őket. Ugylátszik az én vérmedvéim is ide törekedett, de közben kihullott fejéből az értelem kapukulcsa. Most itt fekszik s úgy bűzlik, mint valami szeszbe mártott rongyhalom. A pálinka szagra még kigyó talál kuszni a torkába, de nincs idő csak vele törődni, mert lent az aljban, a drága Linák közt hirtelen rikácsolás, sikoltozás, ablakcsörömpölés, majd rendőrfütty és rohanó alakok teszik mozgalmassá a Szamos partot. A szinkör automatikus színházablakai egyszerre csudálkozva kinyílnak és világosság néz ki a szikla oldalra. Az első felvonás vége lehet a *Hatodik emelet* című vígjátékból, ugyanakkor a Sánctalatt egy rekedt női hang visitja:

— Az orrodot later... az orrodot... aztán a szemedet laterrrrrrrrr.

A láрма akkora, vagy a kövek tulkemények, de ez a meg nem határozható férfi lény a sziklatövében horgonyait visszahuzza a torkába és mozgolódik... Fejét felüti, nem cigány — állapítom meg gyorsan s aztán egy-kettő eltűnök a közeléből, nehogy hajléktalaná tegyem jelenlétemmel, mert valószínű, többé nem mer ide jönni, ha meglát. De míg én visszakapaszkodom a palotám tetejére, azalatt úgy látszik egészen

felébred és kedvet kap a Szamos partiak rikácsolásától, mert egyszerre ő is elbődül:

— Eredj a francba mamám... érted, a mélységes nagy francba mamám...

Aztán elcsitul a lárma, a szinkör ablakai is becsukják pilláikat s kezdődik a Hatodik emelet második felvonása... Még egyszer felsikolt a női hang hosszan, borzalmasan s úgy érzem ott röpköd tarka rongyjaiban a város felett láthatatlanul s mindenhova berikoltja... Latorr, latorrr...

VISSZATÉRŐ DUNAMENTI TÖRTÉNELEM

Irta: BÁNYAI LÁSZLÓ

Szent Szövetség és szabadságmozgalom

A francia forradalom vívmányait összegező *Declaration des droits de l'homme* nem állt meg az ember egyéni jogainak kinyilvánításánál, hanem ennek következményeként hirdette a nemzeti szuverénitást, a szabad emberek összességének önrendelkezési jogát is. A XIX. század elején sűrűn tartott fejedelmi kongresszusok ezeknek az eszméknek kiirtására s a mind gyakoribb szabadságmozgalmak letörésére irányultak. A Szent Szövetség élén a Habsburg-ház haladt s szellemi irányítója Metternich, Ferenc császár vezető minisztere volt, akinek intésére egymásután fojtatták vérbe az európai népek nemzeti, függetlenségi és belső alkotmányos mozgalmait.

A reakció guzsba tudta kötni a közvéleményt is, de megfertőzni még nem volt képes. A század elejei európai közvélemény megtalálta az utját, hogy támogassa az Itáliai népi felkelőket a hódító osztrák császári sereg ellen, s a spanyol meg portugál forrodalmárokat a belső önkényuralom ellen. A görögöknek a török elnyomatás alól való felszabadulásáért vérét ontja Byron, míg Metternich mindent elkövet, hogy az európai államokat a görögök megsegítésétől visszatartsa.

Az 1830. évi juliusi francia forradalom, amely elűzi a választójogot megszorító és a sajtószabadságot eltörölő X. Károlyt és kormányát, rést üt az abszolutizmus európai hálózatán, s ujult erővel tör fel a szabadságmozgalom. A felvilágosult magyar közvéleményben mély rokonszenvet vált ki a lengyel fölkelés s az 1832. évi országgyűlésen követelik, hogy az udvar tegyen diplomáciai lépéseket a cárnál a lengyel alkotmány helyreállítására. Az indítvány teljesítése helvett a kormányzat elfoittja a lengyelbarát mozgalmat s nemsokára I. Miklós orosz cár térdénállva tesz esküt Ferenc császárnak, hogy mindenkor megsegíti lázadó alattvalóival szemben.

Az 1848-as februári párizsi forradalom lökést ad az eseményeknek s hatása alatt Európa maidnem minden elnyomott népe fegyvert ragad, hogy a rájuk nehezedő idegen hatalomnak, vagy reakciós kormányzatnak jármát lerázza.

A negyvenes évek magyarsága a dunavölgyi demokráciáért

A Habsburg-uralom a magyarság számára egyszerre idegen elnyomást és belső feudális önkényt jelentett ami ellen nemzeti függetlenségi ösztöne és fejlődő polgári szabadságérzete egyaránt lázadt. A nyugat-európai forradalmak hire alkalom egyrészt nemzeti intézményeink követelésére, másrészt az általános szabadságjogok s a jobbágyfelszabadítás

kivivására.. Nemzet és szabadság szoros egységben élnek a negyvenes évek magyarsága előtt. A reform-mozgalom minden célja, Kossuth szerint, hogy a „félmillió nemesből álló nemzet 13 millió főnyi nemzet legyen, mivel rabszolga kényszer munkával lehet pyramisokat építeni, de nemzeteket vagyonszá tenni soha“ Mindez újra közel hozza a magyarsághoz az új-feudális nyomás alatt tőle már-már elidegenült nemzetiségi tömegeket, hiszen a demokrata vívmányok nemzeti különbség nélkül váltak birtokává az ország egész lakosságának.

A reform-hírek hatása alatt a szlovák népvezér Stur Lajos, aki nemrég még a Szent Szövetségben a szabadság korszakát látta, mely Ausztria uralma alatt megvalósítani hivatott az itt élő népek egyenlőségét, — így kiált fel: „Népünk szabad, végre ember és az ország polgára!“

A román Moldovan Vasile pedig a következőket írja az első balázsfalvi népgyűlésre való készülődéskor: „A reformok következményei fenségesek fognak lenni, mert a románnak, nem lévén arra kötelezve, hogy a földesurnak csak egy órát is dolgozzék, lesz elég ideje saját földje művelésére, kertje beültetésére és háza felépítésére... Mójában fog állani az Isten dicséretére méltó templomot emelni és iskolát építeni az ifjuság nevelése számára... Saját véréből és kebeléből való tisztviselői lesznek és nem lesz többé kényszerítve, hogy... idegenek szolgáltassanak ezután is igazságot neki.“

Mint a történész Horváth Mihály írja: „Az öröm kifakadásai a népszabadság ezen első heteiben a szerbek közt sem voltak kevésbé hangosak, mint a haza bármely lakossága közt...“

Ekkor szólal fel az Athenaeum ülésén Kazinczy Ferenc unokaöccse, a költő és politikus Gábor: „A magyar testvéri kézfogást valósítson meg uraskodás helyett a haza különféle népei között.“

Ilyen hangok közt születik meg és erősödik később a harc hevében az az érzés, ami Petőfivel ezeket az izig-vérig őszinte sorokat iratta:

*Ha nem születtem volna is magyarnak,
E néphez állnék ezennel én.*

A szabadságharc nemcsak a magyar nép ügye volt, hanem mindazoké a más nemzetbelieké, akik eljöttek érte meghalni, felismerve a magyarok küzdelmében saját népi felszabadulásuk lényeges láncszemét.

Nemzetiségi küzdelem, ellenkező előjellel

Mi történt mégis, hogy a kezdeti nagyszerű összhang magyarság és nemzetiségek közt oly hamar eloszlott?

A bécsi kamarilla, amely Pesten a magyar kivánságokat egy darabig kénytelen-kelletlen teljesíti, Zágrábban már jóelőre megfélemlíti a magyarbarát horvátokat s a közös délszláv Illyriát követelő mozgalmat a bécsi rendőrminiszter pénzbeli támogatásban részesíti. A belgrádi császári konzul a szerb kormány irredentizmusát ajánlja segítő társul s a csehek és szlovákok közt a császári ügynökök a pánszláv mozgalom utját egyengetik, amely valamennyi szláv népnek az orosz cár pártfogása alatt álló szent egysége iránt kelt rajongást.

1848-ig a reakció sokat tanult s lázasan fejleszti titkos irodáinak kifinomult játékát, hogy a nemzeti közvélemény nagyszerű ébresztő erejét hatalmi eszközévé nyomorítsa.

A magyarság ellentállásának növekedésével együtt fokozódik a dicséret a kamarilla sugalmazására irt röpiratokban a Habsburgokról, mint a „szabadság vádangyalairól“, „évszázados magyar elnyo-

másnak“ nevezve a szárnyaik alatt meghuzódó feudális rendszer féktelenségeit. Ahol a nemzetiségi tömegeket ez sem tudja megtéveszteni, ott megfélemlítéssel próbálkoznak, mint Rajasics szerb pátrárka, aki így inti a népét: „Legyetek hivek a császárhoz, nehogy úgy bánjanak veletek a császári csapatok, mintha magyarok volnátok!“

Junius 12.-én Windischgrätz kartáccsal löveti a felkelő cseheket Prágában s ezentul mozgalmukban felülkerekedik a megalkuvás, amely kihat a szlovák értelmiségre is, nemzeti buzgalmukat a magyarság ellen tomholva ki.

Az önkényuralom levegőben lógó ígéreteire a nemzetiségek nagy többsége nyílt fölkelésbe csap át az önvédelmi harcba induló magyarság ellen.

Szabadságharc és nemzetiségi politika

A jobbágyság felszabadítását kimondó törvénynek késedelmes végrehajtása a nemzetiségi vidékeken kétségen kívül megkönnyítette az udvar magyarelles politikáját. Az 1848-as pesti országgyűlésen részt vevő Pap Zsigmond román képviselő arról panaszkodik, hogy „az erdélyi arisztokrácia bánásmódja nagy bizalmatlanságot és idegenséget szült a román népben minden ellen, ami magyar.“ Ugyanakkor Erdélyben báró Jósika Sámuel, a demokratikus Magyarországgal való uniónak halálos ellensége, egy bizalmas értekezleten azt sürgeti, hogy „az uralkodóhoz hű elemek idejekorán és kellőleg felhasználtassanak“ s ezek közül elsősorban az idegen fajú katonai határőröket ajánlja. Tehát a reakciós főuri körök a nemzetiségi földmives tömegek elnyomásával gyűlöletet keltenek a magyarság ellen, s kiváltságaikat féltve a kamarillát támogatják.

A szabadságharc vezetőiben lassan fejlődik az érzék a nemzetiségek ügye iránt. A példát Bem tábornok adja, aki az osztrákok és oroszok Erdélyből való kiszorítása után nem győzelmi tort ül, hanem felhívást ad ki: „Magyarok, szászok, románok, nyujtsatok egymásnak kezét, tartóztassatok minden nemzeti gyűlölségtől és boldogok lesztek.“

Táborkari főnöke, Czetz János ezt írja emlékirataiban: „Hogyha Bemnek szabadkezet engednek, úgy az erdélyi románok csakhamar abba hagyták volna a belháborút, hogy zászlói alatt küzdhessenek a valódi népszabadságnak.“

A vérbeli demokrata forradalmár Bem terveit a központi kormány sem keresztelheti sokáig s Szemere, a függetlenségi nyilatkozat után, meggyőzi a rendeket, hogy a nemesség „arisztokratikusan magyar“ elfogásának többé már nincs helye az új demokráciában s ki kell elégíteni a „más népiségek követeléseit.“ 1849 július 21.-én az országgyűlés elfogadja Európa első konkrét és méltányos nemzetiségi törvényét.

Kétségkívül hozzájárult ahhoz a románság demokrata lelkiismeretét képviselő havasalföldi Bălcescu közvetítő tárgyalása Kossuth és Avram Iancu között.

Mint Jancsó Benedek írja: „Iancura vonatkozólag Bălcescunak Bem által is elfogadott terve az volt, hogy Iancu magyar tábornoki kinevezést kapjon s a magyar kormány által katonailag jól felszerelt mócaival Havasalföldre vonuljon az oroszok ellen harcolni; Iancu maga is hajlandó volt erre a tervre“.

Az erdélyi románok nem felejtették el, hogy fajtestvéreikre a Kárpátokon túl a császárral barátkozó cár igája nehezedik. A bécsi udvar kegyéhez szokott arisztokráciájuk sem volt, amely kisiklassza ter-

mészetes gondolkodásuk menetét.

A magyar kormány belátása azonban már elkésett, a magyar szabadságharc napjai meg voltak számlálva s így perspektívái nem szélesülhettek ki fél Európa szabadságharcának perspektíváivá. A császári és cári reakcióra mért közös csapás helyett maga omlott össze.

1848 testamentuma

Felrójjuk-e a szabadságharc magyarságának, hogy a feudálizmusból alig-alig kibontakozva, merevsége a nemzetiségi kérdésben nehezen enged föl s a kiváltságokra épülő nemesi felfogás csak lassan válik népivé? Felrójjuk-e, hogy történelmi léptei a nemzetiségi politikában nem voltak elég serények az ellenséges propaganda kivédésére? Azért a szabadságharc nem kevésbé volt demokratikus forradalom s 1848 magyarsága a Dunavölgye felszabadulási reményének hordozója.

Az a féktelen terror, amit a magyarság felszabadító hadjáratának hátbatámadásával a nemzetiségek végeredményében magukra is zúdítottak, kijózanodásra, politikai érésre, történelmi tanulságok levonására adott alkalmat számukra is.

A győztes abszolutizmus célja egy egységesen és önkényesen kormányzott közigazgatással szolgálni az alkotmányoktól, helyi önkormányzatoktól többé nem gátolt uralmat. A központból leküldött tisztviselők nemcsak a magyar, hanem minden nemzetiségi vidéken egyaránt németesítenek s nemzetiségi vágyakról, Illyriáról, az összes birodalmi románokat egyesítő külön tartományról többé említés sem történhet.

Saguna metropolita a szabadságharc leverése után Bécsből hazatérve, a kapott üdvözlő levelekre a következő megjegyzést teszi: „Ezek a levelek szívemben fájdalmas nyilalást okoztak, mert olyan vágyakat láttam azokban, amelyek nem fognak megvalósulni. Éreztem a közeledő vihart, amely nemzeti ügyünket és derék vezetőembereinket fenyegeti.”

Az üldözött Stur és Hurbán, a kivándorolt Simion Bărnuțiu, a megtábolódott Avram Iancu, a népből támadt vezérek tragédiája tetőzi be a tanulságot.

Balcescu 1851 május 15.-én Párizsban tartott emlékbeszédében így szól: „Igaz, én magam is láttam, s arcom szégyenpirtól égett, hogy a románok a szabadságért a legelavultabb, legszörnyűbb és legaljasabb zsarnokság zászlaja alatt küzdöttek. Igaz, hogy a románok hagyták magukat megcsaltni az osztrákoktól, akik kizsákmányolták áldozatkészségüket és hősiességüket. Nem igaz azonban, hogy a románokat ebben a szörnyű háboruban ne hatotta volna át és ne lelkesítette volna a nemzeti érzület és a szabadság szeretete.”

Ugyanilyen méltányosan számolja fel a forradalmi magyar kormány nemzetiségi politikáját Szemere Bertalan 1853. évi visszapillantásában: „...hogyan van az, hogy a nemzet éppen a legteljesebb erejében a csatát elvesztette? Oka, mivel az idő folytában félig titokban, félig nyíltan megszületett, fejlődött s felnőtt egy új eszme, a nemzetiségé, s roppant hatalmát más fajoknál mi nem ismervén fel kellőleg, nem vők azt kellő számításba. Nagyon jól ismerem amaz időszak titkos és nyilvános ármányait, jól tudom azt is, hogy az orosz sereg mi hatással volt a történelmi kimenetelre; de bizony csak valljuk meg, az akkor véletlenül kiütni látszott, de régóta belsőleg forrongott nemzetiségi eszmének s mozgalomnak nagy fontosságát s messzehordó erejét nem fogtuk fel.”

„Az eltévelyedés nagy volt, — vonja össze a két oldali tanulságot kortársuk, Ion Brătianu, — a magyarok azt hitték, hogy a szabadság

nevében szabad a jogtól eltérni, a szlávok és a románok azt hitték, hogy a Habsburg-ház önkényuralmának zászlaja alatt lehet szabadságért harcolni.“

A magyar emigráció levonja ennek a két tanulságnak minden következményét. Felmondja a Habsburg-uralommal együtt az osztráknémet kapcsolatot s új történetfelfogásnak, a Dunamedencét lakó népek egységének tör utat.

Császári hűbér

Az általános felnyomás csak ideig-óráig tartó kényszeregyensúlyt eredményezett a birodalomban. A külső és belső rázkódtatások után újra a régi módszer, a birodalom népeinek egymás ellen való kijátszása kerül előtérbe. A szolgálatot azonban már nem a nemzetiségek, hanem „a kiegyezés“nek a magyar uralkodó körökből rekrutálódó hivei nyújtják, akik felveszik a küzdelmet a már-már forradalmi tettvágyig izzó függetlenségi néphangulattal. „Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra — írja Deák Ferenc 1861-ben — de megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad...“ A cél: „törvény-szabta uton saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállásának biztonságával összhangba hozni.“ (Pesti Napló 1865-ös husvétii vezércikke.)

Új uralmi terv épül, amit a Rotteck és Wechler-féle Staatslexikon a következőképpen összegez: „Cseh és Morvaország további germanizálásával, a Felvidék magyarosításával a szláv törzsek összefüggése megszakadhat, sőt idővel a Dunavölgyében mindössze két főnemzet, a német és a magyar fog maradni.“

A 67-es kiegyezés az osztráknémetek kiváltságát jelenti Ausztriában s a magyarokét Magyarországon. Reális következményeiben ez a látszatra nemzeti előjog is összezsugorodik az uralkodó körök előjogává, amelynek nyomása elsősorban a nemzetiségi tömegek felé nyilvánul meg.

Hiába nevezte Kossuth a duálista alkotmányt „törvényesített jogtalanságnak“, „delejes álomitalnak... mely elgőzölög, vagy megöl“. Hiába hirdette az emigrációból, hogy „a magyarországi nemzetiségekkel fajrokon államok felszabadítása és az azokkal való szövetkezés nélkül a magyar független államiság is elképzelhetetlen“. Hiába védi meg a kisemmizett Csehország jogait s lobbantja gunyosan a dualizmus magyar hiveinek szemére, hogy ők most Csehországgal szemben alkalmazták ugyanazt a jogeljátszási elméletet, amelyet ellenségeink egykor a független Magyarország elhantolására igyekeztek alkalmazni.

A nemzetiségekkel és anyaállamaikkal rokonszenvező következetes függetlenségi elvek nem tudtak megküzdeni a vezető körök uralmi lázával s innen már egyenes az út a minket körülvevő kis népek szövetsége helyett, a német birodalommal való szövetséghez, amely lehetővé teszi, hogy a Monarchia hatalmi szóval továbbra is féken tarthassa öntudatra kelt nemzetiségeit.

Ököljog és önvédelem

A növekvő német hatalom kezdetben látszólag megalkudott a szövetséges Monarchia uralmi terveivel. Treitschke elméleti „Politiká“-jának alapelve, hogy „a nemzet arisztokrata közösség, mely háború nélkül elpusztul, felfalják a szapora alsóbbrendű népek, mint a szlovákok és románok, akik... a némettség és a magyarság nemesebb népét léteben veszélyeztetik.“ Amikor azonban elmagyarosodott németek kerülnek az útjába, megvetően mond ítéletet róluk, mint a „germán faj legszomorubb példányairól“, akik annyira „elvetemültek“, hogy hajlandók magyarrá válni.

A német fennsőbbiségnek uralkodó elve teljes mértékben érvényesül Ernst Hasse, az Alldeutsch Verband alapítójának rendszerében, aki végleges formát ad a nagy német nemzeti fogalomnak, amelynek értelmében a birodalom, a szórványmetséget eszközül használva, helynyulhat minden középeurópai állam belső életébe, kölcsönösen megtörve ezáltal az államalkotó nép és keretei közt élő nemzetiség önrendelkezési jogát. Hasse megköveteli a birodalom határaival szomszédos német területek elfoglalását, a csehek megsemmisítését, a Monarchia többi részeinek Volksbodenné alakulását. Magyarországon a német államnyelv mellett egyelőre megengedi a magyar, Erdélyben a román használatát, de a dunai kis népek szerinte nem életképesek, földjükön csak német kultúra és német uralom lehetséges. „A földkerekség erősek és gyengék közt oszlik meg — írja 1905-ben: — A kis népeknek el kell tűnniök s be kell olvadniok a szomszédos nagy népekbe.“

Hasse politikai kézikönyve bibliája lesz annak a Németországnak, amelyben a „Wacht am Rhein“ helyét átveszi a „Deutschland, Deutschland über alles.“

Első felében ez a kor a német haderő összeomlásával zárul, amely maga alá temeti a szövetséges Monarchiát s a vele összefonódott magyar államkeretet is. A második felében a nagynémet imperializmus támadó jellege minden eddiginél kizárólagosabbá lesz. A *Mein Kampf* már fennen hirdeti: „Az új béke Németországot a földkerekség királynőjévé kell, hogy avassa... Bárki is óhajtja szívéből a béke eszméjének győzelmét, minden erejével hozzá kell járuljon ahhoz, hogy a németek birtokukba vehessék a világot.“

A német-magyar fegyverbarátság a magyar érdekek kényszerű kiszolgáltatásává süllyed, s reménytelen minden óvatos próbálkozás, amely szeretne „ugy menni együtt, hogy el ne tűnjünk, úgy barátkozni, hogy bele ne haljunk, úgy őrizni meg gazdasági, erkölcsi és szellemi függetlenségünket, hogy a szövetségesből ellenfél ne váljék. (Ravasz ref. püspök.)

A Harmadik Birodalom a Habsburgok „divide et impera“ jelszavát kiegészíti Bismarck jelmondatával: „Ezeket megvásárolom, azokat megfélemlitem, lesz akit megverek és végül mindannyiukat szolgálatomra hajtom“. Meghiúsítja a dunavölgyi népek önvédelmi egységét s Ausztria után a soron levő Csehszlovákiára tör. A dunavölgyi demokrácia utolsó erődjét új Szent Szövetség fojtogatja, s a szabadelvű Európa hajdani reménységeinek, Magyarországnak és Lengyelországnak kormányai 1848 nemzetiségi vezetőinek szerepére vállalkoznak. De míg a magyar szabadságharcért Nyugateurópa zsenge haladó körei lelkesedtek csupán s keletről a cári sereg indult ellene, a csehszlovák köztársaságot a világhírhíremény s keletről a mai oroszok szolidaritása támogatja önvédelmi harcában.

AMIRŐL MA NÉMETORSZÁGBAN MEGFELEDKEZNEK. A berlini *Die Neue Rundschau* júniusi számában Werner Sombart hosszú és gondosan adatolt cikkében (*Das Wesen des Menschlichen*), költők, filozófusok és német lexikonok meghatározásain keresztül választ keres az ember természetét illető örök kérdésre. Egyéni meghatározása végül, ha nem is új, érdeme, hogy könnyű megjegyezni: Az ember szellemmel rendelkező teremtmény.

OCTAVIAN GOGA: MI

Fordította: BRASSAI VIKTOR

Mi nálunk zöld fenyők tövén
selyem füvet kaszálnak,
mi nálunk annyi lepke van
s a házban annyi bánat.
Más országokból a rigók
dojnánk szavára jönnek,
dalok s virágok vannak itt
és könnyek, egyre könnyek

Nálunk az égbolt magasán
a vén nap jobban lángol,
mióta tájaink felett
már nem nekünk világol.
Mi nálunk bánatról mesél
a fák sűrűje nyáron
és bánatot visz a Maros
s a Kőrös, mind a három.

Nálunk az asszony, hogyha fon,
a rokkát sirva hajtja
és összeölelkezve sír
a legény és az apja.
E meghatódott ég alatt
lágyabban lejt a hóra,
mert könnyel telnek a szemek
a csendes nótaszóra.

Félénkebb itt a lepke is,
ha száll a kék egekbe,
hisz a harmat a rózsatón,
az a mi könnyünk cseppje.
S az erdők, bús testvéreink,
kik sóhajtva remegnek,
azt mondják, hogy az öreg Olt
is könnyektől eredt meg.

Egy álmunk van, sóvár remény,
a szenvedés szülötte,
amelynek bűje nagyapánk
s apánk is sírba vitte.
Időtlen idők óta már,
nyögve nagy terheinkkel,
egy meddő álmodt öntözünk
örökös könnyeinkkel.

1905.

A Z E L S Ő K A T O N Á K

Írta: MÉLIUSZ JÓZSEF

Nem túlzok, ha azt mondom, hogy a háború családunk fölött szinte idillszerűen mult el. A család azóta persze széthullt, mint ahogy a kertekben lehullnak az elvirágzott rózsza levelei, ha a földet, a falakat és a levegőt ágyudörgés rázza meg. Mindössze öt éves voltam, amikor kitört a háború és megremegtette ezt a csendes, éjjelizenező, bankóit számoló, gazdagodó várost épülő munkástelepeivel, pincelakásaival s a háttérben elnyújtózó végtelen gabona földekkel. A szorgos polgári gyűjtés, a szerény, de biztos vagyoni gyarapodás szívárványa elé felhő gyúlt, mely azonban csakhamar eloszlott láthatárunkról. Apám ügyes ember lévén nem ment ki a frontra, állami hivatali állásából katonai irodába került, majd a garnizon élelmezési osztályán vonalazgatott végtelen türelemmel, megszámlálhatatlan rubrikákat, be irt és összeadott számokat, meglehetősen kényelemben, egy raktár mélyén, szalámirudak, izgató illatú fűszereszsákok és cukorsüvegek között, amikor a Monarchiában szerte csak cédulára vásárolt rosszízú, barna nyerscukrot fogyasztott a nép.

Homályosan emlékezem a nyár hömpölygésére, melyben sziven vert az érthetetlen hír: kitört a háború. Esténként a nyári szellők simogatásától zizegő nagy diófa alatt üldögéltünk a ház és a kert közötti homokos térségen, hol napközben mezitlen futkároztam vigyázva, hogy a pedánsan nyesett sötétzöld bukszusokat meg ne sértsem. Ezekből a csendes estékből, melyekben szüleim talán öntudatlanul falusi gyermekkoruk esti hangulatait rögzítették meg, apám néha kihullt, mint a büntudatos emlékezetből egy-egy fájdalmas név. Ilyenkor anyám babusgatva ringatott térdén, apám pedig a fináncokkal elmaradt valahol a sörgvár udvarának susogó nyárfái alatt, ahol szemei, melyek fölött szemöldökeit a későbbi években mindig oly félelemgerjesztően összeráncolta, a barátkozás őszinte fényében csillogtak.

Azon a nyáron s talán még a következő véres nyarakon is, melyekben családunk úgy élt, mint a langyos tenger mélyén ringatózó kagylók, azon a nyáron — egyedüli gyermek lévén, pajtások és a társadalom felőli tapasztalatok hijján — szerelmes voltam. Mit tagadjam: a nagyanyámba voltam szerelmes. Mondtam is mindig: — ha megnövök nagyanyót veszem feleségül; ám a felnőttek ezen csak értetlenül és sértően kacagtak. Hogy ez tényleg szerelem volt, egy ötéves gyermek szerelme, arra most bukkanok rá gyermekélményeim titokzatos reteszei között, ahogy emlékezetemből a háború kitörésének pillanatait kísérelm kihámozni. Néha együtt aludtam ezen a nyáron nagyanyámmal a kerti konyhában, amikor apám anyámat karján elvezette a nyári varietébe, ahol a sarki fűszeres és borkereskedő családja társaságában a divatos szketeket élvezték s az azévi operettek felmelegített slágereit egy immár gondtalannak tűnő kor boldog igénytelenségű polgáraiként. Ahogy ágyba fekéüdtem lehunytam szemem és mélyeket lélegezve, mint a harmónium fujtatója, ha felkel mellőle a kántor, alvást tetettem, hogy nagyanya minél zavartalanabbul vetkőződhessék. Iszonyatos kíváncsiság légette szívemet, miközben pilláim alól kikémleltem a testes asszony felé, aki ezekben a percekben már nem a nagyanyám volt, csupán az emberi lét egy nagy talánya. Egyik alsó-szoknyáját a másik után vetette le, majd szétgombolta pruszlikját és kibuggyant nagy kerek melle, me-

lyen még anyám szopott gügyögön csücsörítve. Végül ott állt vászoningében, szétvetett, ormótlan, vastag, mezitlen lábszáraival, mezitláb, mint egykori fiatalságában a kertben, vagy a krumpliföldön. Néha derékig meztelenre vetkőzött s a bádoggal mosdó fölé hajolva prüszkölve, sóhajtván, nyögve mosdott, hogy törülközés után kibontsa haját és a sötétben felöltse kockás perkál hálóingét, mely mindig friss volt és olyan jószagú, mint az első tavaszi széna illata. Lefekvés előtt a sötétben nekítámasztotta hátát a kamarába nyíló ajtó félfájának, hogy csontjait ropogtatva hosszan odadörgölje. Azután ágyba vetette magát és néhányszor zajosan egyik oldaláról a másikra fordult. Az ágy még a pusztáról való volt, ahol talán nagybátyám eszkábálta össze, aki bognár lévén, nagyapám örökébe lépve értett az asztalosságához is. Sokszor a hajnali hármat is elverte már a konyhánk csendjében tiktakoló sárgarézingájú óra, amit szintén a pusztáról hozott be apám anyja, s még mindig izgatottan az asszonyi mell áradó lélekzetvételének forró ütemét lestem.

A fölkelő nap 1914 július huszonnyolcadikát, zavartalan ragyogással üdvözölte. A város mélységesen aludt, nem sejtve, hogy a következő éjszakák már évszázadunk letragikusabb örvényei felé süllyednek. Szép hajnal volt ez, a fürjek pitypalattyozásától visszhangzó határban a sváb gazdák már felverték magyar cselédeiket. Franciaországban két órával később ugyanilyen derüsen köszöntött a világra a nap, valahol talán eső is eshetett, de az élet még mindenképpen nyugodtan folyt. Párizs környékén is bizonyára úgy telt ez a nap, mint minden nap a nyári Franciaországban. Este egy költő — a neve Clerambault — letépte lepedő nagyságu ujságja címszalagját, átfutotta a lapot s feleségének s az asztalnál ülő két gyermekének mindössze ennyit mondott:

— No lám! Itt a háború!

A gyermekek, Rosine és Maxime még Clerambault előbb felolvasott versének áhítatos hangulatában ringatóznak, ereikben dagadni érzik az apa ódáját, amit most irt éppen, az embereken és dolgokon uralkodó békéhez, az általános testvériség közeledésének uralmát dicsőítve. Csupán az anyát ragadja meg az utolsó szó: „háború“.

— Ugyan Maxime, ne beszélj ostobaságokat!

A férj megmutatja az ujságot: Ausztria hadat üzent Szerbiának.

— No persze, — mondja a derék anyja Romain Rolland regényében, mintha azt mondaná: „Óh, ami a holdban történik!...“

Az én apám ezeken az estéken nem olvasott fel nekünk verseket, hanem számolgatással bibelődött, hogy végre elrendezze a házuk felépítése körül fennmaradt utolsó elintézni valókat is. Hiszen már három napja folytak a mozgósítások és nem tudhatjuk mi következik.

A nap tűző heve és a lefojtott izgalom kimerített mindnyájunkat, de már reggel korán kint serénykedtünk a kertben. A hőség miatt öntözni kellett a veteményest, melyben a főzelékfélék szabályos ágyaikban oly rendben helyezkedtek el, mint a Szerbia elleni támadást előkészítő vezérkar térképein az első frontba kerülő csapattestek jelzései. Pihenő időben a hűvös ebédlő keskeny sezlónjában ingben és alsónadrágban hevert apám, aki elomlással és teljes mohósággal élvezte szabadságát, amit élveznie, mint régóta véglegesített állami tisztviselőnek, minden joga meg volt, de hogy meddig élvezheti, az teljesen bizonytalannak ígérkezett. Anyám zsirral megkent és vöröspaprikával fűszerezett kenyérdarabot majszolva odahozta apámnak az ujságot, mit ebben a percben dobott be a postás a kapu rácsán s ha jól emlékszem Rákosi lapja volt, a Budapesti Hírlap. Én a földön ülve gyermeki elhagyatottságomat álmo-

dozásaim és megviselt játékaim között osztottam meg, álmaim javára. Apám felnyitotta a lapot, majd fektéből hirtelen felült. Mi anyámmal összerездültünk, mint mindig, amikor apám hevesen mozdult.

— Ez a háború, — mondta apám anyámhoz fordulva, — hozd a szürke ruhámat, bemegyek a városba...

Anyám elsápadt, a zsiroskenyér maradékát letette az asztalra, nem is értette hirtelenjében, miről is van szó, mint ahogy Clerambault felesége, Pauline sem értette meg azonnal, hogy mit jelentenek ezek a dolgok s ahogy Európában egyetlen asszony sem érthette meg a julius végi napokban, hogy mi az a háború.

Istenem, ki tudott valamit a háborúról? Ki látott, ki hallott valamit háborúról mifelénk? A Balkán-háború két évvel ezelőtt, mintha számunkra valóban a holdban zajlott volna le. Franciaországban pedig III. Napoleon uralmának összeomlása óta a bizonytalan béke harminchat esztendeje telt el — Németország szomszédságában. Nagyanyám mesélt néha negyvennyolcra, amikor ő még három éves volt. Persze: tudták, hogy vannak a világon katonák és ágyúk. De melyik asszonynak jutott eszébe, hogy alaposabban szemügyre vegyen egy ágyút. A kezeim közt forgó kékruhás ólomkatonáról mikor jutott volna eszébe anyámnak, hogy ez a játékbábú — katona? Anyám, ez a huszonegyéves, beteges, fiatalasszony teljesen értetlenül állt ezzel a szóval szemben. Mégcsak hat évvel ezelőtt jött be a csatornapartján kiépült szerb falúból a városba, ahol apja tisztességben földmiveléssel és marhakereskedéssel foglalkozott s legföljebb hosszú téli estéken mesélt két kisleányának hét-éves katonáskodásáról, mit hét nyelvhez is konyitva hol mint tolmács, hol pedig mint felcser töltött el, nem tudom a család milyen örömeire. Mert nagyapa egyik bátyja még a kanonokságig is felvitte Hódmezővásárhelyen, sőt valamely igen befolyásos grófi család leánya fiat is szült neki. Azt viszont már nem tudom megmondani, hogy a grófleány pontosan melyik családnak volt romantikában olyan elfajzott sarja, mint a *Vörös és feketé*-ben de La Mole Matild kisasszony, aki az alacsony sorból való házitanítóval szűrte össze a leveit. De amíg Stendhal regényében a hősnék ez a gyümölcsöt hozó szerelem lesz a veszte, Károly bácsi, ugyhiszem így nevezte a kanonokot anyám, a társadalomban és az egyházban csak tiszteletben öregbedett családom anyai ágának nem kis büszkeségére.

— Most mi lesz?—kérdezte anyám tájékozatlanul, mintha érezte volna, hogy ezután lényegében olyan dolgoknak kell következniök, amelyek egyelőre megnevezhetetlenek, amik még nem voltak, amik teljességgel ismeretlenek előttünk.

Számunkra bizony Szerbia nem volt a holdban, a vasut négy-öt óra alatt levitt Baziásra, a Dunáig és ott túl a vizen, az őserdőszerű rengetegekkel borított dombhajlatok már Szerbia...

— Lehet, holnap este már tovább mozgósítanak. Lehet, hogy engem is behívnak. Körülnézek a városban, bemegyek a hivatalba, és érdeklődöm felmentésem irányában, — mondta apám, miközben elegáns betétes cipőjét gombolta. Harminc éves alig mult még apám, kis családi házuk nem rég épült fel és nagybátyámnak nyolcezer koronás kölcsönt adott egy nagyobb építkezésre... Borulátásra hajlamos apám szédülve már-már összedőlni látta terveit, melyek pedig kis állami tisztviselői állásához mérten elég merészek voltak, viszont jó üzleti érzékkel szövődtek. Így történt, hogy apám negyvenhat éves korára kijelenthette:

— Mától fogva nem szorulok munkára, — de azért pillanatra sem hagyta a tevést-vevést, kereskedést, vállalkozást. Valószínű ezért, hogy

apám nem roskadt össze a béke bukásán, nem sirt, fejét kezei közé temetve, mint Clerambault, de mint a többi polgár, valamilyen formában nyilván mégis gondolkodott...

Mit a haza? A haza az a földterület, amelyen a jólét utáni hajszában mind följebb és följebb jutunk a fizetési kategóriák és a vagyon létráján. Ebben a hazában az az ember, aki gyűjteni tudott s aki ehhez értett, az gyűjtött is, a haza nem hagyta cserben... És a haza most le akar parancsolni a ranglétráról, a fölfelé ivelő utról, amelyen elindulva a bánsági pusztáról bevándorolt fiú tizenkilencéves korára otthagyta a kilátástalan néptanítóságot és állami tisztviselő lett. A haza akkor „haza“, ha valahol zavartalanul meg lehet benne bujni egy helyen hol nem forog veszélyben az élet, az összekapart vagyon, amely tulajdonképpen maga az élet keserves drága foglalata, amelyért minden történik és minden megtörténhetik. A haza csendet, nyugalmat, hivatalt, rangot adott eddig. Ha a pusztától négy kilométerre fekvő sváb faluban végig ment apám, magasan tartotta fejét, gombos cipője ragyogott s még az öreg parasztok is, nagypapa immár fogatlan száju barátai, tisztelettel köszöntötték. A haza sörgyárat adott, ahol a nyárfák terebélyes lombozata a mulató fiatal fináncok fölött, mint valami óriási legyező hajladozott ide-oda, miközben hordószám üritették a jégvermekből előgörgetett sört. A haza Ferenc Józsefet adott, egy igazi császárt, akiért lehetett lelkesedni, Tisza Istvánt, akit tisztelni sőt csodálni kellett, nemzetiszínű zászlókat és szallagokat és sikerült nemzeti ünnepélyeket a szinte kaliforniai arányu gyarapodási lehetőségek mellé.

Csak nem örült meg a haza, hogy ezt a rendet teljesen felfordítja? — kérdezhetette volna joggal apám és a többi polgár...

Szegény Ferenc Ferdinánd! Egy nyolcadikos gimnázista rá lő és vége. De mi a fenét kellett neki a Balkánon kószálnia!? Jött volna a mi városunkba, itt még az ősi mocsarak fölött keringő nádi szúnyogok is megéljenek. Legföljebb pár szociáldemokrata pisszegne kicsit, néhány kőműves, nyomdász, meg asztalossegéd, akiknek érthetetlenül fontos az általános és titkos választójog. Egyébként persze le kell számolni a rá-cokkal, ebben teljesen igaza van a kormánynak, de azért minek ebből ilyen nagy dolgot csinálni?

Az események mindenesetre sietséget tanácsolnak. Igyekezni kell, mire esetleg megjön a behívó, legyenek készen ezek az ügyek. Itt a család, a gyermek, a szerb határ ide valóban csak egy ugrás. A németek szerencsére velünk tartanak és biztosan az olaszok is, nem valószínű tehát az a meglepetés, hogy az ellenség átjut a Dunán. Háború? Jó, jó, de annyira komolyan végeredményben senkisémm gondolhat a háborúra. És épp a mi tájainkon kezdjék a lövöldözést? Ugyan miért?

Nos, mi itt ebben a városban valóban egyetlen komoly ágyudörgést nem hallotunk az egész háború alatt. Néha kísérteties, süket, hosszú estéken egy-egy felködlő távoli döngésre mondták, hogy ez az ágyudörgés, de lehetett ez éppen úgy a sarkon túl zörömbölő villanyos zaja is, melyen nemsokára a háború kitörése után az itthon maradt civilek s a városban keresztül hömpölygő katonanépség legnagyobb öröme nőket vették át a kalauzok börtáskáit, jegycsiptetőit és szigorú arccal néztek az utasokra sapkáik ellenzője alól.

Apám szivszorongva futott végig a felbolydult városban új szürke ruhájában, mely úgy feszült testén, mint a város törzsén a gyárak, mik alig egy évtizede egymást követve szaporodtak, vagy mint a belvárosi új paloták, melyeknek földszintjét fővárosi arányú kávéházak foglalták el, ahol az új, feltörekedett polgárság, most mint a méhek a zugó méh-

kasokban, összekuszált érzésekkel tárgyalták a felfoghatatlant: kitört a háború. A hatalmas cipőgyár, a szövőgyár, az uj szeszgyár, a gyufagyár, a láncgyár a lassú hömpölygésű, sárga, piszkosvízű csatorna mentén belenőttek a napba. Ezek a jövő irányítói, köréjük csoportosul városunkban a hadiipar. Kapuikon, mint valami telhetetlen moloch száján az áldozatok, a munkásasszonyok, százas és ezres tömegekben ömlöttek be váltáskor, hogy aztán kifacsarva és elnyúva megint kiköpje őket. A gyárak árnyékában bujnak majd meg a siberek, a kalmárok, a szállítók, a felmentettek vércse hada, az egész üzlet, ami a város arcát majd véglegesen és végzetesen kialakítja.

Még szinte gyermek anyám ölében ringatott és sírt. Én apró mellei fölé hajtottam fejem és hallgattam szavait, mik úgy zenéltek bennem, mint egy régi tavaszon a tenger, ahogy az olasz ég alatt a sustorgó hajó oldalához verődött. — Mi lesz apáddal, mi lesz apáddal, elviszik katonának, mi lesz velünk!? Én nem értettem, miről van szó. Kint a városban gomolygott a nép, újabb és újabb hírek jártak szájról-szájra, a kávéház ablakai előtt százan és százan lesték a városunk ujságjaihoz érkező táviratok szövegét. A hirdető oszlopok körül a tömeg valóságos acélgűrűt font, a hadüzenetről szóló falragaszokat volt, aki tiszter is elolvasta. Apám alig tudott átvergődni a sokaságon, minduntalan ismerősök állították meg, ragyogó arccal ölelgették, könnyűült a szemükben, a hangjuk meg csukladozott: — Ferenc barátom, itt a háború, életem legboldogabb pillanata ez! — A kávéházból magas, sasorrú osztrák tiszt lépett ki, kezében lovagló ostorral, vékony lilás ajkai között félig elszítt cigaretta. A tömeg tiszteletteljesen utat engedett előtte, mintha maga Ferenc Ferdinánd kísértete jelent volna meg köztük. A feszültség, amit az ujságok a szerajevói gyilkosság óta napról-napra hevítettek, a csucspontjához ért. Egy zsidó ügyvédjelölt elkiáltotta magát: — Éljen a háború, éljen a hadsereg... A tömeg megmozdult, mint amikor egy telhetetlen hullót valami delirium fog el. A tiszt a levegőbe lendült. A polgárok vállakra emelték és éljenezték. A forgalom elakadt. A villanyos megállt. A járókelők könnyeiket törölték és zokogva éljeneztek, míg a megrémült osztrák a levegőben hallgatást nem parancsolt korbácsot szorongató kezével. Csend lett és a tiszt, mintha a kaszárnya falai között káromkodna, pattogó, kellemetlen hangján rövid beszédet intézett az extázisban kipirult polgársághoz:

— Wir werden die Mörder vernichten. Es lebe unser Kaiser. Es lebe die Armee. Eljen a Hasza, eljen, eljen...

Két uccával arrébb ugyanezekben a percekben Stefko Kosztics egy tizenkilencéves szerb lakatos-segéd már katonaruhába öltözött műhelytársával találkozott. A két fiú, — tegnapelőtt még eszűtt forrasztotta egy épülő ház vaskerítését — megállt egymással szemben. Stefko szemébe könnyű szökött, barátjára nézett és végtelen szomorúsággal csak ennyit mondott neki:

— Ne lőjjetek a testvéreimre.

A fiatal katona arcát elöntötte a pir. Egyetlen hatalmas ütéssel földreterítette a szerb fiút.

— Rendőr, rendőr... — kiáltotta. Mikor odaért az őrszem, már nyugodtan és remegés nélkül diktálta be személyi adatait, az ájultan fekvő munkásról pedig kijelentette, hogy a királyt, a hazát, és a hadsereget gyalázta. A szerb lakatost a rendőr csak úgy menthette meg a tömeg haragjától, hogy bevonszolta egy kapu alá és bezárta a hatalmas tölgyfaajtót, mely fölött egy elkopott freskó Savoyai Jenő herceg bevo-

nulására emlékeztette a kései harcias utókort.

Apám először is Klein doktorral tárgyalt, aki tartalékos tisztiorvos lévén már felöltötte egyenruháját, amivel sikerült is a szelid külvárosi uri családoknál, hol háziorvosi minőségben kezelte a torokgyulladásokat és kólikásokat, nagyobb tekintélyre szert tennie, mi ketten pedig anyámmal, mint a megriasztott verebek az enyhe illatú elvirágzott málna és ribizke bokrok között ringatózva, zokogva vártuk, mi lesz? Lélegzetünk visszatartva figyeltük, nem hallatszik-e valami különös zaj, dörgés, morajlás, az ágyuk szava. Persze nem hallhattuk a monitorok Belgrád felé tüzelő ágyuit. Semmit sem hallottunk, csak a szivverésünket, s könnyeink nesztelen csurranását éreztük. Anyám észrevétlen kihámozta ujjaim közül az ólomkatonát és elrejtette a mellettünk hallgató bokorban. A kert hátsó részében aludni térő baromfi elvétve pipogott, néha megrezdült a gyümölcsfák sűrűje, mintha egy szeszélyes láthatatlan kéz kinyújtott mutatóujjal rácsapna egy-egy levélre, majd bele markolna a lombokba, megrázná őket és sejtelmesen újra a semmiségbe tűnne. Ugyanez a kéz nyúlt bele várakozó lelkünk lombzatába, míg a lépcsőház felől hirtelen, kemény lépések zaja nem kopogott felénk.

Apám érkezett meg néhány ismeretlen férfivel, egészen különböző kinézésűekkel, szelid és marcona, ragyogó és elborult tekintetűekkel, iparos, kereskedőseged és néptanító külsejűekkel.

A hold megjelent a kertek fölött. Az uccáról sűrű beszélgetések zaja szüremlett házunkba, pedig ez az ucca örökké oly áhítatosan csendes volt, mint a falusi nyári éjjél, az idegenek még nappal is némi megilletődöttséggel jártak benne, szinte lábujjhegyen, hogy ne zavarják a tavasszal hódítóan illatozó ifjú akácfa enyhe hajladozását, a polgári házak ábrándozó csendességét és a házunkkal szembeni titokzatosan hallgatag kastély némaságát, melynek kertjében csak néha jelent meg egy öregember rózsákat nyesegetni.

A kapualjában megjelenő ismeretlen férfiak apám oldalán, mintha csak ezt a mesebeli csendet érkeztek volna szétzúzni.

— Katonák, — mondta apám egyszerűen, a marcona férfiakra mutatva és ebben az egy szóban, ebben a mozdulatban benne volt a végleges, a fellebbezhetetlen valóság, a tény, hogy ime érvényesen és félreérthetetlenül itt a — háború. Ugy szemléltem e férfiakat, mint talán az őserdők népe más világrészekben a félelmetes fehér faj mindenre elszánt kalandorait, kábitószercsempéseit és misszionáriusait. Még nem fogtam fel, hogy ölni indulnak ezek a fiatal férfiak és halálraszántak, csupán azon csodálkoztam, hogy civil ruhában állnak anyám előtt kalapjaikat zavartan ormóttan kezeikben ide-oda forgatva. Az én katonáim, az ólomból valók, valamint az élő katonák, akiket vasárnap délutánokon a forgalmas főúton lakó, örökké csengő hangon kacagó kövérkés keresztanyám erkélyéről láttam s akik oly kifogástalan feszes-séggel hordták kék és szürke posztóból szabott öltönyeiket, mikén a sárgarézs gombok Ferenc József nevének kezdőbetűjével, oly káprázatosan megcsillantak, ha reájuk hullt az ünnep délutáni forró nap sugara, az én katonáim szépek voltak, a mesék s a valószínűtlenség világából valók. Ők a békeidők katonái voltak, ezek itt pedig: a háború katonái, a rejtelmesek és valóságosak.

Vidékről való emberek voltak ezek a furcsa katonák, akiket elért a király és Tisza István behívója, holnap öltöztetik be őket ezredeiknél, de későn érkezve már kaszárnyájában nem találtak helyet, szállodára pe-

dig nem volt pénzük, miért is a hazafias érzésű polgárok, amilyen végeredményben apám is volt, házukba fogadták őket.

A furcsa katonák esetlenül, de illedelmesen összecsapták bokáikat s hirtelen, gyakorlatlan mozdulattal hajoltak meg anyám előtt, hogy kezet csókoljanak a vendéglátó ház asszonyának. Anyám mindannyiszor görcsös ijedelemmel visszarántotta kezét, mint hasonló értelmetlen mozdulatok elől otthon a faluban a kerek csipőjű, vagy göthös asszonyok is tették volna, akikhez hasonlóan ezzel a városi szokással anyám sohasem tudott megbarátkozni. A férfiak leültek a diófa alatt, anyám a kertbe futott s onnan a kötényében már harmatosodó bajuszos zöldhagymával, levelibékazöld salátafejekkel tért vissza. A padlásról lekerült a füstölt nyers sonka és egy jókora darab rózsaszín húsú szalonna, melynek peremén az enyhe avasság oly finoman sárgállott, mint a dóm főoltárának márványlapjában valamely meglepő színárnyalat. Ez volt házunk első áldozata a háborúba borult haza oltárán, amit csakhamar követtek a gyönyörű vörösréz habverő kondérok, lábosok, fazekak, sárgaréz diótörők és egyéb villogó tárgyak, melyeknek fényesítéséből nagyanyám oldalán egy-egy langyos délutánon, ha már befejeződött a mosogatás és a törülgetés, én is kivettem részemet. Az udvart gyéren bevilágító lámpa körül megjelentek a nyári esték döngicsélő, röpködő rovarai és a szunyogok, olyan hangot hallatva szálltukban, mint amikor apám hegedűjén, titokban megpenditettem a bélből való finom á hurt s lestem hangja rezgését, míg el nem némult a félhomályba borult szoba csendjében.

A férfiak némák voltak és fáradtak, gonddal béleltek. Nem úgy emlékszem, hogy lelkesedtek volna, hogy örültek volna a hadbavonulásnak, hiszen máról-holnapra családjukat hagyták oda, menyasszonyaikat munkájukat, terveiket és az esztergapad, az álló, a pult vagy a tanítói asztal mellett gerjedő ifjui álmokat az életről. Úgyhiszem inkább csak a város uccáin hömpölygő, hipnotizált polgári népségét ragadta magával ez az Európán szökőárszerűen végigszáguldó delirium, a háború fölötti öröm a kávéházi tájak tömegei fogta el, melyeknek egyik része legalább is biztos lehetett benne, amire apám is gondolt, hogy a szerbeket végeredményben két hét alatt leverjük, másrészt eszükbe se jutott, hogy a háborúból a harctereken ők maguk is kivegyék részüket. Hiszen a Monarchiának meg van a maga rendes katonasága és a július 25.-én este megjelent első behívó-falragaszok még nem őket hívták, hanem a náluk sokkal fiatalabbakat vagy öregebbeket, kinek milyen szerencséje volt. De akit innen a kávéház tájáról behívtak, az is bizvást remélt az összeköttetésekben, a Klein doktor urak hatalmában, ami számukra a front-kalandok felőli töprengést eleve fölöslegessé teszi.

Igy vélekedtek apám barátai is, akik a háború tényleges kitörésének bár rendkívüli, de napok óta várt eseményére való tekintettel külön megbeszélés nélkül is mintegy katonás parancsszóra szinte egyazon percben jelentek meg a sörözőben, mely a templom előtti térségen már rég nincs, mert azóta a Monarchiával együtt mintha a söröző polgárok is megszűntek volna és a kiegyensúlyozott, füstös, kényelmes tereferés időtöltés helyét türelmetlenül gazdátadni vágyó posztó üzletek foglalták el. Ebben a helyiségben a háború utáni konjunktura összeomlásával egy bútorüzlet vert tanyát s végül most egy cukrászda, ahol az egykori százelegű, vörösre sült, ropogós tepertős pogácsák és a habzó szőke sörök helyett émelyítő lapos süteményeket és rosszízű szörpöket árulnak.

Itt határozták el a barátok, hogy a háború kitörésére való tekintettel most már maguk is kiveszik részüket a háborúval járó feladatok-

ból és a szállásnélkül maradt bevonulók közül kiki, ahányat lakása elbir, meginvitál vacsorára és éjszakai alvásra, hiszen ezek az emberek hamarosan a harctereken menetelnek majd és küzdenek — értük, akiket egyenlőre bizonyosan felmentenek a frontszolgálat alól. A meghívás ötlete, mely hamarosan városszerte a divat erejével hódított a polgár családoknál, Faragó kapitány urtól származott, a börtönigazgatótól, aki a Pongrác téri zord épületben akárhány hősjelöltet vendégül láthatott, hiszen a cellák javarésze üresen állott, még nem töltötték meg katonaszökevények, okmányhamisítók, sikkasztók és tolvajok. Egyébként a börtönépületben nemcsak példás rend, de példás tisztaság is uralkodott, hála a börtönigazgató vasfegyelmének, mit még a hadseregből hozott magával, melynek szolgálatában kapitányi rangot ért el, még jóval nyugdíjaztatása előtt. Hasonlóképp könnyű volt a helyzete Smüller urnak, aki németországi mintára épült óriási gőzmosódáját mégcsak nemrég helyezte üzembe és az egyik berendezetlen épületszárnyban akár száz embert is elhelyezhetett volna éjszakára. Már kevesebb helyel rendelkezett apám és Tischler ur, az ócskavas, nyersbőr és csontnagykereskedő, aki még azon az estén megjósolta, hogy „az üzletek a háború következtében hihetetlen arányú fejlődésnek indulnak“ s ebből a szempontból a kereskedelem ugyanolyan örömmel fogadhatja a háborút, mint az egyház, melynek itteni feje a püspök csak néhány órával ezelőtt intézett erkélyéről a város vallásosabb lakosságához hazafias, lelkesítő beszédet. Tischler úr, bizony már akkoriban is híres gazdag ember, akire, ha jótékonyágról volt szó, mindig számítani lehetett, gyárai száma, telepei, házai itt, Pesten és Bécsben, mintha csak az Isten jutalmazta volna, azóta felmérhetetlenül megsokszorozódtak. Amiközben Tischlerék gyárai, telepei, házai sokszorozódtak, bizony sok karácsony estét töltöttem szüleimmel együtt házukban gyermekeik társaságában, csodálkozva a pompás és csillogó karácsonyfák fényén, holott Tischlerék, amint az már Tischler ur foglalkozásából eleve sejthető, zsidók voltak. Azóta meghalt a nagyhörpintésű börtönigazgató és meghalt a gőzmosóda Vilmos-bajuszú, kerekkepű tulajdonosa is, de nem a frontokon, mert a négy barát közül a harcterekre, amint azt igen jól megsejtették, egy sem ment ki.

A barátok itt vészelték át a háborút a városban jótékonykodva, hazafiaskodva és mulatva, aminek csupán a forradalom dermedtő híre vetett méltatlan véget, amikor a felbolydult, éhező, krassói román falvak népei fejszével vállukon s a holdfényben kísértetiesen villogó kasszákkal elindultak az erdők közül a legendáshírű, gazdag város felé, melynek uri osztálya és zsiros polgárai sohasem tudták, hogy mi is valójában a háború és a szükség... A barátok gyarapodó polgárok voltak, egy meredeken felfelé ívelő gazdasági lét boldog részesei és azok is maradtak, még 1914 július huszonnyolcadika után is, gondosan őrködve növényeik, valamint gyermekeik neveltetése felett, újabb gyermekeket nemzve. Az ő arcaikba nem vágott oly mély ráncokat a gond, mint a diófánk alatt elkeseredetten vacsorázó bevonulók arcán s nem találtak rá bibliájukban Lukács evangéliumának szavaira, mint a nazarénus szektások, akik inkább a vesztőhelyre mentek, de nem fogtak

megyverti „mert ime jönnek napok, melyeken ezt mondják: Boldogok a meddők és a mely méhek nem szültek és az emlők, melyek nem szoptattak“. A barátok az ő sziveikben a derűlátás melegét ápolgatták, mit épp csak szellőként ért a vészes július huszonnyolcadika a fehér asztalok, a tepertős pogácsa, a körözött liptói és a habzó sör mellett, mely ha bajuszukra ragadt és egymásra kacagtak, mind a négyen úgy hatottak,

mint a megőszült rozmárok. Ebben a társaságban a kedélyek hamarosan helyre billentek, csupán a söröző olajzöld repkénnyel befuttatott korlátai mögött ágáltak rettent szívvvel és kétségbeesve a tintaszínű égre ágaskodó milleneumi templom árnyékában a fiatal férfiak, akiket másnap reggel a szigorú arcú orvosok egész hada várt, közöttük a bibircsókos, szemüveges Klein doktor úrral s akik közül a barátok éjszakára való vendégeiket kiválasztották, lehetőleg éles szemmel figyelve embereiket, nehogy bolhát vagy tetűt találjanak a házba hozni, mert hiszen, hogy őszinték legyünk, az ilyen ismeretlen népséggel sosem tudhatja az ember, mit visz háza fedele alá...

A férfiak a diófa alatt illedelmesen ettek. Kenyér ugyan nem volt már elég a házban s így sajátjukból kellett szelniök, mert nagyanyámnak csak másnap volt esedékes frisset dagasztani, hogy reggel korán elvigyük a szomszéduccába a pékhez. Itt az öregasszonyok a cselédlányokkal elvegyülve várták, míg megérkezik a lőcslábú, tréfás segéd és hosszú nyelvű lapátján, miután hideg vízzel megpreckelte a kemence alját, betolja a gyönyörűen megkelt kenyereket a pokoli forróságba, közben meg-meg csiklandozva egy-egy asszony lábaszárát, amit nagy szoknyacsapkodás, sikoltozás és kacaj követett, az asszonyi hangok egész üde bokrétája, csillogó szopránokkal, mint az illatos kerti éjszakák mélyében trillázó fülemile és selymes altokkal, mint a zenekarok öléből felbúgó mélyhegedű hangjai.

Apám a szót legjobban a néptanító külsejű úrformával tartotta, aki tán irnok lehetett valamely szomszédos falu községházán, bár a többiek nyelvén is értett apám, hiszen a pusztát maga is épp csak húsz éve, hogy odahagyta. Az urféle fent a lakásban a keskeny díványon kapott helyet, hol apám szabadsága idején napközben számításait rendezgetve pihenni szokott. A többiek lent a cementezett hűvös mosókonyhában helyezkedtek el, ahol a hirtelen összehordott szalmán és takarókon ebben a tikkadt éjszakában csak jól eshetett az alvás.

Én már rácsos gyermekágyamban szunnyadtam, amikor az emberek nehéz léptekkel és nehéz lélegzettel aludni tértek, bucsuzni a cívílélet talán utolsó éjszakájától.

Reggel korán és izgatottan kelve már nem találtam otthon a férfiakat, akik a világ és az élet fűszeres, izgató levegőjét hozták be csendes világtól elszigetelt virágos, kertes házunkba. Megálltam fekhelyeik előtt és sorra elképzelttem őket, amint tegnap este a lámpától megvilágítva előugrott gondterhelt arcuk a fekete bársonyszerű sötét háttérből, amelyben eggyé olvadtak a bukszusok és a málnabokrok a gyümölcsfák bemeszelt törzseivel és a szomszédház vakolatlan tűzfalával, melyen tengerzöld repkény igyekezett a magasba, a kémény felé. Sose láttam többé ezeket az arcokat. Talán a Kárpátokban fordultak végleg és mindörökre a sötétség felé vagy a Duna mélyén találkoztak a tompa homállyal, amit halálnak hívunk, vagy az állomás előtti téren terültek el saját vérükben megfulladva a forradalmat leverő kadétok puszkái előtt 1918-ban.

De aztán estére újra jöttek bevonulók és reggelre újra elmentek és jöttek megint ujak és megint elmentek.

Egyetlen arcra sem emlékszem már...

Aludt nálunk a pincében úr és szolga. A háború egyenlővé tette őket, mielőtt még a lövészárkokba kerültek volna. A város és az élet megváltozott. A szállodában, melynek ablakai azelőtt unottan ásitottak a belvárosi keskeny uccára, még a fürdőszobákban sem volt hely, éppugy, mint a külvárosi fogadóknál, hová békés éjszakákon még csak pár nap-

pal ezelőtt is kétes hírű hölgyek társaságában előkelő férfiak surrantak be. A polgári házak szállodákká alakultak át. Mosókonyháink izgatott, ideges és fáradt emberek egy éjszakára való szomorú menedékhelye lett. Csupán mi aludtunk kényelmesen és viszonylag nyugodtan ágyainkban, akiknek meg volt a reményünk és ígéretünk arra, hogy apámat felmentik... És nyugodtan aludtak apám barátai is, a fogházigazgató, a svábkéjú mosódatulajdonos, az ócskavaskereskedő és mindnyájuk védő angyala a hatalmas testű, vastagnyakú, szuszogó Klein doktor... Csak az ő elégedett mosolyú arcukra emlékszem határozottabban, szinte önmagamtól is undorodva azokból a napokból, amikor ránk szakadt a háború.

A többiek arcára csupán a mosókonyha füstös menyezete emlékeztetik, melyre tágranyított szemeikkel ezekben az órákban bizton rámeredtek, fülükben a katona vonatok zakatolásával és kedveseik zokogásával.

Julius huszonnyolcadika, mintha letépte volna házunk beragadt ablakait, a cifrarácsos kaput és a rogyanó kerítést a kert körül. Az ismeretlen férfiak, akik apám oldalán először érkeztek a városi háborús estéből, szigeti létében meghuzódó polgári házunkba behozták a világ kegyetlen valóságát, melyről e ház a háború kitörése napjáig mit sem tudott.

A VÉGSŐ PROBLÉMÁK EMBERE: KARINTHY FRIGYES

Irta: KEMÉNY GÁBOR

Író volt, költő és filozófus, nyugtalan lelkű lélekkutató, tragikus alapérzésű humorista. Hogy tragikus sorsú ember és lángelme is volt, azt csak hirtelen halálakor éreztük meg. Talán sokoldalú munkája, mely őt nem egyszer a polihisztorság fényes régióiban mutatta, okozta azt, hogy életében nem foglalkoztunk vele egybefogó értékeléssel hozzáméltó módon. Talán szokatlanul dinamikus munkatempója is oka volt ennek, hiszen három évtized óta kötötte le érdeklődésünket karrikatúrákkal, ötletekkel, drámákkal, mélyértelmű versekkel, humoros beállításokkal, komolyan vagy mosolyogva, de mindig nyugtalanítva és mindig gondolkodásra kényszerítve. Talán mások is érezték azt a reálitásnak is beillő szimbólumot, amit én éveken át éreztem, mikor a napilapok irodalmi és egyéb szenzációit átböngészve mindig *utoljára* hagytam a Karinthy-cikket abban a tudatban, hogy az egészen *más*, mint a többi, hogy az véges, apró dolgokról szólva is művészi inspirációval mutat a végtelen perspektívák felé. A Karinthy-cikk, költemény vagy karcolat mindig valami piece de resistance, a szellemi élmények olyan koronája, amit mindentől egészen elkülönítve, zavartalanul kell élvezni.

Abban az időben élte fiatalságát, mikor Pulszkyék, Ágoston Péterék, Jásziék a szociológiában és politikai életben, Ady Endre és Móricz Zsigmond az irodalomban döbentették a magyarságot az elintézetlen kérdésekre, de Karinthy *másképpen* reagált az elintézetlenségekre, mint nagy kortársai. Őt *az ember* jobban érdekelte, mint *az egyes emberek* és *az egyén* jobban, mint a *tömegek*. Egyéni munka és az élet egybeforrott nála s ennek mindig az egyéni erő minél hiánytalanabb kifejtése volt a kimondott vagy ki nem mondott célja. A robbanó feszültségekig kifinomult kritikai szellem volt, fanatikus megértője és meghirdetője az *új embernek*, az *új individuumnak*, olyan ember, aki nyugtalan és máso-

kat is nyugtalanító elmemunkával keresi a dolgok lényegét, végső értelmét. Ha nyugaton látja meg a napvilágot vagy földbirtokosnak születik nálunk és gondtalanul él, talán ő folytatta és fejezte volna be az igazságot és megnyugvást kereső ember tragédiáját, de mivel csak napról-napra élő magyar újságíró volt, változatos s majdnem meghatározhatatlan műfajokban kereste a dolgok lényegét. Ez a nyugtalan lényegkeresés hozzá is fűzte irótársaihoz, de el is különítette tőlük, ők gyors megoldásokat kerestek a régi sebekre és régi sérelmekre s művészetükkel a keserű mai napon a jobb holnapot szolgálták s erre összefogtak szociológusokkal, politikusokkal, mozgalmi emberekkel. Ady Endre, Móricz Zsigmond, Ágoston Péter, Achim András, ha más módon is, de egy táborban küzdenek. Karinthy, habár lelke bőrén érzi a primitív és megoldatlan helyzet minden keserűségét, se pártban, se táborban nem tud elhelyezkedni. Felérez minden apró bajra — hiszen az ő élete is apró bajok nagy sorozata — de mindig sub specie aeternitatis keresi a megoldásokat s elméjének első és utolsó tudatos megrezdülésével mindig a dolgok lényegét kereste, kutatta. Nehezen felejtjük el néhai Bóhm Károly professzor heroikus kijelentését: „Tizenegy évig gondolkoztam az okság törvényén“. Nos: Karinthy Frigyes évtizedeken át kereste fáradhatatlanul az emberi és társadalmi jelenségek végső értelmét s ez sokkal igazabb és komolyabb munka volt, mint ahogyan sejteni lehetett volna az olvasók magatartásán, akik meglepetve tapsoltak Karinthy elmésségeinek. Szinte azt mondhatnók, hogy ez a félreértés vagy rosszulértés is forrása volt nemcsak sikereinek, de egyéni belső tragédiájának is. Barátok és ellenfelek országszerte kacagtak az *Igy irtok ti* robbanó humorán, egyrésztől csak a szellemeskedést sejtve benne, másrészt ebből meritve argumentumot Ady Endre, Móricz Zsigmond és a többi nyugatosok ellen. Kevesen gondoltak arra, hogy az *Igy irtok ti* karrikatúráiban nemcsak az írók gyengéjét, de belső lényegét is megérezttette s hogy a lelki beleélésnek mily intenzitása kellett ahhoz, hogy Adytól Ibsenig vagy Zoláig megértse azt a sokrétű lelki folyamatot, mely az élő és elhunyt írók agyában végbement.

„Mit mondják, Frici, a legjobbkor...“ — mondta Móricz Zsigmond Karinthy halálakor és az irótársnak tragikusan igaza van. Ha már életében is többen értették „félre“, mint amennyien megértették Karinthyt, nem nehéz elgondolni, mi lett volna sorsa ma, amikor a tettek dinamikája előtt szerényen megkushad a gondolat. Karinthy nál, mivel élete s írásműve egyazon művészi magatartás kivételése volt végzetes konfliktust idézett volna elő a kompromisszum — vagy mit is beszélünk: talán már az is ennek a konfliktusnak következménye volt, hogy mikor pihenő idejében ghyagot olvasott össze és gondolt át az íráshoz, hogy másnap kenyerét megkeresse, egyszerre élettelenül esett a földre. Pár héttel ezelőtt írta sirnivalóan keserű szatiráját — az író beszélgetése a csecsemővel — melyben az átfarmálásokról van szó s melyben a csecsemő megkérdi, nem lehetne-e neki borjuvá átképződni, mert jövőjét így biztosabbnak látná, — ahol ily radikális átképződések vannak, ott jókor hal meg a gondolat embere...

Igen: konfliktus és harc volt neki az írás, mert mindig azért kereste a lényegét, hogy ezzel nagyobb és emberibb életlehetőségek felé tántsa az emberi szellemet és életet. Gondoljunk sok munkái közül a *Holnap reggel* Előszavára és drámaanyagára. Nem pillanatfelvételeket akar adni, még ha így is gondolja a felületes olvasó: „Kinzó kétely él bennem — írja — aggodalmas ösztön, hogy az életnek minden pillanatába az egész életet lássam; megkérdezem a leeső kőtől: honnan esel,

hová és miért? egyazon mértékkel mérjem a szellőt és vihart. Mindig az Abszolútumot kerestem s tudom, hogy ahhoz erő kell, izmokat feszítve készültem neki a munkának —, de mire meg voltak az előkészületek, elillant és megfakult az Ő képe s ahol imént a szűz és tiszta, fiatal igazság meztelen alakja állott modellül a dobogón, hogy papírra vessem, most fogatlan szájjal, puffedt hasával vigyorgott rám a vén, tarfejű kétség.“ Kétségek, problémák kísérik őt, mint a sötét gond Horatius lovasát, az élete abból áll, hogy meg akarja érteni az ember életét, meg akarja fogni annak végső értelmét, mely nem olyan, mint a látszat mutatja, mely másforma, mintahogy mi hisszük és hogy mi a valóság, azt néha az *élet álomszerűsége* vagy a torztükör mutatja meg legtisztábban. Tudja, hogy az álom hibás okoskodásával szintén nem mutatja meg a tiszta valóságot, de a zűrzavaros álom egyetlen pozitívuma éppen az álomra való ráeszmélés, hogy *tudjuk*, hogy csak álmodunk s hogy a valóság világában minden másképp van, mintahogy hisszük:

„Már most, hogy odakünt mi van, az álom hibás okoskodásával ugysem találjuk el soha — az egyetlen dolog, amit tehetünk, hogy *kiáltunk* egyet, akármit, akármilyen formában, de szívből és indulatból őszintén azzal a fájdalmas kiáltással, amit a gonosztól való félelem s a jó utáni vágy sajtol ki szívből és talán akkor, e hang fizikai erejétől felébredünk nyomasztó álunkból. Kiáltunk, sirjunk vagy nevéssünk, mindegy, — de szívből sirjunk vagy szívből nevéssünk — mert ami ezen túl van, dogmák és hitvallások, csak mélyebben furja fejünket az álom sötét világa. Mozogjunk, induljunk meg a sötétben, tapogatózzunk akármerre! — mindegy — hátha éppen ebben az irányban van ama vizek felszíne, ahol egyszer majd sok ezer év múlva kidugja fejét a mélységben és butaságban és sötétségben és hazugságban fetregő ember.“

Az életet akarja ábrázolni Karinthy, az élet törvényét keresi a drámában is, a Holnap reggel hőseiben is, még a hősök hazugsága révén is, ha reménykedik benne, hogy a hazugság nyomán a tökéletes igazsághoz jut. S a drámaíró ezt — *megcsinálhatja*. Mert ő nem *megjósolja*, hanem *előidézi* a jövőt. Ha korlátolt akarattal is, de mégis akarral. Ember Sándor, a dráma hőse azon az uton halad, melyen el kell pusztulnia. Szeretője hazugsága, a csábító cinizmusa, a környezet elítéletei mind a pusztulás felé mutatnak. De ha az ember *akar* átalakulni, *akar* az elítéletekkel szembeszállni, akkor mindent újra értékel s akkor a hűtlen asszonnyal is újra boldog lehet, mert már nem szerelmes belé.

Karinthy hisz az egyéni akarat misztikus erejében, de — nem hisz a tömegakaratban. „Tömegnek nincs akarata — írja a Holnap reggel Előszavában — de lehet az egyénnek és kell is, hogy legyen. Ezért ostobaság, mikor tömegekre alkalmazunk jelzőket, melyek egyénre illenek. Hűtlen Olaszország, kalmárlelkű Anglia, csupa logikai tévedés. Minél nagyobb egy tömeg, annál inkább szervezetlen jelenség és annál inkább alkalmazhatók rá a mechanika megmásíthatatlan törvényei, de az egyénre új és megváltoztatható törvényt kell keresni, az élet törvényét. Végzettragédiája csak nemzeteknek lehet, egyénnek soha.“

Aki egyszer a Karinthy-mű gondolatrendszerét fel fogja dolgozni s Karinthy szociális állásfoglalására keresi a feleletet, az újra meg újra vissza fog térni az előbbi idézethez és meg fogja benne a forrását találni Karinthy legegységesebb nézeteinek és legegységesebb csalódásainak. A *nagy összefüggések* embere volt. Nem lehet mondani, hogy pusztán an und für sich érdekelték őt a részletproblémák. Sőt ellenkezően: a részletkérdéseket azért látta oly megdöbbentő világításban, mert mindig az

egész étellel, sőt az egész univerzummal hozta összefüggésbe, de tragikus tévedése az volt, melybe már sok elődje sodródott és sok utódja fog belesodródni, hogy nem hitt a tömegváltás, a tömegfejlődés lehetőségeiben, ellenben korlátlanul hitt az egyéni fejlődésben s abban, hogy az új világot ezek a ma még alig elgondolható tökéletes egyének fogják megteremteni. Ő hatalmas képzelőerejével, lebilincselő tudásával, a fogalmakat jól fedő kifejezésformáival s varázserejű görbe tükrével meg is tudta világítani az emberek, a dolgok igazi lényegét, az *Új Encyklopédiában* csodálatos ötvösművészettel tisztázta az új fogalmakat s a *Capilláriában* Swiftet utolérő gyilkos, sőt öngyilkos szatírával mutatta be az egész társadalmi kérdést a nőprobléma szintje felől. Az a sok könnyedén odavázolt komikus bohóság, mely a házaselet viszásságait kacagja elénk, azok a rémes kis áldozati bullokok, melyek az oihák csemegés tényérjairől *az ember megrémült tekintetével merednek az utazóra*, a cseléd-lakájsorban sinylődő, illuzióktól részeg himek, a csupa indulatszavakkal beszélő oihák — mutato nomine — a mi egész polgári világunk s a kacagáson és rémületen át meg kell éreznünk, hogy a kulimódra építő bullokok mi magunk vagyunk s a magunk száználmas voltára riadunk az oihák rabsorsban fetrengő szolgálban: „Ő inkább azt ajánlaná — így szól az oihák királynője — hogy mielőtt piramist kezdünk építeni, előbb talán azt kellene elintézni azzal a sok tudománnyal és tehetséggel, amivel dicsekedtem, hogy az ember az egyre növekvő és sűrűsödő okossággal és bölcsességgel, amit felhalmoz magában egy életen keresztül, ne forduljon fel és dögölgjön meg ötven-hatvan éves korában, magával rántva a semmibe, minden tapasztalatát, amiknek gyűjtését az ujszülöttnek aztán újra kell kezdeni.“ Igen ez a circulus vitiosus az igazi tragédia, itt nem nőtényekről van szó, akik kegyetlenek és könyörtelenek és nemcsak bullokokról, akik Zarathustra-könyvlapokon hisznek, hogy velejük jó csemegéül szolgáljon az uralkodó nőknek és nemcsak arról a rettenetről van szó, hogy a fajfenntartó bullokok a nők méhlepényéből vagy ürülékéből válnak ki — itt az emberi élet miértjére keressük lázasan az íróval együtt a feleletet. Az emberi élet miértjére. És a mi életünkre és a mi legközelebbi problémáinkra. Hiszen nálunk is 50-60 éves korban, sőt ennek előtte is nagyon szabályszerűen fordulnak fel az emberek, ezt ne venné észre a költő, a gondolkodó, aki biztosan a maga sorsát is megpéldázta az ötvenéves emberek hullásával? Biztosan igen, de Karinthy a polgári társadalom és polgári ideológia embere és hogy a polgári liberáliszmus mennyire nem kedvezett *általánosságban* az egyéni erők kifejtésének, azt csak akkor veszi észre őszinte megdöbbenéssel, mikor a berlini Olimpia harsogó ünnepei alkalmával világnézeti sikra került a kérdés: *vajjon a szellemi erőt vagy a fizikai erőt illeti-e az elsőség?*

„Owens dicsőségét nem vitatom — írja Karinthy a *Pesti Napló* 1936, VIII. 9. számában, — de nyilvánvaló, hogy sportban azok a fajták és törzsek a legerősebbek, melyeknek kulturához és civilizációhoz legkevesebb közük lévén, leginkább vannak rászorulva a testgyakorlásra“. És nemcsak a szellemi, de minden komoly munkásnak panaszra szól Karinthy szavaiból: „Nektek könnyű, ti Berlinből visszatértetek, kiki a maga mesterségéhez, senki nem követeli tőletek, hogy most aztán segítsetek a lassú és ügyetlen világon, ha olyan ügyesek vagytok, de mi egy életen át érezzük a felelősséget és a hivatást, amit a szellem és a lelkiismeret embere vállalt magára, reménytelenül, az élet gyakorlati oldalával szemben.“ Érezzük, igenis érezzük nemcsak a felelősséget, de a tragédiát is, hogy amidőn biztunk a polgári fejlődés végtelenségében,

ugyanakkor determináltuk a brutális, a nyers erők uralmát és kockáztattuk az épület befejezését, melyen egy életen át oly sok buzgalommal fáradtunk. Veszélybe jutottak az értékek, melyeket a sors ránk bízott s ha egyelőre negative is, de annál jobban bebizonyosodott, hogy a kivételes helyzetű vagy kivételes értékrangra jutott egyesek sohasem pótolhatják azt, amit a tömegenergiának kellene elvégeznie. Ez az élmény — *Számadás a talentomról* c. remekbe készült költeménye bizonyossága ennek — Karinthyt is meglepte:

*„Mit tudom én, mi lesz itt, meddig birom az ostoba harcot
Melyben még azt a nyomorult obulust is kirigylük a számból.
Nem félem a halált, de gyűlölöm a gyilkos emberevést.“*

Víziók gyötrik, hogy hiába volt minden, a tömeg még az emlékezetét is eltapossa. Nyilvánvaló, hogy itt nem az építő, munkásemberek szolidáris tömegéről van szó, de oly polgári tömegekről, akik hosszú idő óta ujjászületést hirdetnek s akik mégsem hagyják élni a szellem emberét, tehát a legépítőbb embert:

*Itt minden reggel újra kell szülni magam, újra perelni
Kézrel és lábbal esküdni, hogy élek és van jogom élni.*

Az élet él és élni akar, a költő minden formában érvényesíteni akarja a benne rejlő értéket s mint gyermekhegedű, mint toledói penge, mint ravasz szerkezetű drága zsebóra, mint teherhordó teve a karavánban, mint papagáj és gramofon, mint klarinét és cimbalom akar élni és hatni, végül mint politikus szervez pártot:

...de ehhez persze kiabálni kell és váltani színeket

*Zöldet és feketét és barnát aszerint, mi az alap hangulatokban
Hát hiszen akkurátos kaméleon-gyík lett belőlem, az már aztán igaz
Éppen csak az volt a baj, mintahogy utólag mindig kiderült,
Hogy mindig elvitettem bármily gyorsan forgattam színt és köpenyet
Zöld alapon kék voltam, kéken sárga, sárgán fekete, fehér a feketén
Nem úgy, mint a nagysikerű próféták s váteszek, kik harags-dacosan
Nyáron meleget prédikálnak s télen hideget, fittyet hányva veszélynek
Én nagy ravaszul mérsékletet és hagyományt hirdettem a forradalomban
S forradalmat és haladást mikor jött a Mult fehér lepedőben.
Emlékeztek még a Schöberl-pamlagra, mely nappal szék éjjel ágy —
Hát én egy olyan Schöberl-butor voltam, egyetlen példány a gyárból,
Amelyik nappal nyugodalmasan szétterül, hívogatva aludni,
Éjjel meg ugrálni kezd a szegény fáradt polgár párnája alatt.
Végre is mit tettem, hasznos akartam lenni kétségbeesetten,
Ha nem megy dicsfényrel és babérkoszorúval, hát menjen akárhogy,
Ha nem kell szívemből a vér és nem kell az agyvelő koponyámból,
Hát akkor itt van üres koponyám s mellemből ez a görcsös izom
Összelappadva, mint a dűd, melyből kifujták a levegőt.
S akkor volt, hogy tetszalottat mimeltem, elhagytam temetni magam
Hogy majd a nyű lekoppaszt és csontjaimat kidobálja a föld:
Főzzenek enyvet belőlem vagy akármit, csak ne vesszek kárba egészen.
De furcsán jártam, halljátok, az a föld kijutott a régi Amerikába,
Amikor nem volt még Hollywood, tehát a maréknyi göröngyből
Amibe testem pihent, nem hirneves filmszerző szökött fel az égre,
Hanem egy törpe cserje csak fekete bogyókkal és gumógyökerekkel.
Arra járt Drake Ferenc, aki mint tudjuk, a burgonya felfedezője*

*És visszahozott és krumpliszivem dagadozva remélte,
Hogy most végre megismer és méltányol hálátlan Európa hazám:
Ugy is látszott, ám balsorsom nem hagyott el, az új eledelt
Nem értették, azt hitték a bogyója ehető s mert fanyar volt és keserű,
Tűzre dobták, nem kellett s csak később, mikor már égett a máglya
Jöttek rá a jó sült krumpli szagról miként kellett volna kezelni
Igy hát Gazda, látod, magam is elkövettem minden lehetőt
Éltem és igyekeztem és kereskedtem és kerestem a kamatot
Földormán és a föld alatt is és pengettem s gurítottam előre
Amit kaptam és nem tehetek róla, hogy mindig visszagurult.*

És itt kapcsolódik az egyén tragédiája Európa tragikus sorsába; a mai Európa nem óhajt élni, csak megdőglenni óhajt, most már csak magának dúdol a költő, magát mulatja elméleti kérdések egyenletével és keresi az ismeretlen kibontakozást. A rábizott talentumhoz nem tett semmit, ime a végső elszámolás:

*Igy találtam ezt a világot, mikor idehoztuk s most ha úgy érzed
Hogy úgy hagyom itt, ahogy találtam, semmi se változott, ám te ítélj:
Gáncs vagy jutalom, mindegy már s „ama külső Sötétség“ se segít.
Esküszöm: nem fogok sirni és csikorgatni fogam odaát.*

A végrendeletként ható nagyszerű Számadást olvasva elmondhatjuk: *nem úgy hagyta itt a világot, ahogyan találta.* Munkái élő értékek maradnak s mély hite és fájó csalódásai egyformán pozitív értéket jelentenek az új világ felépítésében.

EGY ÚJ ENCIKLOPÉDISTA: KARINTHY FRIGYES

Irta: PAP GÁBOR

A magyar irodalom kétségtelenül nagy halottját gyászolja Karinthy Frigyesben. Egyike volt azon íróknak, akik korszakot nyitottak és ezt a korszakot le is zárták. Nem halálukkal zárták le, hanem jóval előbb. Az utolsó tiz-tizenöt év a magyar irodalom regresszív erjedési kora, a „konzervatív haladás“ kora, végül a mostani, a zárt hideg kasztosodás kora, amely megmerevedetten áll szemben minden liberális elgondolással és áramköre egyre kihagy. Irodalmat vagy politikát nehezen lehet szabadság nélkül elképzelni. A szabadság sohasem korlátlan, de viszonylagosan kedvező lehet valamely szellemi tényező felfejlődésére. Karinthy kedvező politikai atmoszférában lépett a porondra. Magyarországon akkor bontakozott ki a nemzeti tökéstedés, az Ausztriától való elkülönülés, az önálló ipar és kereskedelem korszaka. A feudalizmus likvidálása erősen érezte hatását a szellemi termékek terén. A francia forradalom nyugatról jött. Száz évig kellett csoszognia, míg eredményeivel a magyar rónára lépett. A kapitalizmus — a szabadsverseny jegyében — egyrészt hitbizomány, másrészt németellenes volt. A kilencszázad évek elején, — amikor Karinthy feltűnt, — némileg kijegecesedett a köztudatban az érzés, hogy a nehézkességnek, maradiságnak, parlagiasságnak nagy részt a megcsontosodott nagybirtok és a nehéz páncéltatú németesség az oka. Nem véletlen, hogy az akkori ifjuság hevesen kapaszkodott a nyugat műveltsége, szabadsága, hőségesebb szellemi kiteljesedése felé. A *Nyugat* című folyóirat a véletlen

és a valóság jó összejátszásaképpen öt-hat kitünő tehetséget bocsájtott vizre. Ezek között Karinthy egészen elsővonalbeli. Gunyolódó, filozófus hajlandóságú, neheztelő, elégedetlen természet, aki semmiáron nem nyugszik bele, hogy világunk a „létező világok legrosszabbika.“ Pozitív világnézete nincs. Legszívesebben belülről kifelé fordítaná a földet, hogy megkukucskálja vajjon odabent jobb-e? Pepecsel, ötletet ötletre halmoz, olykor megdöbbenően szuggesztív, olykor a felhőkben jár és lagymatag technikai kérdések szellemi felderítésével lép előrsi kapcsolatba. Nehezen leli a helyét és izgalmasan dobja ki magából nyugtalanságait. Egységes nagy művet egyet sem hívott életre. Hiányzott ehhez az a nyugalom, amely a kor megemésztéséből és a világ haladásának biztos irányba való kibontakozásából származik és azokra hat, akik látják az emberiség fejlődésének utját. Karinthy a maga egészében finomvonalú rokokó katlanhoz hasonlít, amelyet még mindig a XVIII. század tüze forral, saját mai testét sütögeti benne és talán sohasem fogja megérteni, hogy ő és százada, miért nem puhulhattak hozzá a XX. század bizonytalan bukdácsolásához. Gyökerei legszívesebben az enciklopédisták alá huzódnak, akik 1730-1780 között, mint égő társadalom-tisztító tüzek működtek: Karinthynál azonban hiányzott a társadalmi tudatnak az a foka, amit pl. *Diderot* 1754-ben az *Interprétation de la nature* c. művében olyan kristálytisztán fejtett ki. Pedig Karinthy izig-vérig szabadgondolkodó volt, de megint csak olyan értelemben, hogy kitünő vagdalkozója, pompás gunyolódója egy olyan századnak, amelynek már egy évszázaddal előtte meg kellett volna szűnnie. A történelem görbéit aligha fogta fel ésszel. Abban viszont igaza volt, hogy Augias istállóját újból és újból ostromolni kell, mindaddig, míg valaki vagy valakik meg nem találják a nevezetes Alpheus folyót, melynek vizét lesz bátorságuk az istállón keresztülvezetni és a szemetet onnan végleg kihordatni.

Karinyth éppen azt nem látta és nem értette meg élete végéig (bár tanulékonyágában, elméjének élességében, szellemi hajlékonyságában senkisémet kételkedik), hogy ki és mi lenne az Alpheus folyó, amelyet a társadalom egyre romló, egyre piszkosodó magatartása valósággal kihív a föld mélyéről. Bámulva vette észre, hogy ha a francia enciklopédisták legkorábbi hirmondóját akár egy emberöltővel is megelőzi, megint csak ugyanazokkal a gunyos panaszhangokkal találkozik egy egészen más világban, a hívős és meggondolt angoloknál, Swift Jonathan jellemzésében s hogy a dolgokat ördögien változatos elméjében nyugodtan exponálhatja a XX. században anélkül, hogy észrevenné vagy rajta-kapnák, hogy régmúlt háromszázéves épület rogyadozó ablakaiból öltögeti nyelvének és nyelvezetének „új“ mondanivalóit.

Ez a felismerés és hatásos kivetítése annyiban igaz, amennyiben minden individuális gondolkodó és művész a maga szempontjait az emberek változhatatlan vagy csak igen ritkán és gyengén változtatható jelleméhez köti. Az individuális művész az egyedet nézi kiindulópontnak s a köré csoportosítja a társadalmat. A társadalmi erők mozgásában, átütőerejében csak annyiban hisz, amennyiben azt erős kezek mozgatni képesek. Az erős kezek árnyékában huzódnak meg a milliók, akikhez kényük szerint kegyesek vagy kegyetlenek azok. Az erős kezek a történelem formálóerői és jóformán tőlük függ, hogy egy kornak milyen vagy milyenné lehet az arculata. A jobbat és szebbet akaró művészek, az individuális gazdálkodás kezdete óta, egyebet sem tettek, mint halált kiáltottak a zsarnokokra és kipécézték azokat az alulról felfelé törő elemeket, akik az egyenlőség rovására eltiprókként jelentkeztek.

Az emberi *tipusok* fenevadjaiból szerelték össze az emberiség történelmi mozgását. Ez eredményezte a szóharcot az egyedek és azok lakójai ellen. A tipizálásból az individuális író rendesen szomorú következtetéseket von le. Karinthy úgy látta, hogy élete egész feladatát kitölti, ha a szabadgondolatért, a lélek, a test, az egyén viszonylagos szabad mozgásáért áll ki azon típusok ellen, akik az enciklopédisták mindent elsősorú rohama ellenére ma is itt élnek, ágálnak és a világot a sötétség és pusztulás felé viszik.

A társadalmi erők mozgásával Karinthy sohasem foglalkozott. Így mélyebben nem is érdekelte, hogy miért nem sikerült a francia forradalomnak olyan átrétegződést létrehoznia, — amely az emberek jellemében is mélyreható változást s így a társadalom előre mozgó történetében is új állomásokat jelentsen. Megelégedett a ténnyel, hogy a viszonyok nem változtak és ami akkor rossz volt, az változatlanul fennáll ma is. Holott minden kellemetlen látszat ellenére, az egész emberi mechanizmus igen mély és megrendítő változáson ment keresztül. A francia forradalom csak megkezdte, de nem végezte be feladatát. Egy feudális gazdálkodásból egy fejlettebb, igényesebb fordulóba vitte át az emberiséget, viszont ez a forduló is merőben individuális, átmeneti, jellem- és lényeges társadalmi átalakításra képtelen, vagy legalább is olyan értelemben képtelen, hogy az emberi egyenlőségnek és szabadságnak minden vonalon érvényt szerezhessen. Karinthy csak ezt a szimptomát értékelte, csak a külső jelenségeket regisztrálta és sorakoztatta fel ellene elégedetlenségének és maró ellenszegülésének minden változatát. Azt, ami napjainkban folyik, a kétségbeesett és mély rétegződésű társadalmi előretörést, a végzetes, elszánt erőfeszítést, amely a legalsó rétegek társadalmisított erőiből megindult, hogy végső fokon megtegye a második helyrehozó lépést, amit 1789 még csak megkezdett, azt Karinthy nem látta.

Nem látta sok olyan kitűnő gondolkodóval egyetemben, akik a mai tökéletesen regresszív fordulatot valamilyen bekövetkezett csapásnak, az emberiség végzetes gyászának, a középkor sötétségéhez való visszatérésnek könyvelik el. Holott a társadalmi mozgás olyan gigantikus játéka pereg szemeink előtt, melyben — mint minden gazdálkodási rend változásánál — egyrészt a kielégítetlen igények, másrészt a totalisak, a változást ellenzők derék hada készül összezsugorítani félelmetes erejét. Új világ van keletkezőben és ehhez az új világhoz az értelem megvilágítását semmiképpen sem a XVIII. századbeli enciklopédisták adják, akiket Karinthy jóhiszemű elképzelése szerint követ, abban a feltevésben, hogy a fogalmak új magyarázatával eldönthetik az emberek egymás mellett élésének békeséges titkát. Karinthy lázasan gondolkodott azon, hogy egy mindenre kiterjedő olyan enciklopédiát ír, amelyben minden létező fogalomnak helyes értelmezését adja s ha ez sikerül és átmegegy a köztudatba eltűnik a zavar és az értetlenség, ami az emberek egymás közötti érintkezésének alapvető gáncsa. Ismét az egyénre szegezte tekintetét és szerette volna kitalálni azt az egyszerű elixirt, amely az egyént az egyénnel újból összehozza. Pillanatra sem tűnt fel neki, hogy az egyén a társadalom elválaszthatatlan része s ha fölényes és félelmetes görbe tükrével ki is tépi a társadalomból s javítási kísérletével némely individuumot illő helyére is ültet, a társadalom visszatépi kezéből a kísérleti alanyt, mert a mulatságon és nevetgélésen felül tulerősen kíváncsi arra, hogy vele, mint *társadalommal* miként kíván elbánni az elkövetkező huszonnégy óra.

Karinthy a neveltetés nagymestere, a szegények látnoka, a humanisták védópajzsa, de vajmi keveset tud a sohasem nevetőkről, a gonosz és értelmetlen szegénységről és arról az embersokaságról, amelyik saját érdekei ellenére itthagya a humanistákat s az ellentábor szemlehungyt, megvakított csatabárd hordozójává válik.

Karinthy ujjai félelmetes sulyokat emelgettek. Szemmagasságig semmi hiba sem látszott mutatványaiban, de az ujjak ott hirtelen szétváltak, a suly érthetetlenül elolvadt s cseppfolyósan visszaömlött a kráterbe, ahonnan Karinthy oly varázslatos erővel szedte elő.

1 9 3 8 . Ő S Z

Irtta: FORBÁTH IMRE

*Tengerek hideg mellén matrózok vad énekét
széljárta idegen földeken katonák haláldalát
Európa csikorgó boltozatai alatt
halljad a földönfutók keserű sóhaját*

*emberarcú gépek és géparcú emberek között
tévelyegnek póruljárt szegény ördögök
s napjaik folynak hűvös-betegen
esőcsöppek az ablaküvegen*

*Öregek motoznak reszkető kezekkel
s mormolják a mult hattyúdálát
anyák pincékbe bújnak rettegő gyermekekkel
jönnek már jönnek a vad katonák*

*az élet napos oldalán
bús testvérem te nem heverésztél soha
testvér véres a homlokod mint volt talán
Krisztus fején a töviskorona*

*esők hullanak untalan s az őszi szél süvölt
madarak messze vándorolnak
határunkon dühös farkashad üvölt
kit tudja mi lesz holnap?*

*tengerek hideg mellén matrózok vad énekét
széljárta idegen földeken katonák haláldalát
Európa csikorgó boltozatai alatt
halljad földindulásnak közelgő moráját!*

KULTURKRÓNKA

A CSEH ÉS SZLOVÁK IRÓK A VILÁG KÖZVÉLEMÉNYÉHEZ

Ebben a döntő pillanatban, mikor a világ háború és béke közt lebeg, mi, csehszlovák írók hozzátok fordulunk, kik a világ lelkiismerete vagytok, hogy néhány talán nagyjelentőségű dologra emlékeztessünk benneteket:

Hosszu századokon keresztül éltünk német szomszédainkkal termékeny és szerencsés kulturális versengésben. Mikor orosz, francia, szerb és olasz harctereken vívott hősiesség után visszaszereztük függetlenségünket, reméltük, hogy a föld, mely a mi szülőhazánk, az új és jobb Európa egyik otthonává lesz. Szükségesnek tartjuk kijelenteni ma, az európai demokráciának ebben a legfenyegetettebb országában, a történelem előtti felelősségünk teljes tudatában, hogy nemzetünk nem felelős és nem lesz felelős a katasztrófáért, ami készül. Minden erőnkkel igyekszünk megtartani a békét, mely mindannyiunké, de nem kevésbé harcolunk minden erőnkkel hazánk szabadságáért.

Ezért fordulunk hozzátok, akik őrsei vagytok mindannak, ami eddig Európa és a civilizált világ becsülete és előjoga volt: az igazság tisztelete, a szellem szabadsága s a lelkiismeret tisztasága. Kérünk, valljátok meg ti magatok, melyik oldalon van a béke és az igazság akarása s melyiken az erőszak és hazugság minden eszközét felhasználó hódítóvágyé. Felhívunk benneteket, világítsátok meg országaitok közvéleménye előtt, hogy ha mi, kicsi és békés nemzet önmagunk fenntartásáért a legkeményebb harcra kényszerülünk, nemcsak magunkért harcolunk, de értetek is, a világ minden szabad és békés nemzetének közös szellemi javaiért. Senki sem hunyhatja be szemét az előtt a tény előtt, hogy utánunk más népek és más országok következnek. Kérünk minden író és általában mindenkit, aki a szellemért dolgozik s a szellem által él, terjessze minden lehető eszközzel ezt a felhívást a világ nemzetei között.

A Csehszlovák Írók Társasága nevében: Josef Csapek, Karel Csapek, Jan Ozarek, Jan Csep, Václav Cserny, Jaroslav Durych, Hana Gregorova, Frantisek Halas, Adolf Hoffmeister, Josef Hora, Hanuš Jelinek, Peter Jilemnický, Josef Kopta, Josef Knap, Jaroslav Kvapil, Frantisek Langer, Emil B. Lukacs, Marie Majerova, Bohumil Mathesius, Rudolf Medek, Vitezslav Nezval, Laco Novomesky, Ivan Olbracht, Ferdinand Peroutka, Marie Pujmanova, Miroslav Rutte, Jaroslav Seifert, Anna Marie Tilschova, Vladislav Vancura.

A Z ANGOL LIRA LEGFRISSEBB NEMZEDÉKE a harmincas évek elején vált ismertté. Hugh Wystan Auden (szül. 1909), Stephen Spender (szül. 1907), Louis MacNeice (szül. 1907) és Cecil Day Lewis (szül. 1904) ma már nemcsak szép ígéretek, hanem beérkezett irodalomtörténeti súlyú nemzedék. A megelőző nagy költő nemzedék kiábrándultsága és eklektikus inyenckedése után józanitólág hat e fiatalság magabiztos kiállása. A kétség korában nőttek fel, a modern pszichológia figyelmeztette őket, hogy saját indítékaikban sem bizhatnak s a történelmi események felvetették nekik a kérdést, hogy van-e egyáltalán bárminek is értelme. Ebben a keserű százjízű korban is megérik azonban, hogy a látszatok és a céltalan események mögött vannak még végső értelmek és célok, ha nem is mindig kecsgettőek. Ahelyett, hogy kétségbeesve fel-

adnák a veszendőbe menő harcot és keseregni kezdenének a romokon, kétségeiket logikus következményeikig vezetik, hogy ott a végső realitásra találjanak. A nyomoruság és szenvedés látása tanította meg őket arra, hogy a szakadatlan változatosság mögött a változatlant keressék. A bizakodó, néha optimista akarat költészete ez, a meggyőződésé, a hité, nem pedig a gondosan kultivált befelé fordult egyéniségé. Nem ódes dudolás magán gyötrelmekről és gyönyörökről, nem menekülés a század elejének párnázott falu privat paradicsomaiba, hanem kürtszó és tanítás. A 17. század újra divatba hozott nagy didaktikus poétája, John *Dryden*, az egyik mintaképük. Elhatározásukat *Auden* foglalja szavakba: „A költészetnek nem az a célja, hogy az emberekkel közvetlen tennivalójukat közölje, hanem hogy a jó és rosszra vonatkozó tudásuk körét szélesítse, hogy őket a cselekvés szükségességére ébressze azáltal, hogy annak természetét tisztázza, de csak addig a pontig vezetve el, ahol az észszerű és erkölcsös elhatározás számukra lehetővé válik.“ Etikus költészetük ugyanazt a magas célt tűzi maga elé, amit a huszonöt éves korában elesett *Wilfred Owen* (1893-1918) talált meg a lövészárookban: el kell felejtenünk a gyűlöletet és meg kell találnunk a szeretetet.

Az angolokra annyira jellemző szociális felelősségérzet, valamint a részben *Walt Whitman*ben és *D. H. Lawrence*ben őseit megtaláló cselekvésvágy és életszomj határozza meg a fiatalok erkölcsi és politikai érdeklődésének irányát is. *Wordsworth* óta nem volt az angol költészetnek ennyire politikus korszaka. A fiatal költők nemcsak verseikkel, hanem politikai-történelmi tanulmányaikkal is beleszólnak a világnézeti harcba. Fájdó élményük annak felfedezése, hogy az utóbbi évtizedek története az egyént egyre több jogától fosztja meg. Tudatosan teszik költészetüket politikus irányzatúvá, mert érzik, hogy a politika napjainkban sokkal messzebbmenően befolyásolja mindnyájunk életét, mint valaha. A civilizáció nagy válságában, a különösen Angliában ma oly feltűnő „Nyugat-alkonya“ hangulat közepette keresik azt a világot, melyben „a nemzetköziség, a tudományos kutatás tárgyilagossága, a nemzetközi jog alapelvei, az emberi egyenlőség megvalósítására irányuló törekvés, az irgalom a neurótikusokkal szemben s a nemek egyenjogúsága, ha nem is mint elért eredmények, de mint kilátások lehetségesek“. (*Spender: Forward from Liberalism* 1937). Ezt a világot a szociálistusban vélték megtalálni s költészetükben a kollektivistá filozófia elvei és eszményei szólalnak meg. Közülük számosan levonták hitvallásuk végső következtetéseit is. Spanyolországban a kormánycsapatok sorában küzdve nem egy kiváló fiatal esztéta esett el, mint *John Cornford*, *Christopher Caudwell*, *Julian Bell* és *Ralph Fox*. *Stephen Spender* egyideig a madridi rádióállomásnál működött. *W. H. Auden*nek, (Thomas Mann vejének) a fiatal nemzedék legkiemelkedőbb egyéniségének a múlt év őszén maga az angol király adta át a nemrég általa alapított nagy aranyérmét, mely a poéta laureatus és az oxfordi egyetem javaslata alapján évente a legkiemelkedőbb költői mű szerzőjének jár.

Amennyire újszerű a fiatal nemzedék aktív állásfoglalása a valósággal szemben, éppoly kevés nyelvi és formai újdonságot hoztak az angol költészetben. Költői nyelvük kemény, néha darabos, gyakran homályosan zsufolt, de szerencsések a metaforákban és a sokatmondó, az egész versek értelmét felgyújtó képek megalkotásában, melyek tömörsége emlékeztet a vízben kibomló japán virágokra. Szerintük is az a szép, ami igaz (Keats). Kerülnek minden felesleges szépélgést, éles és erős visszhangú képekben akarják spontán, de határozottan intellektuális árnyalású víziójukat megszólaltatni. Megtalálják a korhoz illő szé-

pet; gazométerek és magasfeszültségű vezetékek éppoly természetesen fordulnak elő verseikben, mint régebbi költőikében a rózsák és fülemülék. Magas lira és hétköznapi laposság tudatosan váltakoznak verseikben, a *slang* és banalitás a kontraszt és életszerűség kedvéért szerepel. James Joycera emlékeztetően tördelt és gyorsult szintaxissal dolgoznak, telegrafikusan kihagyják a névelőket és névmásokat, egyszerűsítik a bonyolultabb igei szerkezeteket, néha még a központozást is elhagyják, hogy hangsúlyozzák a kontinuitást. Inverziók, nyelvtani szerepcserék, kihagyások és csonkulások, különösen modern tárgyukhoz illő izt adnak költészetüknek. Aránylag ritka náluk a szabad vers, a hagyományos prozódia majd minden hangszerét megszólaltatják és megújítják. Auden új életre kelti a sestinat és a byroni stancát, Day Lewis visszatér a 8. századi angolszász költemények betűrimjeihez. Hopkins „ugróritmusa” és Owen asszonáncái gyakran használt eszközeik. A régi tömlőkbe új bort öntenek: propagandisztikus célkitűzésük új szerepet juttat a drámának. Auden és Isherwoodnak, MacNeicenek, Spendernek kórusokkal megtűzdelt, verset és prózát felváltva használó drámái német és amerikai előfutárok nyomán igyekeznek az új célt megvalósítani: a világnézeti harcot tudatosítani és irányítani. Az új forma azonban még vajudik, egyelőre a Music-Halltól a középkori misztériumig és görög drámáig eső területen keresi eklektikusan eszközeit.

A kiemelkedőbb fiatalokat egyenként szemügyre véve: Auden költészete az ezoterikusabb, a prédikáció és mágia különös keveréke, mely kissé mindig az abszolút határán jár. Határozottak az ideáljai, az életet roppant víziókon át látja. Pusztulásfélelmében, hőskultuszában és bajtársias eszményeiben alkotó vágyak élnek. Benne kevés a lírai elem, az ő intellektuális forradalmi lírája a Byron-Shelley sor folytatója.

Spender, a mozgalom lírai egyénisége a leghozzáférhetőbb és érthetőbb, de kevésbé vehemens és határozott. Aránylag kis területen mozog. Hiányzik belőle Auden misszionáriusi tüze; elméleti írásaiban és gyakran nagy költői szépségű verseiben a valóság ünneplése, a munka apoteozisa, az emberi szolidaritás melegsége szólal meg.

MacNeice költészetén erős nyomot hagyott az óklasszikus irodalomban való iskolázottság. Eklogái határozott satirikus éllel, de kevesebb költői erővel rajzolnak konzervatív árnyalású, forradalom mentes, de a jelen szociális igazságtalanságait erősen hangsúlyozó képeket és vágyálmokat. Humoros edzettsége és fölénye, *carpe diem* józansága elárulja származását, az okos ulsteri vért (O. L.)

A Z ÚJ TIPOGRAFIA. Idestova 20 éves a tipográfiában uralkodó legújabb stílus. E hosszú mult ellenére még mindig új, újabbat azóta sem produkáltak s használhatósága és esztétikai megalapozottsága még ezután is hosszú jövőt biztosítanak számára. Különös, hogy a nyomtatvány esztétikájáról, bár a nyomtatvány mindennapi életünk egyik legsűrűbben előforduló tartózéka, az átlagember sokkal kevesebbet tud, mint pl. a nyakkendődivat változásáról. A kulturember elsőrendű szükséglete a könyv és az ujság, ezek kivitelezési módja azonban a szakembereken, írókon és pár esztétikai érzékű értelmiségin kívül ritkán érdekel másokat. Pedig az ehhez a művészethez közel álló ipar termékei a legrégebb időktől körülhatárolt esztétikai törvények szerint készültek. A sokszorosító ipar első termékei, az u. n. ősnymtatványok átvették a kézzel irt kódexek művészi formáját s nagyjában megőrizték azt az évszázados fejlődés folyamán is. Még az ipari racionalizálás és a nyomtatvány tömegcikké válása sem irtotta ki ezt a törekvést a nyomdá-

szokból, akik igen sokszor a kor esztétikai igénytelensége ellenére is szívügyüknek tekintették az izléses kiállítást. Az izlés persze mindig az egyes korszakoknak megfelelően változott. Történetébe visszanyulva szoros összefüggést találunk a korok tipográfiája és ugyanazon korok építészeti stílusa között. (Érdekes lenne kikutatni az építészet, zene és tipográfia összefüggéseit. „Az építészet kővé vált zene.” Es a tipográfia?)

A világháború előtti szecessziós művészeti irány azonos torzszülöttet termel úgy a tipográfiában, mint az építészetben. Németországban előbb az u. n. iparművészeti stílus uralkodik a nyomtatványokon (1890 körül), majd a *Jugendstil* veszi át az irányítást. A német nyomdászat hatásaként keletkeznek egyes európai országokban a nemzeti stílusok. Ezek magyar változata a vitézkötéses, tulipános tipográfia, egyetértésben a kor ugyanazon motivumokkal dolgozó „magyarstílusú” építészetével. A világháború megelőző években új mozgalom frissíti fel a tipográfiát: a történelmi stílusok ujrafelfedezése. Archaizmusa ellenére ez a stílus konstruktív lépés a szecesszió céltalan kacskaringóitól a tisztultabb megoldások felé. Elvitathatatlan érdeme a régi írásmetszők nemesvonású betűinek felelevenítése (*Didot, Bodoni, stb.*), ami nélkül napjaink tipográfiája elképzelhetetlen. (E történelmi stílus maradandó értékű alkotásai magyar nyelvterületen a *Kner* névhez fűződnek. A *Kner*-család tagjai házi tervezőjükkel, *Kozmával* egyetemben többet tettek a magyar tipográfia előhaladása érdekében, mint eddig bárki.) Összefoglalva a háború előtti idők tipográfiai stílusait, beleértve a történelmi stílust is, megállapítható, hogy jellemző sajátosságuk a közép-tengelyes felépítés. Vonatkozik ez az elhelyezés a névjegyszedéstől kezdve a litográfiai uton sokszorosított rajzolt plakátig mindenre. Amikor ez a logikailag semmikép' sem magyarázható szabály dogmává csontosodik egész sereg más, az idők folyamán kialakult és megmerevedett szép-mozzanattal együtt, az újításra és szabadabb konstrukcióra vágó emberi szellem korszerűbb megoldási forma felé tekint. Egybeesik ez a törekvés a háború okozta lázadási vágygal minden ellen, ami forma és korlát, majd a kitörő forradalmak ajtót nyitnak az ideológiai megújhódás, így az új építészeti és képzőművészeti elgondolások előtt is, melyek szervesen hatnak a tipográfiára. A kezdődő békekorszakban viszont a technika haladása követeli egy olyan új tipográfiai stílus kifejlődését, mely elsősorban anyagszerűbb a régieknél és főleg számol a géptechika elhatározó szerepével.

Az új tipográfiát így egyrészt a gyakorlati szükség, másrészt az ideológiai megújhódási vágy teremti meg. Ez utóbbi tényező első megnyilatkozásai a francia Guillaume Apollinaire „*Calligramm*”-ja, *Marinetti* és társai futurista mozgalma és a dadaizmus. Bár futurizmus egész messzire kerül a cél- és anyagszerűségtől olyan könyvet propagálva, mely az író hangulatát a nyomás színével, sőt szagával is szolgálja, mégis övé az új ut keresés érdeme. Ugyanez áll a dadaistákra is, akiknek még a háború alatt kiadott röplapjai jelentik Németországban az új tipográfia első termékeit. 1922-ben pár absztrakt festő kísérletezik a tipográfiával. Ugyanekkor német, orosz, holland, csehszlovák, svájci és magyar grafikusok is hasonló szellemben és céllal dolgoznak az új tipográfia kialakításán, míg 1925-ben a hangadó német nyomdai szaklap, a *Typografische Mitteilungen* összegyűjti az eredményeket és kiadja az új vagy *elementáris* tipográfiáról szóló különszámát. Ezzel mindegyik a világon közkinccsé válik az új mozgalom megoldásainak és lehetőségeinek tömege.

Mit jelent ez az új tipográfiai stílus? Az adott elemek (ezért az „elementáris“ elnevezés), tehát betű, kép és szín gyakorlati, de ugyanakkor esztétikus sikbaállítását. E meghatározás következtében nyilvánvaló hasonlatossága az új építészettel (térképzés!) és az absztrakt festészettel, amely tiszta szín és forma minden irodalmi mellékérzet nélkül. Főjellemezője továbbá, hogy nem történelmi és mindennek felett célszerű alkotó rendet teremt az adott elemek használatával. A nyugalmat és nyugtalanságot nem tekinti öncélnak; szükség esetén egyiket is, másikat is alkalmazza. Anyagszerű és a technikával lépést tartó, tehát kész betűanyagot használ az addig divatos rajzolt-írással szemben, lehetőleg gépszédést kéziszedés, fotót rajz, fotómechanikai klisé, fa- és ólom metszet, géppel gyártott papírt kézzel gyártott helyett, s természetesen a legújabb nyomógépeket részesíti előnyben a régebbi rendszerűekkel szemben. Normalizálni igyekezik, ellentétben az eddigi irányoknál uralkodó individualizálással szemben s a tömeg számára gyártott olvasó könyvet fontosabbnak tekinti az eddig oly becsben tartott amatőr kiadásoknál. Ebből aztán önként következik a tömeg-irodalom kiszolgálása és nem a l'art pour l'arté. A régi dekoratív elemek esznek s helyükbe a céltudatosan alkalmazott vonal, négyszög vagy kör (Blickfang) lép. Mivel az olvashatóság az elsőrendű követelmény, lehetőleg kerül a túl széles vagy túl keskeny, valamint a görbitett sorokat is. Teljesen alkalmazkodik a normalizált papíralakhoz (DIN-formátumok), kedvenc betűje a groteszk, de a nyugodt vonalú klasszikus antikva, továbbá a gépirásbetű is bő szerephez jut. A tipografizálás szabálya: megfelelő betűnagyság választása, tökéletes térelosztás és indokolt ellentétek képzése. Ez utóbbit bizonyos elemek szembeállításával éri el. Ezek lehetnek: kis és nagy írás, kis és nagy felület, finom és erős betű, teleszedett és üres felületek, egyenes és ferdén állított sorok vagy vonalak, zárt és feloldott csoportok, stb. Itt a variációs lehetőség szinte határtalan. Az új tipográfianak a színnel szemben is céltudatos az állásfoglalása. Pszichofizikai megállapítás szerint u. i. az egyes színek hatása az emberi kedélyre különböző s így a célnak legjobb a piros-fekete-fehér szinkombináció, melyben azonban a fehér szín is mindig aktív elem, ellentétben régi passzív háttér szerepével. Csak ezek után következik a zöld, kék, szürke és sárga szín felhasználhatóság tekintetében.

Az új tipográfia szülte a *fotomontázs*, ez a nagyszerű lehetőségeket nyújtó szimultán ábrázolási mód, továbbá a tipográfia és fotográfia helyes összeolvasztásából keletkező tipofotó, valamint a fotogramm. Ez utóbbi alatt kevesebb vagy több fényt áteresztő tárgyak fényérzékeny papírra vagy filmre való másolását értjük fényképezőgép közbeiktatása nélkül. Az eredmény felhasználása mozgalmasságot, sőt valóságos sebességet kölcsönöz a nyomtatványnak a valóságnak megfelelő sebesség következtében előálló elmosódottság kihangsúlyozásával.

Az új tipográfia főtulajdonságai ezek szerint a következőkben foglalhatók össze: Megszabadulás az előítéletektől, tradícióktól, régieskedéstől és akadémizmustól (ilyen pl. az u. n. „aranymetszet“ szabálya, egyfajta írás használata egy nyomtatvány keretén belül, kurzív betű nem ritkithatósága, stb.), melyek nem optikai indokoltságok, hanem megmerevedett formák; egyszerűség betűben és rajzban; foltok szembeállítására: célszerűség mindennek előtt; különleges követelmények szem előtt tartása (más hatást célzó a plakát, mást a levélpapír vagy könyvfedél); harmonikus egyensúly a térelosztásban, áttekinthetőség és egyenesvonalúság a szedésben; technikai adottságok kihasználása; ter-

vező, grafikus és a kivitelező szakember összedolgozása. — Ezek azok az irányelvek, melyek ma is épp oly indokoltak, mint majd két évtized előtt és amelyek mellett még sokáig ki fog tartani a tipográfia.

Természetesen eltérés ezektől az elvektől ép elég akad a mindennapos nyomtatvány-termelésben, aminthogy rengeteg épület is készül napjainkban minden stílus és célszerűség hiányában. Ezek azonban csupán szórvány-jelenségek, melyek kivételek és csak a haladás szabályát erősítik. Ebből a szempontból feltűnő még az eddig vezetőszeret játszó német grafika változása az utóbbi években. Németországban u. i. az új tipográfia a fentiekén kívül még két különleges irányelvet hozott létre annak idején: a gótikus betűk és a nagy kezdőbetűk mellőzését, mindkettőt a nehéz olvashatóság és a racionalizálás miatt. Most a 'gleichschaltolt' német grafika nacionalista mámorában ismét visszatér a gót betűhöz és a nagybetűk használatához. (—r —ó)

A MAI OLASZ VEZETŐK SZOCIALIS EREDETE. Az *American Political Science Review* hasábjain érdekes tanulmány jelent meg a mai olasz állam vezetőférfiainak szociális eredetéről. A tanulmány jó példa arra, hogy az egyes politikai tünetsoportok hogyan közelíthetők meg a tudomány eszközeivel.

A szerzők (*Harold Lasswell* és *Renro Sereno*) az említett kérdéssel kapcsolatban két csoportot különböztetnek meg. Az egyik csoportba tartoznak a felfelé ivelő, a mai olasz rendszert kifejező szervek és intézmények, a másodikba viszont azok, melyek a múltat és így a hanyatlást reprezentálják. Kutatásuk a következő összeállítást eredményezte:

I. A felfelé ivelő szervek és intézmények. Munkás Kispolg. Pénzariszt. Szül. ariszt.

Kormány	0	12	7	2
Nagytanács	0	7	1	1
Párt, végrehajtóbizottság	0	6	0	1
Tartományi párttitkárok	3	50	9	4
Szindikátusok főtisztviselői	0	10	1	1
Földmunkás szindikátus titkárok	0	53	0	0
Ipari munkásszindikátus titkárok	0	51	0	0
Keresk. alk. szind. titkárok	4	39	0	0
Munkaadók	0	26	12	5

II. A hanyatló intézmények.

Szenátus	3	87	54	46
Kamara	16	93	50	28
Allamtitkárok	0	6	3	7
Polgármesterek	3	5	18	32

A táblázat szerint a mai olasz vezetőférfiak szinte kizárólag a kispolgárság soraiból kerültek ki. Ezzel szemben a hanyatló intézmények körében a kispolgárság — kisebbség, itt a pénzarisztokrácia és a születési arisztokrácia dominál. A munkásosztály egyik csoportban sem játszik szerepet.

Ugyancsak érdekes képet nyújt a mai olasz vezetők eredeti foglalkozásának kivizsgálása. A hanyatló intézmények összetétele ebből a szempontból meglehetősen heterogén. A szenátus 190 tagja közül 8 mérnök, 4 vegyész, 10 orvos, 20 katona, 32 arisztokrata, illetve tábornok, 10 üzletember, 15 szellemi munkás, 18 újságíró s 73 ügyvéd és bíró található. A felfelé ivelő intézmények vezető körének összetétele sokkal egyszerűbb. Kevés kivétellel valamennyi politikai szervező és agitátor volt. Az idevonatkozó kimutatásból kiderül, hogy a jogászok (ügyvédek és bírák) megőrizték pozícióikat az új rendszerben is, a tanárok viszont kiküszöbölődtek, jóllehet azelőtt például Olaszország mi-

niszterelnökei 85 százalékban egyetemi tanárok voltak. A vezetők körében számos olyan volt katonatisz szerepel, akik nem tudtak alkalmazkodni a polgári élethez. (Márk Viktor.)

A NAGYVÁROSOK FEJLŐDÉSE OROSZORSZÁGBAN. Az új Oroszország gazdasági fellendülése a nagyvárosok hatalmas arányu kifejlődését eredményezte. Már az első ötéves terv idejében erős urbanisztikai lendület észlelhető. 1926-tól 1933-ig a városi lakosság 17.6 százalékát teszi az Unió össznépségének, míg 1933-ban ez az arányszám 24 százalékra emelkedik. A gazdasági erők új eloszlása a nagyvárosok újabb elterjedését eredményezi. A cári Oroszország ipari termelésének fele Pétervár és Moszkva környékén összpontosult, míg a birodalom többi részei csupán nyersanyagforrásai a fejlett közlekedési eszközökkel rendelkező és politikailag megbízhatóbb „központi” területnek. Az új tervgazdaság azonban a gazdasági erők egyenletesebb elosztását célozza. Az ipar lassan behatol az Unió legtávolabbi sarkaiba, a nyersanyagforrások közvetlen közelébe. Párosul ez a mezőgazdasági fejlődéssel, melynek egyre modernebb termelőeszközökre van szüksége. Mindenhol erőközpontok és nagyipari üzemek létesülnek. S amilyen mértékben alakul át az új Oroszország gazdasági képe, úgy alkalmazkodik ehhez a valósághoz a nagyvárosok elterjedése.

Moszkva és Leningrad az amerikai metropolisok hőskorbéli fejlődését is meghaladva növekednek. 1926-ban Moszkvának 2.026.000, Leningradnak 1.614.000 lakosa volt. Ezek a számok 1933-ban 3.663.000, illetve 2.776.000-re szöktek, ami Moszkva esetében 81, Leningrad esetében pedig 72 százalékos növekedésnek felel meg. Az újabb városfejlesztési tervek Moszkvának öt millió, Leningradnak három millió lakost írányoznak elő. Moszkva egyébként ma is egyike a föld öt legnagyobb városának. Ipari élete hatalmas üzemekbe koncentrált (pl. az „Elektrozavod”). Míg a háború előtt Moszkva iparát a textilüzemek reprezentálták, ma első helyen a nehéz-, vegyi- és elektromossági cikkek ipara áll.

Moszkva környékén a hatalmas iramu ipari fellendülés egész csomó régi várost szinte megfiatalított. A híres régi képzeteket (mint Tula szamovárkészítőivel, Nisnij-Novgorod vásáraival, Asztrachán szörmével) új látomások váltották föl. Jaroszlav textil és autóiparával, valamint kémiai központjával, Ivanovo hatalmas gyapjuiparával, Gorki pedig (azelőtt Nisnij-Novgorod) autóiparával, Sztalingrad traktorgyárával hét év alatt megháromszorozta lakosságát.

Meglepő a fejlődés az ukrainai városokban is. Az ukrainai városok közül Kharkov fejezi ki a legjellegzetesebben a rohamos fejlődés tempóját. Kharkov lakossága, mely 1926-ban 417.000 lelket számlált, 1933-ban 654.000 főre emelkedett, ami több mint 56 százalékos növekedésnek felel meg.

Az összes orosz városok közül csupán Odessza esett vissza. Jóllehet a kikötő fokozatosan iparosodik, Besarábia lecsatolása következtében „Hinterlandját” a város nem tudta pótolni.

Az új városok Oroszországszerte egymás után nőnek ki a földből az ipari centrumok létesítése nyomán, úgy Távols-Keleten, mint a sarkvidéki körzetben (Vologda, Magnitogorsk, Kirovsk, stb.). De nemcsak az új ipartelepek és ujonnan nyílt bányák következtében létesülnek új városok; jelentős városalkotó tényező a mezőgazdaság is. Például a Rostov környéki Szovchozok közigazgatási és kulturális intézményei következtében igen jelentősen szaporították Rostov lakosságát. Ebben a vonatkozásban meg kell említenünk, hogy a fokozódó kollektivizálás

eltünteti a város és falu közti eddigi hagyományos különbséget.

Ide tartozik még, hogy az egykori ázsiai nomád népek letelepszenek és építik fővárosaikat. Prototipusa ez új városalakulásoknak Sztalinbad, a Tadzsik köztársaság fővárosa, amely a szivatag szélén máris 40.000 lakost számlál. Jellegzetes még a birodzsani zsidó települések fejlődése, valamint az ifjumunkások 1932-ben alapított városa, Komsomolsk.

(Sz. Gy.)

A TECHNICA ÉS AZ EMBER A JÖVŐ HÁBORÚJÁBAN. Engels Frigyes katonai jellegű írásait csak kevesen ismerik. Hozzátehetjük: éppen a hivatásos katonák közt. Ha azonban mégis akad egy-egy, aki látását az ő hadművészeti szempontjaival élesíti, a modern hadviselés feltételeinek és követelményeinek legátfogóbb összefüggéseit tárhatja fel. Legújabbán *Klotz* Helmut bizonyítja ezt, aki *Militärische Lehren des Bürgerkrieges in Spanien* című pompás könyvében a „dinamikus“ országokból útrabocsájtott katonai illúziók egész épületét halomra dönti s rámutat a legutóbbi évek haditechnikai vívmányainak tényleges értékére.

Mint a „dinamikus“ államélet annyi más területén, a hadvezetésben is vágyálomszülte önámítások emelkedtek komoly hadvezetési elvek jelentőségére. A légifegyver szuverén érvényesülése, a minden ellenállást elsöprő, s önállóan operáló tankhadosztályok, a háború motorosítása, s mindennek következtében a *Blitzkrieg* dajkameséje, úgy szólván a tekintélyuralmi-tengely háborús készülődéseinek hitcikkelyeit testesítik meg. Annyi fülsiketítő lármával világgákürtölt eszmei zürzavar után valósággal üdítően hat Klotz józan megállapítása: „A Pyreneusi-félszigeten folyó harcok újólag bebizonyították és bizonyítják a gyalogság elsődleges, mivel sem kisebbedett fontosságát“.

A haditechnika a világháború óta eltelt két évtized folyamán féltelmetes hatóerőre fejlődött. A légifegyver, a harcikocsi s a gyorstüzelő olyan romboló erőt képviselnek, aminek a hatásából az emberiség Abessziniában, Spanyolországban meg Kinában csak izelítőt kapott. De adjuk fel az illúziót, mintha mindez önmagában (megközelítően is egyenrangú ellenfelet véve alapúl) önálló harci elemet jelenthetne. „A spanyol polgárháború — folytatja Klotz, — éppen ebben a vonatkozásban egyöntetű és általános érvényű törvényt fedett fel. Bebizonyította, hogy a háború eldöntése a földön, s a földön harcoló erők által következik be, nem pedig a levegőben vagy a levegőből. S a földön, a gyalogságnak jut a döntőszerep. Neki, a gyalogságnak van alárendelve a légifegyver, a bombavető is, mint rendkívül hatékony, pótolhatatlan segéd-eszköz: mint fegyver, amely a küzdelem kimenetelét döntő módon befolyásolja. Mégis csupán, mint segédeszköz“. „A harcikocsi (akár a tüzéség) szintén a gyalogság segéd-fegyvere. Feladata a lövészárkok előtti téren, s az ellenséges állások közepette utat törni a gyalogságnak. De a gyalogság az, mely egyáltalán területet hódít és megszáll. Végeredményben a tankcsatát is ő dönti el“. Mint Engels háromnegyed évszázaddal ezelőtt írta: „a gyalogság realizálja a győzelmet“.

Ez azonban korántsem minden. Magának a gyalogságnak támadóerejét a legújabb haditechnika nemcsak mivel sem fokozta, hanem még gyengítette is. A támadó hátrányos helyzetbe került. Klotz ezzel kapcsolatban a következőket mondja: „A technikai fejlődés, mindenekelőtt a gyorstüzelő fegyverek tökéletesítése elsősorban a védelmet erősítette, s csak másodsorban vált a támadás javára. És: az offenzíva, a repülőgép meg a harcikocsi ellenére, ma nehezebb, mint bármikor volt“. „A lehetőségeknek a védelem javára s a támadás hátrányára történt elto-

lódását sem a légifegyver, sem pedig a tank nem kompenzálta“.

Meggyőző erejű igazságok ezek s a Madridnál, Guadalajaranál, Teruelnél és más hadszíntereken megvívott csaták tanulságaival egyenesen a rajtaiítés szószólóit, a „villámháború“ álmodozóit találták telibe. A „pár napig tartó háború“ hívei legjobb esetben önmagukat áttatják. Aki ma háborút akar, annak hosszú hadviselésre kell felkészülnie. A legpusztítóbb és legátütőbb erejű, a „leggépiesítettebb“ nekilendülés irama is ellankad meghatározott mélységben. A támadó kimerül s míg az újabb lökésre felkészül, a védelem áttörhetetlen falat emelhet útjába. Ebben a vonatkozásban az etiópai kaland mit sem bizonyít. Abesszinia népei védtelenebbek voltak az olasz légirajokkal meg harcikocsiosztatokkal szemben, mint amikor a vörösbőrűek az európai lőfegyverek elé kerültek. Bizonyító erőre csak a spanyolországi tanulságok tarthatnak valamelyes igényt. Ezek pedig a Pó- vagy Spreeparti hadielgondolások ellen szólnak.

A pillanatnyilag rendelkezésre álló fegyvertípusok részletes vizsgálata még inkább kihangsúlyozza a „dinamikus“ hatalmak várakozásai és tényleges támadóértékük közti ellentétet. A könnyű harcikocsi, amire a „mindent elsöprő tanktámadás“ elmélete felépült, használhatatlannak bizonyult. Egyetlen húsz miliméteres tankelhárító telitalálat harc képtelenné teheti. Ha megfontoljuk, hogy egy ilyen elhárító mindössze három métermázsát nyom, ezzel szemben percenkint 300 lövést adhat le, világos a könnyű harcikocsi minimális támadóértéke. Közép- és nehéztankokkal viszont használható s tömeggyártásra alkalmas formában a „dinamikus“ országok egyelőre nem rendelkeznek. S ezek a megállapítások csaknem szóról-szóra a légifegyverre is vonatkoznak.

Önkéntelenül vetődik fel ezek után a gyalogság minőségében rejlő harci tényező jelentőségének kérdése. Klotz itt is józanul ítél: „Újólág bebizonyosodott, hogy a mérő szám, a pusztá minőség vagy egyedül a technika egyáltalán nem felel meg a háború nyers valóságának. Minden kétséget kizáróan bebizonyosodott (ismételjük: újólág), hogy a minőség soha, még a legnagyobb mennyiséggel sem helyettesíthető, éppenugy, mint ahogy megfordítva a mennyiséggel a legtökéletesebb minőség sem ér fel. Ugyanez vonatkozik érthetően a csapatok technikai felszerelésére is. Amennyiben ez hiányos, a hibát sem mennyiség, sem minőség nem egyenlítheti ki (még hősiesség sem). A szerző fontosnak tartja ezt különös nyomatékkal hangsúlyozni. Ezekkel a józan megállapításokkal sem a harcoló ember erkölcsi erejének értékét nem akariuk kisebbiteni, sem pedig a minőségét, a mennyiségét avagy a technikáét a másik rovására. De határozottan ki kell emelnünk, hogy egvedül e három elem szerves egvéttmüködése: a minőségé, a mennyiségé s a technikáé az, ami a katonának a győzelemhez szükséges erőt kölcsönzi. Ez a három elem nem áll egymással ellentmondásban, nem zárja ki egymást. Sokkal inkább kiegészítik egymást és egyik sem pótolható a másikkal.“

Klotz a fentebbi megállapításokkal valamely adott ütközetben résztvevő felek győzelmi esélyeit mérlegeli. A katona hősiességében vagy demoralizáltságában rejlő szubjektív tényező azonban nyilvánvalóan nem egyes ütközetekre szorítkozik és nem is pillanatnyi mozzanatokból táplálkozik. Forrását a háboru jellegében, még szélesebb sikra vetítve pedig azon gazdasági és társadalmi adottságokban kell keresnünk, amelyek talaján a háboru keletkezik és lezajlik, s amik annak minden feltételét is meghatározzák. Tartósan magas katonai kvalitásokról csak ott beszélhetünk, ahol a hadsereg közösséget érez a hadvezetéség célkitü-

zéseivel. Ahol az összhang hiányzik előbb-utóbb szükségszerűen lehangoltság, meghasonlás, sőt teljes demoralizáció keletkezhet, aminek ütemét a csatatéren elszenvedett kudarcok szinte valószínűtlenül meggyorsíthatják. Ilyen értelemben a minőség, mennyiség és technika viszonya másként alakul, mint az egyes ütközeteknél, ahol adott nagyságokkal vetünk számot. Így kell magyaráznunk André Pironneau megállapítását, amit a szerző könyvében helyeslő megjegyzéssel kísérve idéz: „maximális fontosságot kell tulajdonítanunk a csapatok minőségének“. Ha a két állítás közt ellentmondás mutatkozik, úgy az csak látszólagos. Hiszen valamely hadjárat folyamán az egyes ütközetek szubjektív feltételei maguk is változásnak vannak alávetve, amit jórészt a hadsereg és a hadvezetőség szellemének harmóniája vagy disszonanciája határoz meg. (Kovács Károly)

A LÉLEKTAN A HADSEREGBEN. A modern haditechnika és a gyakorlati lélektan nagy arányú fejlődése megteremtették egy új tudomány létrejöttének és kialakulásának előfeltételét; a számtan, mértan, fizika és kémia után a lélektan is bekerült a segédtudományai közé. Egy mindenhol egységes és önálló tudományként felálló katonai lélektanról azonban még nem beszélhetünk. Legtöbb országban a lélektan katonai célokra való felhasználása még csak pszichotechnikai alkalmazásokban nyilvánul meg, s csak Németország termelte ki az alkalmazott lélektan független válfajaként elismerést igénylő *Wehrpsychologie*t.

A hadseregek hatalmas méretekben történő gépiesítése ellenére továbbra is az ember a modern hadgépezet legfontosabb eleme. Az új fegyvernemnek (repülő, tank) bevezetése felvetette a megfelelő szakképzett emberanyag kérdését. A különleges hadieszközök sajátos képességeket, tulajdonságokat igényelnek s ebből a szükségletből fakadt — a tudományos szakmai irányítás mintájára — a pszichotechnikai vizsgák bevezetése a hadseregekbe. Az országok többségében ezek a vizsgák eddig a szokásos pszichotechnikai kérdőívek (*test*) megfelelő átdolgozásában és felhasználásában merülnek ki. A bevonuló ujoncok beosztása lemért általános értelmi fokuk s különleges lelki vagy fiziológiai adottságaik alapján történik. A pszichotechnikának általában a következő katonai alkalmazását ismerjük: 1. A katonák oly módon való szelektálása, hogy az alacsony értelmi fokon lévők kíséretű szervekhez kerüljenek, a közepesek a csapatok zömét teszik, míg a szellemileg fejlettek különleges beosztást nyernek. 2. A katonai nevelés és kiképzés racionalizálása. 3. A hadapród iskolák tanulóinak kiválogatása. 4. A különböző fegyvernemek tudományos megszervezése.

Időrendben először a világháború végén találkozunk katonai-pszichotechnikai kísérletekkel. A hadviselő felek kénytelenek lévén létszámuk gyors kiegészítésére és erőik teljesítő képességének fokozására, igyekeztek mindazon zavaró körülményeket kiküszöbölni, melyek csökkentették a csapatok siker eshetőségeit. Ezért kezdtek az egyes csapatok mellé pszichotechnikai laboratóriumokat felállítani. Claparède, svájci pedagógus írja *L'orientation professionnelle* című könyvében, hogy ezek a kísérleti állomások Európában eleinte kizárólag a repülő kiválogatására szorítottak. 1916-ban Franciaországban Cammus és Napper irányítása alatt. Németországban Kronfeld vezetése mellett Hamburgban, ezenkívül Turinban és Brüsszelben alakultak hasonló intézmények. Sokkal szélesebb fokon nyert alkalmazást az amerikai hadseregben! Simone Montlebert: *La détermination des aptitudes par la méthode*

dés tests (Paris 1926) című könyvében érdekes adatokat találunk erre vonatkozólag. Az Egyesült Államok háborúba lépése pillanatában csak 150.000 katonával rendelkezett, mely szám egy éven belül 3.500.000-re emelkedett. A létszám elérése s a gyors kiképzés szüksége miatt az amerikai hadvezetés igyekezett az alacsony szellemi fokú jelentkezőket kiküszöbölni. Az *American Psychological Association* segítségével és egy millió dollár anyagi alappal 35 pszichotechnikai laboratóriumot állított fel, ahol a vizsgálatokat az *Artur Ortis* által készített kérdőív alapján megszerkesztett u. n. *Armi Mental Test* segítségével végezték. Rövid idő alatt 1.726.966 kérdőívet használtak fel s így a kísérlet méretei miatt bátran állapíthatjuk meg Claparédal, hogy a „háború termelte ki a szakmai irányítás mozgalmát.“

Napjainkban alaposan felszerelt pszichotechnikai laboratóriumokkal a francia, orosz, olasz, lengyel és német hadseregek rendelkeznek. Ismeretesek Olaszországban a repülőkön végzett vizsgálatok eredményei (*L. Gemelli: Observation sur la selection des pilotes aviateurs*) valamint az orosz pszichotechnikai intézetek működése, melyek főleg a csoport-lélektan s a katonai nevelés kérdéseivel foglalkoznak. (*L. C. Atanasiu: Aplicări psihotehnice in armatele streine, Bucuresti*). *I. Nestor*, egy román tanulmányi bizottság tagja, mely a német, orosz és lengyel pszichotechnikai intézeteket látogatta meg, könyvében (*Aplicări psihotehnice, București*) beszámol a lengyel katonai pszichológiai intézetről, mely a legnevesebb lengyel pszichológusok irányítása alatt áll.

Romániában, mint általában a szakmai irányítás, úgy a katonai pszichotechnika is csak most van indulóban. Ilyen irányú kísérletekről számol be *C. Atanasiu: Raționalizarea serviciului militar* c. könyvében, valamint a *Jurnal de psihotehnică* 1937 szeptemberi számában, *Ghiapella* hadnagy a motorizált egységek soffőrjeinek vizsgáztatásáról. A Kolozsvárt megjelenő *Revista de Psihologie* legutóbbi számában *A. Gura* számol be hosszabb tanulmányban a kolozsvári lélektani iskola ezirányú kísérleteiről.

A katonai lélektan igazi hazája a nemzet minden alkotó energiáját hatalmi terjeszkedése szolgálatába állító Harmadik Birodalom. A totális háború elméleti megalkotójának, Ludendorffnak könyvében döntő kérdés a hadsereg lelki egységének kérdése és így érthető, hogy a mai Németország termelte ki a legtöbb katonalélektani laboratóriumot. Ezek száma 1935-ben, közvetlen az általános hadkötelezettség visszaállítása után 15. A laboratóriumokban dolgozó 80 katonapszichológus munkáját számos könyv s a *Soldatentum*, a *Zeitschrift für Wehrpsychologie*, *Führerauslese*, stb. című folyóiratok tükrözik. A német katonapszichotechnika legfelsőbb vezetője *von Voss* ezredes, szellemi irányítója pedig dr. *Max Simoneit*, a *Wehrpsychologie* megalapítója.

Simoneit főművében (*Wehrpsychologie*. Berlin, 1933, Verlag *Bernard & Graefe*) a következőképp határozza meg tudományát: „a katonai lélektan azon lelki tünetek vizsgálata, melyek a nép háborús tulajdonságaival kapcsolatosak“. Célja: „a nemzet harci kvalitásait kifejleszteni.“

Simoneit tudja, hogy a jövő háborújának totális jellege óriási megpróbáltatások és nehézségek elé állítja úgy a hadviselő népet, mint hadvezetését. A német vezérkar okult a kielii flottalázadás tanulságai-ból s a *Wehrpsychologie* alkalmazásával igyekszik a hasonló események megismétlődését elkerülni. Ez a cél lebeghet *Simoneit* előtt, mikor könyve első fejezetében, melyben a katonai alakulatok lélektanát vizsgálja, igyekszik a „tömeglélek“ fogalmát először elméletileg kiküszöbölni, majd annak gyakorlati veszélyét bebizonyítani. „A tömeggéválás —

írja — a legnagyobb veszély valamely katonai alakulat számára háború esetén.“ A tömeggé-alakulás megakadályozására Simoneit az egyéni öntudat és felelősségérzet kitermelését javasolja.

Simoneit könyvének legfigyelemreméltóbb része a propaganda kérdéseit boncolgató fejezet. Már Ludendorff utalt arra, hogy a jövő háboruja nemcsak a fegyverek, hanem az elvek összecsapását is jelenti a szárazföldi, tengeri és légi frontok mellett kialakul majd egy negyedik: a szellem frontja. Simoneit propagandáról szóló tételai különben a Reichswehr propaganda szakértőjének, *Blau* őrnagy *Propaganda als Waffe* és a *Geistige Kriegsführung* című munkáiból inspirálódtak.

A jó propaganda a reklám, a tüntetés, a meggyőzés és az agitáció elemeiből tevődik össze a szeretet vagy gyűlölet szítása céljából. Hatalom-politikai szempontokból véve, hathatós propaganda az, mely egyidejűleg tölti be kettős feladatát: t. i. vonzalmat kelt azokban, akiket meg kell nyerni és félelmet a legyőzendőkben. A hadi propaganda alfája és omegája a haderő nagyságának állandó és kitartó hangoztatása. Alakilag a jó propaganda azonos irányu, keveset változó, megkapó és monumentális legyen.

Bizonyára felső katonai körök véleményének ad Simoneit kifejezést a német nemzetiszocialista propagandát kritizáló kitételeiben: „Aki propagandájában állandóan a gyűlölet és bosszúvágy ösztöneire apellál, az eleinte valóban gyűlöletet és bosszuszomjat ébreszti, egy idő után azonban az ember nem-állati oldala felébred és iszonyattal fordul el az állandóan gyűlöletre úszítóktól.“

A Wehrpsichologie Achilles sarka a hadvezetés. Ebben a hivatáskörben kell u. i. bebizonyítani, hogy a katonai egységek amorf tömeggé válását meg tudja akadályozni. Ez bizony nehéz feladat, ha tekintetbe vesszük Simoneit sorait a totalis háború „természetes ritmusáról“, mely végkimerülésig való aktív harc, rövid pihenés, majd ismét aktív harc... E ritmust csak a hadban álló katona állandó stimulálásával, szabadságok megvonásával, stb. lehet biztosítani. De, mi történik, ha mindezek az eszközök elégtelenek? — teszi fel a kérdést maga Simoneit. S a felelet elmaradásával elárulja, hogy még a totalisan előkészített és vezetett háboruban is előállhat, az a pillanat, mikor az események szükség-szerűségét még a 'Wehrpsichologie' sem tudja megváltoztatni.

(Gál Ernő)

A SZUDETA-NÉMET KÉRDÉS GAZDASÁGI VONATKOZÁSAIHOZ. Németország terjeszkedési törekvései mellett a szudeta-német vidék gazdasági válsága is hozzájárult a szudeta-német kérdés időszerűségéhez. Henlein kezdetben elsősorban a magasfokú munkanélküliséggel indokolta követeléseit, leszögezvén, hogy a német munkanélküliek országos aránya 35 százalék, jóllehet Csehszlovákia lakosságának csak 22.33 százalékát teszik a németek. Viszont tárgyilagos adatok alapján megállapítható, hogy az 50 százalékos német lakosságú vidékeken a munkanélküliek száma az 1936. évi 252.769-ről 1938 áprilisára 133.406-ra csökkent. (Csehországban és Morva Szilézében ugyanakkor 566.486-ról 277.178-ra apadt a munkanélküliek száma.) Természetesen nem vitatható az a tény, hogy a németek által lakott területek munkanélkülieinek száma nagyobb, mint a Köztársaság egyéb területén, ez az eltérés azonban kizárólag a szudeta-német vidék gazdasági szerkezetének tudható be. A német többségű tartományok Csehszlovákia legjobban iparosodott vidékei, miért is a munkanélküliség itt nagyobb, mint a Köztársaság agrár vagy kevésbé iparosodott területein. Németországban is a rajnai iparvidék munkanélkülieinek száma 1937-ben hatszor nagyobb volt, mint Kelet-Poroszország

mezőgazdálkodó vidékén. A csehszlovákiai németek körében csak 23 százalék foglalkozik földmiveléssel, míg a cseheknél ez az arány 38 százalék.

A szudeta-német válságot nagy mértékben fokozza a szudeta-német ipar különleges összetétele. Az ipart itt túlnyomólag üveg-, kerámiai-, textil-üzemek és szénbányák teszik. A csehszlovákiai üvegipar alkalmazottainak 60, a textiliparnak pedig 53 százaléka német, de német a porcellán és kerámiai üzemek munkásainak a többsége is. Ezen iparágak tudvalevőleg a fogyasztási cikkek előállító termelő csoporthoz tartoznak, amely pedig nemzetközi viszonylatokban sem részesült a termelő eszközök előállító iparágak utolsó években észlelt fellendülésében. A világgazdaságban fellépő konjunkturális tendencia kizárólag a fegyverkezéseknek tudható be, minek következtében minden előny a nehéz iparnak jutott, nem pedig a fogyasztási cikkek termelő iparoknak, melyeknél némi javulást csupán a nehézipari munkásság számának növekedése folytán fellépett nagyobb fogyasztás okozott.

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a szudeta-német ipar par excellence export ipar. Mint ilyen világméreteken szintén nem profitált a külkereskedelmi forgalom megnövekedéséből. Ellenére a csehkorona kétszeres leértékelésének a kerámiai- és porcellán-ipar export értéke ma jóval alatta jár az 1929. évi értékének. 1935 és 1936 között a cseh textil export értéke csak 5,8, az üvegárué viszont 5 százalékkal növekedett, jóllehet ugyanakkor az autómobil export 62,5 százalékkal növekedett. Az Egyesült Államokban kitört válság következtében 1938 első negyedében az üveg kivétel 13,4 százalékkal esett. (Eddig ugyanis Amerika volt Csehszlovákia legfontosabb vásárlója üvegáruiban.) Ezekből az adalékokból is világosan látszik, hogy a szudeta-német vidékek gazdasági pangása főként iparuk exportjellegének tulajdonítható, mert az az ellenvetés, hogy a Csehszlovák állam nem szorgalmazta a kivitel fokozását, elesik, ha meggondoljuk, hogy fizetési eszközt kétszer értékelte le és ezenkívül 1936-37-ben 677 millió kiviteli hitelt folyósított, aminek 50,6 százalékát német vállalatok kapták. Ami pedig a szudeta-német vidék széntermelését illeti, ugy ennek csökkenése Ausztra bekebelezésével következett be, amikor a csehszlovákiai kőszénexport legfontosabb piacától esett el. Különbenis Németország mindent megtett a Csehszlovákia és az egykori Ausztra közti gazdasági kapcsolatok megbontására. Gondoljunk pl. az olyan természetű intézkedések sorára, mint aminő az, hogy az Ausztriának irányított felső-sziléziai szenet nem Csehszlovákián keresztül, hanem német vonalakon kell, hatalmas kerülővel, rendeltetési helyére szállítani.

A szudeta-német párt gazdasági sérelmei között ugyancsak első helyen szerepel a szudeta-német vidék furdó-életének hanyatlása, amikor figyelmen kívül hagyják, hogy pl. Németország devizakorlátozásával az egykori német furdóvendégek elől teljesen elzárta ezt a területet. Természetesen a nyugtalan politikai légkör is hozzájárul a furdóvendégek elmaradásához, ám ha a bécsi idegenforgalmi statisztikákat tanulmányozzuk, kiderül, hogy 1938 májusában Bécsben is (8000-el) csökkent az idegenek száma 1937 májusához viszonyítva. (*Garvai Frigyes*)

KÖZÉPEURÓPAI KÉRDÉSEK

AZ ANSCHLUSS ÉS A DUNAI ÁLLAMOK IPARA

Az Anschluss visszahatása a dunai államok iparára és kereskedelmi viszonyaira különösen a nyersanyag és hadiipar tekintetében jelentékeny. Előző számunkban ismertettük, hogy Németország 184 millió tonnányi széntermelésével szemben 1937-ben Ausztriáé mindössze 230 ezer tonna volt a szükségleteinek csak jelentéktelenebb részét (515 ezer tonna) fedezte Németországból, míg nagyobb részét (1 millió 30 ezer tonna) Csehszlovákiából és Lengyelországból (780 ezer tonna). Ennek oka az volt, hogy a cseh és lengyel szén kitűnően állotta a versenyt a német szénnel. Ma ellenben a német vízi utak megolcsóbbításával és kibővítésével a német szén is olcsóbb az osztrák piacokon, ami jelentékeny deviza megtakarítást jelent Németországnak.

Ami az osztrák fatermelést illeti kilenc millió ötszázezer köbméteres termelése körülbelül fedezi a 10 millió köbméternyi német behozatali szükségletet. Meg kell jegyeznünk itt, hogy Ausztria mintegy 60 százalékát használta fel fatermelésének, melynek egyébként alig 10 százaléka került német piacokra, a többit más országok, különösen Olaszország vásárolta fel.

Noha közvetlenül az Anschluss után a német kormány megtiltotta az osztrák fa kivitelét, kevés a valószínűsége annak, hogy ezáltal Németország egész szükségletét vagy annak nagyrészét fedezni tudja. Kétségtelenül Berlin a termelés fokozására gondol, ami jelentékenyen növelheti az osztrák kitermelést. S ez végülis az osztrák tartalék teljes kiapadását eredményezi. Ugyancsak nagy reményeket fűz Németország az osztrák vasérc hathatósabb kiaknázásához is, de nem hihető, hogy tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ezen a téren is csalódás éri. Míg 1937-ben Németország vasérctermelése 8 és félmillió tonna volt, Ausztriáé alig érte el az 1 millió 900 ezer tonnát. Az első pillanatra a viszonylag jelentékeny szám alkalmas arra, hogy illuziókat keltsen az osztrák vasércnek a német ipar ilyenirányú szükségleteihez való kiadós hozzájárulása iránt, a helyzet azonban kevésbé látszik olyan kedvezőnek, ha a következő két körülményt tekintetbe vesszük. Elsősorban az osztrák vasérctermés a német ipar vasércszükségletéhez viszonyítva, mely meghaladja a 20 és félmillió tonnát, alig jöhet tekintetbe, mert Németországnak ezenkívül is nagyarányú vásárlásokat kell eszközölnie külföldön. Másodsorban nem kell elfelejteni, hogy az osztrák termelés 75 százaléka a belső szükséglet fedezésére esik s azt sem tehetjük fel, hogy az Anschluss, mely a német négyéves tervben való részvételre kényszeríti Ausztriát, bármilyen tekintetben is csökkenti vasércszükségletét, sőt bizonyára növeli azt. Nem tételezhető fel tehát, hogy Németország ércszükséglete az Anschluss következtében kielégítő módon ellátható a belső termelésből. Ellenvethetik német részről, hogy a produktiót jelentékenyen növelni lehet az osztrák s különösen a steier ércbányák fokozottabb kiaknázásával. Ezek beruházása azonban hosszú időt és nagy tőkebefektetést igényel. Az osztrák vasérc vasértéke egyébként is alacsony és kérdés, hogy Németország mennyire csinál jó üzletet, ha terveinek megfelelően nagy tőkebefektetést szentel reá. Hivatalos német körökben egyébként az a vélemény, hogy az osztrák vastermelés megkészenedhet.

Ami az elektromosságot illeti, ismereteseek azok a széles beruházási tervek az osztrák vízi erők kihasználását illetően, melyek lehetővé tennék, hogy az osztrák ipar lehetőség szerint függetlenítse magát a Ruhrvidéki széntől. Az optimizmus azonban, ami eziránt megnyilvánul, kissé túlzottnak tekinthető. Nem kevesebbről van ugyanis szó, mint hogy az osztrák áramtermelést, mely eddig évi 2.5 millió kilowattóra volt, évi 25 millió kilowattóra emeljék fel, tehát megtízszerezzék! Ez minden bizonnyal nagy költségeket emészt fel s még abban az esetben is, ha összehozható a felállítandó hatalmas centráléhoz szükséges tőke, a hasonló kísérletek gyümölcseire évekig várni kell.

A textilipart illetően Berlin ugyancsak nagy reményekkel tekint a termelés felemelése elé. A Frankfurter Zeitungban június 5.-én megjelent táblázat a német és osztrák textilipar nyersanyagellátásáról nyilvánvalóvá teszi, milyen nehézségekkel kell Németországnak ezen a téren is megküzdeni:

A textilipar nyersanyagellátása 1937-ben

	Ausztria		Németország	
	tonna	%	tonna	%
Celluloze	2.380	5.2	106.516	14.8
Műselyem	—	—	55.926	7.8
Len	1.590	3.4	58.000	8.1
Gyapju és mügyapju	5.080	11.2	116.550	16.2
Gyapot és mügyapot	36.730	80.2	381.832	33.1
Összesen	45.780	100.0	718.824	100.0

A fenti táblázatból kitűnik, hogy a mügyapjunak az osztrák textiliparban csak kisegítő szerepe volt, míg a gyapot (az összes nyersanyagok 4/5-e) túlszárnyalta a többiek jelentőségét. Németország arra törekszik, hogy csökkentse az osztrák ipar gyapotfogyasztását s ennek érdekében már meg is kezdte a celluloze termelés fokozását. A megérdemelten jóhírű osztrák textiliparnak *Ersatz*-iparrá való átalakítása nem történhetik a minőség süllyedése nélkül, ami feltétlenül és nyomban érezhetővé válik. Az osztrák gyapju és gyapot termékek, kész áruk és szálak mindig élénk keresletnek örvendtek a piacokon. Ha ezek kivitele csökken, vagy a póanyagok bevezetésével teljesen megszűnik, Nagynémetország kereskedelmi mérlegének vesztesége szükségyszerűen meghaladja azt az összeget, amit a nyersanyagvásárlások kiküszöbölésével devizában megtakarít. Mert Ausztria előbb könnyűszerrel hozzájutott devizasükségletéhez a gyártott textilcikkek eladásával.

Jellemző, hogy német részről lehetségesnek tartják az osztrák ipar Anschluss utáni kivitelének az azelőtti nivón való megtartását. S kétségtelenül ebben az értelemben történtek is lépések: az angol, cseh és olasz szövőszálaknak némettel való helyettesítése. Csak a gyakorlat fogja megmutatni, hogy ez a helyettesítés lehetséges-e s ha igen, milyen gazdaságpolitikai eredményre vezet. A német kereskedelmi sajtó véleménye szerint a siker főleg attól függ, hogy a vásárlók milyen mértékben alkalmazkodnak az új helyzethez, mennyire fogadják szívesen a vegyes termékeket szemben az előbbi természetes áruval. Egy azonban már világos: a külföldi vásárlóknál máris elhidegülés tapasztalható az Anschluss utáni osztrák termékek iránt. A vegyes és póanyagok nagyobb foku bevezetése pedig csak fokozhatja ezt a tartózkodást.

Középeurópa többi államai között, melyeknek ipari és bányatermelését erősen befolyásolja az Anschluss, első helyen áll Jugoszlávia. Ismeretes, hogy az osztrák bankok mintegy 184 millió dinárt ruháztak

be Jugoszláviába s az ettől függetlenül nyújtott hitel összege is körülbelül hasonló összeget tesz. Ez a 365 milliónyi kihelyezés és hitel jelenleg német kezekben van s ennek következtében Németország csak fokozhatja gazdasági befolyását. A szóbanforgó bányák ugyanis a hadiipar számára igen fontos nyersanyagokat, bauxitot, vasat, ólmot, cinket, rezet és krómot termelnek. Termelékenységük szüntelen fokozása várható az új helyzet következtében, ami viszont jelentékeny új beruházást igényel.

Románia és a román ipar, melynek petróleumtermelése magasan tulszárnyalja minden más ipar jelentőségét, mindig célpontja lesz a német törekvéseknek. A román petróleumtermelés, mely 1925-ben alig maradt a 9 millió tonna alatt, a következő években 7 millió tonnára csökkent le. De állandóan új területek kiaknázásába kezdenek az árak csökkenő tendenciájának ellenére is. Németország és Olaszország komolyan törekednek minél nagyobb érdekeltséget szerezni a román petróleumból. Németországnak az osztrák érdekeltségek átvételével most sikerült növelni befolyását, ami lehetővé teszi számára, hogy némileg javítsa petróleumellátását. Ez az az éppannyira katonai és politikai, mint gazdasági kérdés, amit a német sajtó szívesen kerül. Sokkal szívesebben foglalkoznak az osztrák petróleumtermelés fokozásának kérdésével, melyet a múlt évi 33.000 tonnával szemben, több, mint kétszeresére, 70 ezer tonnára kívánnak fokozni. Minthogy a múlt évben az osztrák petróleumbehozatal 100.000 tonnát tett, alig hihető, hogy még a termelés kívánt fokozásával is számottevő előnyökhöz jut a német petróleum-szükséglet. Illetékes körök foglalkoznak néhány Magyarország területén talált petróleumkut kiaknázásának kérdésével is, bár ez a terv túlzottan optimista, mert ha a ma is jelentékeny német befolyás Magyarországon egyre növekszik is, ez egyáltalán nem tudja megakadályozni azt, hogy Magyarország egyébként jelentéktelen petróleumtermelését ne saját szükségleteinek fedezésére fordítsa. Ez nem jelenti azt, hogy a befolyás valójában ne növekedett volna az Anschluss folytán. Nagynémetország ma Magyarország élelmiszer fölöslegének háromnegyedrészt vásárolja fel és nem devizában fizeti, amiből önként következik, hogy a német tőke egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a Budapest környéki ipar fejlődésében. Tudjuk, hogy a Római Jegyzőkönyvet, mely szoros gazdasági kapcsolat kiegészítését célozta Olaszország, Ausztria és Magyarország között, az Anschluss következtében felmondták. Következésképp Olaszország magyarországi gazdasági befolyásának csökkenése s a német befolyás megerősödése ugyancsak az Anschluss eredményének tekinthető.

(G.)

A HABSBURGOK ÉS A MAGYAR SZOCIOGRAFIA. „A szociográfiai irodalomnak érdekessége a Habsburg-ház egyik fiatal tagjának, Etelka főhercegnőnek magyar fordításban is megjelent tanulmánya az alföldi tanyavilágról. Voltaképpen doktori értekezésnek készült, tartalma, szempontjai, de különösen a szerző rendkívül alapos tárgyismerete azonban jóval az ilyen dolgozatok átlaga fölé emeli. Pedig Etelka főhercegnő sohasem látott magyar tanyát e kérdés irodalmát azonban, mint könyvéből kitűnik, annál nagyobb részletességgel tanulmányozta, azonkívül a hiányt igyekezett pótolni dániai tanulmányutjával, amelyeken nemcsak fogalmat alkotott a tanyáról, de alkalma nyílt a magyar tanyái irodalom ismerete alapján az összehasonlításra is. Talán ez magyarázza, hogy olykor éles bírálatot gyakorol a magyar tanyái állapotokról.” (Magyar Szemle. 1938 szeptemberi száma, 43-44. o.)

S Z E M L E

A FRANCIA EURÓPA A FELVILÁGOSODÁS SZÁZADÁBAN

Louis Réau könyve (*L'Europe française au siècle de la lumière. Bibliothèque de Synthèse historique, 1938*) a francia nyelv és szellem egyeduralmáról a 18. században, rég elvesztett hódításokról szól. A szerző, az előszóíró, az ismertetőik egyértelmű szerénységgel bizonygatják, hogy a „francia Európá“-t idéző cím nem az elbizakodottság vagy a nemzeti gőg szülöttje. Ez az elnevezés nem új s nem is francia eredetű: a 18. század második felében alkotta Nápoly párizsi követe, Caraccioli márki „Paris, le modèle des nations étrangères, ou l'Europe française“ című könyvében.

Caraccioli korántsem elszigetelt tanúsága, mutatja, hogy a 18. század Európája tudatában volt rabságának, melyet kedvvel tűrt. Európa nem akarta elszakítani azokat a kötelékeket, amik a fordulatos, szellemes francia nyelvhez, a versaillesi pompa és a párizsi társasági élet formáihoz kötötték. A francia terjeszkedés főszekőze a nyelv volt. A francia nyelv alighogy megnyerte otthon csatáját a latin ellen, melyet hosszú küzdelem után vert ki állásaiból, máris külföldi hódítóútra indult. Meg sem várta győzelme teljessé válását. A Sorbonne szoros ostrom alatt álló mentsvára volt még a latin tudományosságnak, amikor a francia diplomácia nyelvévé lett: 1714 óta (rastatti szerződés) franciául szövegezik a nemzetközi okmányokat és a külügyminisztériumok franciául leveleznek egymással. A francia lett rövidesen a tudományos érintkezés nyelve is. Már a 17. század végén elfoglalta a latinul író tudósok helyét a nemzeti nyelve mellett franciául író s levelező tudós típusa: Leibnitz az átmenetet képviseli; egyformán használja a latin, német és francia nyelvet műveiben. Nagy Frigyes maga jelentékeny francia író, berlini akadémiajának hivatalos nyelve a francia.

A nyelv térhódításával párhuzamosan halad a francia szellem terjeszkedése. Azon a ponton, ahol a 17. század különböző áramlataiból kicsapódik a 18. század újnak tűnő szelleme, már francia nyelven jelentkeznek az európai tudatban az angol tudományosság, a holland szabadság, a francia racionalizmus és a protestáns kritika eredményei. A 18. század előfutárai: a hugenották, a két „Refuge“ tagjai nemcsak fanatikus hithűségüket, kitűnő kereskedelmi és ipari ismereteiket hozták el magukkal, hanem a kritikai gondolkodás hagyományait is. Számos protestáns, aki otthon a katolikus dogmával szemben kitartott volna a „religion prétendue réformée“ nemkevésbé merev dogmái mellett, az emigrációban merészebben vonta le saját gondolatai következtetéseit. Amsterdam szabadabb légkörében élt Pierre Bayle, ő és követői tették dinamikussá a 17. század sztatikus racionalizmusát. A francia prózát, azt a kitűnő fegyvert, melynek az előző században élt Pascal rugalmasságot és csillogást adott, ők fordították először a papi és önkényuralmi világkép ellen. Esméik, miután csempészúton visszakerültek Franciaországba, újból kiviteli cikké lettek Voltaire, Rousseau és Diderot műveiben, levelezésében, személyi hatásában. Mindenki olvas és beszél, nagyon sokan irnak is franciául a 18. századbeli Európában — mindenki alatt természetesen a felsőbb köröket kell érteni, nem ritkán éppen azért tanul meg valaki franciául, hogy Voltaireset olvashassa.

A francia hegemonia nemcsak a nyelvben és irodalomban, hanem a művészetben és a társasági élet formáinak finomodásában is megnyil-

vánul. Ebben a vonatkozásban egyformán hat a zenitjén túlhaladt francia királyság fényűzése, a párizsi élet vonzása, a nőkultusz utánzása és a francia képzőművészet tekintélye. A német, lengyel és orosz fejedelmek Versaillesokat építtettek, a városi hölgyek és urak a párizsi divatot, modort és társalgást sietnek követni, az Európaszerte alakuló festőakadémiák a párizsi Akadémiához fordultak mesterekért. Festők, szobrászok, építészek rajzanak Európa minden országa felé; a francia képzőművészet nem egy remekműve születik ekkor a tudás és tehetség bőségéből származó önkéntes száműzetésben.

Nehéz rangrendbe szedni azokat az okokat, melyek a francia egyeduralmat szülték és vagy száz éven keresztül életben tartották. Franciaország nemcsak a magáéból adott, hanem abból is, amit mástól, Angliától vett át. Buckle azt állítja, hogy a 18. század legjelentékenyebb eseménye az angol gondolkodásnak a francia szellemmel való házassága. A francia felvilágosodás legfontosabb tényezőit: a szenzualizmust, a kísérleti tudomány kultuszát, a reform követeléseit az angoloktól vette át. De amellet, hogy a nehézkes angol gondolatokat a francia írók választékos formába öltöztették, a franciák tovább is hajtották az angol gondolatokat végső következtetések felé. Racionalizmusuk, szemben az angol gyakorlatiasság szűkkeblűségével, egyetemessé tette az ember fogalmát. Réau részletesen elemzi a 18. századi francia kozmopolitizmust, de érzésünk szerint nem hangsúlyozza ki eléggé, hogy milyen fontos segítőtje volt a francia szellemi terjeszkedésnek a felvilágosodás új-ember fogalma, mely tagadja a kasztokba, rendekbe, nemzetekbe, fajokba skatulyázott emberiség sorsszerű különbözőségét s az ember szabadságát, elidegeníthetetlen, mert természettől adott jogait követeli.

Ebből az eszméből származik a francia hódítás spontánsága. Maga a francia kormány, súlyos belső és külső kérdéseivel küzködve, nem törődött azokkal a győzelmekkel, amiket művészei, otthon különben sem jószemmel nézett írói, gondolkodói arattak a világ minden részében. Az írók, a „filozófusok“, ahogy magukat a felvilágosodás hirdetői nevezték, nemcsak külföldön hatottak: hazájukban is harcolniuk kellett. Voltaire, aki életének utolsó évtizedeiben szinte kényura volt az európai közvéleménynek, élete utolsó évéig száműzetésben élt s nem legkisebb hódítása, hogy hazamehetett meghalni, igaz, megdicsőülés közepette. A francia kozmopolitizmus a felvilágosodás katholicizmusa; egyetemes elve a nagy forradalom után éppen a franciáknál csapott át ellentétbe: a nacionalizmusba. A körülzárt, intervenciós seregektől elárasztott jakobinus Franciaország nemzeti küldetésének tudatára ébredt: rongyos és mégis győzedelmes seregei a „nation“ nevében küzdöttek a szövetségesek ellen s a többi nemzeteket példájuk követésére buzdították. Az európai népekben fel is ébredt a nemzeti öntudat, de akkorára Franciaországnak már nem Robespierre volt az ura, hanem Napoleon és a megszülető nemzeti öntudat az ő imperializmusa ellen folytatott élet-halál küzdelmet a csatatereken. A franciaellenes szellemi áramlatok kísérői voltak a háborúknak nemcsak Angliában, hanem a még mindig apró államocskákra szakadozott Németországban és az elmaradt Oroszországban is.

Az ellenhatás kezdetén tűnt ki a francia hegemonia gyengesége: nyelvi egyeduralmának felületessége és a francia szellem iránt táplált általánosnak tűnő rokonszenv kettőssége. Franciául, természetesen, csak a magasabb társadalmi osztályokhoz tartozók tudtak, vagyis éppen azok, akiknek nem volt érdeke megértően viselkedni a jakobinus tulzásokkal szemben. Ami pedig a francia szellem kultuszát illeti: egyeseknek Versailles palotái, ketjei és szökőkútjai, másoknak pedig az encyklopédisták

és Rousseau egyenlőség-eszménye tetszett.

A franciaellenes visszahatást a forradalmi háborúk váltották ki teljes erővel: de már előbb jelentkeztek annak jelei, hogy nem mindenki rajong a franciákért. Az európai nyelvek megteltek hirtelen átvett s nem mindig könnyen asszimilálható francia szavakkal (legjobban a német szenvedte meg ezt a gall inváziót). Miniatur Versaillesok emelkedtek majdnem minden hercegi városban. — Francia, illetve Párizsban képzett mesterek képei függtek a muzeumokban, francia szobrászok alkotta lovasszobrok díszítették a tereket. Lassan a fenntartás nélküli dicséret mellett, halank, majd mind erősebben, végül is a dicsőhimnuszokat is tulharsogva, bíráló hangok jelentkeznek. Angol, német, sőt orosz írók kezdik a francia világosságot sekélyességnek, a francia irodalom rendjét szegényességnek, az ész kultuszát bálványimádásnak nyilvánítani. Gyakran éppen a francia szellemtől legjobban eltöltött emberek álltak a franciáfalók élére. Le Notre jómodorúvá nyírt fakkal, bőrkrokkal, kőmedencékkel, mértani formákba szorított virágágyakkal díszes kertjeinek helyébe az angolpark elhagyatottsága, szeszélyessége, omladozó romjainak „romantikája“ kerül. Az irodalmi eszmény már nem Racine, hanem Shakespeare. A francia szobrászattal, építészettel, festészettel egyszerre állítják szembe a klasszikus eszmény „egyszerű szépségét“ s a romantika titokzatosan, áhitatosan égfelé törő székesegyházait.

Kibogozhatatlan tömkelegben jelennek meg a franciaellenes reakció tényezői között azok, melyek egyrészt a waterlooi csatához, a Szent Szövetség diadalához, Metternich rendőrállamához, a karlsbadi határozatokhoz, másrészt pedig 1830-hoz, 1848-hoz vezettek. 1793-ban, egyes országokban és egyes rétegek előtt, nincs gyűlöltebb szó, mint a „jakobinus“ vagy az egyenlő jelentésű „francia“. Az első „Franzosenfresser“-ek ideje ez. Ekkor születik meg az „Ersatz“ fogalma: J. H. Campe „Ersatzwörter“-rel, pótszavakkal igyekezik kiűzni a francia kölcsönszavakat. Stollberg „nyugati hunnok“-nak nevezi a franciákat és Görres, aki röviddel azelőtt még Franciaországhoz akarta csatolni a rajnai köztársaságot „kiábrándulva“ tért haza párizsi utazásából. Keleten Katalin cárnő, aki pedig Voltaire tanítványának vallotta magát, Diderot pártfogója volt s vendégül is látta, a Franciaországi események hallatára ezt kiáltotta: „még a nevüket is ki kell irtani“. Katalin valóban tűzre tette Voltaire műveinek általa sugalmazott orosz fordítását. „El kell égetni legjobb íróikat s mindazt, aminek nyelvük elterjedtségét köszönhetik.“ — írta alig rejtett melankóliával bizalmasának, Grimmnek, a „filozófusok“ volt barátjának.

A gallofobiának ez a vad kitörése, melyet különben francia emigránsok is szítottak, nem pusztította el a francia urálmát. A franciák elleni gyűlölet nem volt sem általános, sem egyforma. Az előkelő urak és hölgyek franciául káromolták a jakobinusokat s visszariadtak ugyan a felvilágosodás testetöltött eszméitől, de a franciák terjesztette szabadság-eszmék újabb rokonszenvre, új hívekre és hívőkre találtak, most már kevésbé előkelő rétegekben. Napoleon hódításai, állampolitikai céllal és erőszakos eszközökkel felújították a francia nyelv hegemoniáját a napoleoni Európában. De a császárság legalább olyan kiméletlenül üldözte otthon Franciaországban a 18. század szellemét, mint Metternich a német államokban. A felvilágosodás irodalma, egyes elmaradt országokban érthető késéssel, akkor kezd mélyebben hatni, amikor Franciaországban már a forradalmi dráma utolsó felvonása után is legördült a függöny. Voltaire műveit, Rousseau regényeit csak a XVIII. század végén fordítják le spanyolra. A magyar írók közül *Kisfaludy Sán-*

dor Rousseauért rajong s úgy tartja, hogy az *Uj Héloiset* minden évben újból el kell olvasni. *Martinovics* franciául írja meg *Köztársasági katechizist*. *Bessenyei*, a franciás iskola vezére, aki Voltaire műveit utánozza és a „magyar Voltaire“ dicsőségére áhítozik, az angol ellenhatás közvetítője is lesz, amikor magyarra fordítja *Pope, Essai on the Man*-jét és *Young Éjszakáit*, igaz, francia fordítások s nem az eredeti angol szövegek nyomán. *Csokonai* tihanyi magányában Rousseaura gondol s az ő példájában talál megnyugvásra:

*Abban gondolom, hogy semmi jussal
Ellenkezni nem fogok
Hogyha én egy megvetett virtussal
Itt egy kőben helyt fogok.
S e szigetnek egy szögében
Mint egy Rousseau Ermenovillében,
Ember és polgár leszek.*

Magyarország azok közé az országok közé tartozik, melyek nem vettek részt a franciaellenes hangulat kitöréseiben. *Verseghy* a XIX. század elején fordította magyarra a *Marseillaise*-t s *Desseöffy* a német divat tetőpontján írta, a most gyakran idézett szavakat: „a magyar nép szelleme a legközelebb áll a francia nép szelleméhez“. Réau megjegyzi, hogy egyetlen magyar költő sem énekelte meg a lipcsei csatát vagy a szövetséges seregek bevonulását Párizsba.

Láttuk, hogyan adott életet a francia felvilágosodás és szülötte: a francia forradalom a nemzeti partikularizmusoknak, illetve hogyan tudatosította azokat. A római birodalom, a középkori egyház egyetemes európai kísérlete után a francia kozmopolitizmus kísérlete is csődöt mondott. E három próbálkozás után világossá vált, hogy az európai népek együttműködése nem valósulhat meg egyetlen nyelv, egyetlen nemzet, vagy egyetlen elv vezérsége alatt. Lényegükben hasonló, egymással nem ellentétes, de megjelenési formáikban sajátos vágyak és szándékok fűtik mindazokat, akik végre meg akarják valósítani az európai harmoniát. Velük szemben hatalmasan és tevékenyen működnek a széthúzás, az elzárkózás, az elnyomás és türelmetlenség erői. Európáról elmondhatjuk, Széchenyi szavával, hogy „nem volt, hanem lesz“. Réau szerint az „ész által vezetett emberiségnek a nemzeti szellemet az európai szellemmel kellene mérsékelnie s így tudná megvalósítani a népek harmonikus együttműködését, anélkül, hogy nemzeti sajátosságait feláldoznák. Mi ez: álomkép, utópia, vagy pedig a holnapi valóság?“ Erre a kérdésre, melyet Réau nyitva hagy, csak akkor válaszolhat Európa, ha felismeri, hogy küldetése most már valójában „egyetemessé“ vált és ha az egységesítés három elvetélt kísérletének borulátásra indító tapasztalatai ellenére sem veszi el hitét a negyedik kísérlet lehetőségében. Ez a kísérlet pedig már folyik napjainkban. (*Cseh Gyula*)

SZELLEMI EURÓPA. KÉTSÉGEK ÉS GONDOK (II.)

A július-augusztusi számunkban közölt európai levelek folytatásaként a következőkben négy író levelén keresztül ismertetjük forrongó földrészünk szellemiségének művészi és szociális aggályait. A társadalmának örvényléseiben derékig álló művész erőfeszítéséről tanuszkodnak ezek az írások, ugyanakkor habozás nélkül mutatnak a kibontakozás felé.

1. *Heinrich Mann*, kultura és nemzetköziség címen az emigrált német szellemiség sorsáról, tevékenységéről és hivatásáról számol be. „Ugy látszik — írja — újraéled az első humanisták kora, akik kénytelenek voltak karddal s megvédeni, ha kellett, a tant, amit hirdettek.“ A kultura védelme ismét égető kérdéssé lett. Cserében azonban olyan fizikai és erkölcsi bátorságot kölcsönöz, amilyen ismeretlen volt az előző generációk előtt.

E bátorság és a kultura védelmében való kiállás illusztrálására megemlékszik a szudéta-vidéki Reichenberg-Liberec-i gyűlésről, ahol művelődési, művészeti és sportegyesületek jöttek össze, vegyesen cseh és németek, tizezres tömegekkel maguk mögött, tanubizonytságot tenni történelmi és nemzeti testvériségük mellett. Valójában valamennyien azoknak a huszita ősöknek utódai, akik a szabadság előharcosai voltak Csehországban. A faji téboly nem zavarta meg őket s világosan látják, hogy a nép együttes harca az, amely különböző nyelvű embereket összekapcsol. Egyébként azon a vidéken csaknem mindenki mindkét nyelvet beszéli s a lakosság ezer éve keveredik. A szudéta kísérlet ilyenformán, ami ezzel ellenkezik — mesterségesen és külső propaganda folytán jött létre s csak arra jó, hogy megsemmisítse az embernek azon jogát, hogy önmaga rendelkezék önmaga fölött.

„Vagy mi lett Bécsből? — teszi fel a kérdést *Heinrich Mann*. — Abból a Bécsből, melynek jó értelemben nemzetközi és jellegzetes kulturáját németek, olaszok, szlávok és zsidók teremtették. Mozart nemcsak zenéjét szerezte olasz vagy zsidó szerzők szövegére, de csodálatos példa az összes művészek együvértartozására is. Vagy *Strauss János*, a magyar-zsidó, akinél aligha találhatunk jellegzetesebben bécsi művészt? Mi lett volna ezekből, ha a változás életben találja őket? Vagy *Freud*. Bécs másik világhíressége?

Az amerikaiak — írja tovább *Heinrich Mann* — akik egyre kevésbé kedvelik a nemzetiszocialistákat s akik az európai kultura megmentésének naiv vágyától üzelve hajlékot, munkaterületet és katedrákat adnak a száműzött európai szellemiségnek, voltaképpen nem csinálnak rossz üzletet sem. Feltétlenül hozzájárulnak annak a fajisággal szöges ellentétben álló nemzetközi kulturának emeléséhez, aminek ápolását Amerika céljául tűzte. Szabad német iskolát állítottak fel Buenos-Ayresben, melyben a tanulók az emberi igazságot tanulják meg a faji hazugság helyett. Végül is az igazi német irodalom s a valódi német tudomány kissé az egész világon szerteszóródva ilyenformán nyer megérdemelt vendégjogot. Bizonyíték erre az az intellektuális munkák támogatására alakult német akadémia, melyet újabban Newyorkban állítottak föl.“

Ami végül a Franciaországban megtelepedett német szellemiséget illeti, *Heinrich Mann* meglepéssel állapítja meg, hogy a francia-német közeledés, amit nyugalmasabb időkben úgy látszik hiába próbáltak megvalósítani, most jön létre a német és francia írók intellektuális együttműködése következtében. „Az eltulzott nacionalizmus — írja *H. Mann* — valójában közelebb hozott bennünket a franciákhoz. S csak ma lehetséges az, hogy egy francia tárgyú német történelmi regényt egyik nagy párizsi napilap, mint nemzeti terméket közöljön.“

2. „A legnagyobb örültség, amit ember tehet, hogy egyszerűen meghal anélkül, hogy valaki megölné vagy a buskomorságán kívül más kezek végeznek ki, — idézi *José Bergamin* *Sancho Pansát*, *Unamuno* egy tizenkét év előtti hozzáintézett levelével kapcsolatban.

De vajjon így halt-e meg Unamuno, vajjon valóban a melankólia ölte meg? — kérdezi Bergamin. S a nagyszerű impresszionista arckép, amit leveléből vett idézetekkel a nyugalmat áhító Unamunoról felvázol, kétségtelenné teszi, hogy a spanyol sorskérdésekkel annyira összeforrt élet vége nem a Sancho-féle tárgyaltalan melankólia.

„Szörnyű — írja Unamuno — hogy keserít és mérgezi lelkemet a gondolat, hogy én a jog lovagja, ne a jog értelmének elvesztésével fejezzem be. Mert nincs más igazság csak a való. S a való, mondta Sophokles, többet tehet az értelemnél. Aminthogy az élet több, mint a gyönyör és a fájdalom. Igazság és élet, ez a jelszavam, nem pedig értelem és élvezet. Élni az igazságban, még ha szenvedés árán is, inkább mint érvelni élvezetek között, vagy élvezni az értelem árnyékában.“

Vajjon a keresztényi és donkisotti agónia, a spanyol agónia, nem voltak-e elegendők, hogy siettessék az író halálát, sőt okai legyenek? — teszi fel Bergamin. „A hóhérok tisztelete“ — amint Unamuno írja? „Onnan letről, Spanyolországról semmit sem akarok tudni s még kevésbé azokról, akik kiabálnak, hogy ne halljanak semmit.“ De nincs olyan rossz — jegyzi meg Bergamin — ami után jó ne következzen, talán a halál sem. S így van Spanyolországgal is. Mert van egy halott és van egy másik, — az élő. Csak mélyen be kell hatolnunk a történelmen kívüleső dolgok lényegébe, hogy ezt felfedezzük s kikutathassuk a történelem észszerűtlenségének törvényeit.

3. *Edgell Rickword* angliai levele a kultúra védelmére alakult nemzetközi szervezet angliai gyűléséről számol be. Az angol intellektüel, írja Rickword, nem szokott hozzá a szervezkedéshez s a miting jelentősége annál nagyobb, mert jelen pillanatban korporatív megmozdulásnak tekinthető. A tárgy, melyről London belvárosának egyik legnagyobb termét betöltő közönség előtt tizenhét író fejtette ki nézeteit, a szabadság védelme volt.

Hugh Walpole, a legelső szónok, a politika iránti megvetésének kifejtése után kijelentette, hogy elvre való tekintet nélkül, mindenkivel hajlandó egy sorban harcolni a szabadság védelmében. *Philip Guedalla*, a jónevű életrajzregényíró azt bizonyította, hogy a történelem mennyire a demokráciát segíti a zsarnoksággal szemben. Összehasonlítást téve 1838 és 1928 évek között, nyilvánvaló a „szabad zónák“ állandó növekedése. Sajnálatosan az 1928 utáni időkre nem tért rá s így alig kétséges egyébként igen egyensúlyozott felszólalásának negatív hatása. *Compton Mackenzie* előrebocsátva, hogy elsősorban, mint katolikus beszél, szenvedélyesen elítélte a faji üldözést.

A nemzetközi egyesület francia szekciójának nevében Aragon szólalt fel még. Csehszlovákiából *Adolf Hofmeister* honfitársainak szabadságukért minden áldozatra való készségét tolmácsolta. Végül annak igazolására, hogy a miting mennyire az egység jegyében történt idézzük a gyűlés meghívójáról: „Nem akarunk gyűlöletet szítani Európa nagy népei között, akiknek szabadsága, jóléte és kulturája jelenleg tervszerűen tönkre van téve; a magunk nevében beszélve hisszük, hogy helyettük is szólunk. Azt hisszük, hogy az európai kultúra az egyén szabadságán épül és attól függ. Tudjuk, hogy kulturánk emelkedése lehetővé tette a százados intellektuális és politikai harcot s most az előtt a veszély előtt érezzük magunkat, hogy ez a harc végül is teljes vereséghez vezet. A válságnak ebben a pillanatában kijelentjük, hogy mint írók teljes felelősséggel állunk úgy magunkkal, mint az európai közösgel szemben, melynek tagjai vagyunk. Mult iránti tiszteletünk és a

jövőt illető reményeink kötelességünké teszik, hogy Anglia férfiai és női, valamint Európa előtt világossá tegyünk: a mai német és olasz rendszerek a tudatlanság megtestesülései, az erőszaké s az egyén megvetéséé, melyek minden időkre a művész és a nép ellenségei maradnak."

4. Abban az időben — írja Franz *Hellens* belga levelében — mikor Belgiumban az első irodalmi mű, Charles de *Coster*, *La Légende d'Ulenspiegelje* megjelent, még az intellektuális Belgium is sokkal nagyobb gondot fordított borospincéire, mint könyvtáira. Később Maeterlinck, Rodenbach, Verhaeren, Elskamp és Van Lerberghe képességeik tudatára ébredve valóban új és eredeti hangot ütöttek meg a francia irodalomban. Utánuk azonban a belga írók száma fölötte megszorodott. Mindegyik felbátorítva érzi magát, hogy művelje mániáit, mindegyik tehetségesnek tarthatja magát s a valódi író teljesen elszigetelődik a parazitáknak ebben az áradatában. A brüsszeli akadémiának az irodalom támogatására megszavazott összege csak arra alkalmas, hogy egy közönséges és mesterséges irodalmi légkört tartson fenn.

Ez a körülmény indított egy belga írói csoportot (Robert Poulet, Grégoire Le Roy, Marie Gevers, Pierre Hubermont, Charles Bernard, Charles Plisnier, Marcel Thiry, Hubert Dubois), hogy nyilatkozattal próbáljon magyarázatot adni a belga irodalmi élet legégetőbb kérdéseire. A nyilatkozat a belga irodalom szempontjából alapvető fogalmakat tisztáz. A belga irodalom létkérdéseinek taglalása során az irodalom és nemzetiség összefüggésével kapcsolatban tévedésnek minősíti a *Jeune Belgique* csoportnak a francia szellemtől való elszakadását vagy legalább is elválasztódását kifejező jelmondatát, a „Legyünk mi magunk“-at. A nyilatkozat szerint túl nagy veszélyt jelent a közepszerűségnek az az áradata, mely e jelmondat következtében polgárjogot nyer a belga irodalomban. Az olyan belga irodalom u. i. mely ilyenformán mentesülne attól a gondtól, hogy lépést tartson a franciával, avult módszerekkel elcsépelet témák vagy önmaga szüntelen ismétlésére lenne utalva. Elősegítene ezt a belga irodalmi életben egyébként is otthonos dicsőítés, vulgáris bajtársi szellem, az irtózás minden függetlenségtől, eredetiségtől és magasabbrendűségtől s mindezek tartozékai. „Az általános nevelés, a lelki atmoszféra, az alakítás eszközei, az összeállítás s az eszmék kifejezésének divata, az esztétikai izlés és művészi felfogás — írja a kiáltvány — egyszóval a kultúra, egy Belgiumban élő francia író számára ugyanolyan kötelező, mint párizsi, breton, kanadai vagy svájci testvéreire“.

A háború után egyébként — örvendetes jelenséggé állapítja meg *Hellens*, — bizonyos változás állt be az írók s a közönség egy részének irodalmi felfogásában, különösen pár folyóirat (*L'Art Libre*, *Sélection*, stb.) befolyására. Ez a változás a láthatárok kiszélesítését célozta, az író függetlenségének és méltóságának megőrzése által. Belgium földrajzi elhelyezésében felismerte azt, ami lehetővé teszi írói számára, hogy Európa keresztutján éberem figyelje azokat a szellemi és szemléleti áramlatokat, melyek összecsapnak és küzdenek a világban. Ugy látszik ezt a lehetőséget régebben alig vették számba. Ma már azonban egyre növekedőben azoknak a francianyelvű belga íróknak a száma, akik ezt nem hagyják figyelmen kívül, nem térnek ki a nagy lelki és társadalmi kérdések meglátása elől s a művek (*Alexis Curvers Bourg-le-Rondja*, *Marcel Thiry Les Marchandsja*, *Hubert Chatelion Maïdagneja*, stb.), melyek másképp ennek a felismerésnek jegyében születtek, legjobb biztositékok a jövőre.

M. KOURIL, E. F. BURIAN: A MUNKA SZINHÁZA
Divadlo Prace, Praha. 1938.

M. Kouril, színházi építész és E. F. Burian, a D 39 vezetője e füzetben egy új prágai színház terveit ismertetik. Ez a színház Középeurópa legmodernebb nép-színháza lenne, melynek megépítésénél a leghaladottabb színháztudományi eredményeket érvényesítenék. A dolgozat legérdekesebb része, ahol M. Kouril a *Munka Színház* tervezetét vázolja föl, mely a történelmi fejlődésben napjaink szakaszának „felel meg” minden vonatkozásban ehhez igazodik. Szerinte a színpad és a nézőtér ezek szerkezete között a viszony kölcsönös. Érvelésében illusztrációkkal szemlélteti a nézőtér és színpad elválasztására irányuló törekvéseket az antik színháztól a barokk színházig. Ezek a törekvések a függöny és a világítószervezet közbeiktatásával teljesedtek be, minek következtében a színpad és a nézőtér között megszakadt a szerves kapcsolat, ami pedig az antik és angol színházban még megvolt. A színpadi tér fejlődésében a barokktól máig két irányt különböztet meg. Az egyik a Pozzo-féle barokk *Guckkasten*-színpad technikai tökéletesítése, a másik ugyanezen a típuson belül a szintér többszörösítése. *Gutzeit* színháztervei megmutatták a színpad és a nézőtér egy térbe való foglalásának lehetőségét. Ez a kísérlet, ha nem is szakít a barokk hagyományokkal, eredményesen utal az antik színházra. Még jelentősebb az amerikai *Norman Bell Geddes* terve, amelyben a színház két felhozott típusa tudatosan egy teret alkot. Emellett mindkét színházépítész meghagyja a legtipikusabb barokk színpadelemet: a diszletet. *Gropius* „totális” színháza tovább megy a nézőtől a drámai térbe való beilleszkedést követeli. Ezen a ponton tesz kísérletet Kouril a néző aktivizálásának meghatározására. Szerinte bármely színpadi mű szintézise szükségszerűen két végletesen ellentétes pontot tételez fel: a nézőt és a színészt. Csak e két poláris egység közötti feszültség — amelyben a néző a sztatikus, a színész a dinamikus elem — alkotja a drámai szintézist. Kitér M. Kouril az orosz színházépítésre is, megállapítva, hogy itt nemcsak színházi kérdések a fontosak, sőt tulsúlyban vannak azok, amelyek kívül esnek a színház tulajdonképpeni területén. Végül így fogalmazza meg a kérdést: „A színház tere egység, amit a rendező és a színpadtervező a rendezés alkalmával felcsztanak. Ennek a szerkezete minden drámai mű esetében más és más.” A *Munka Színház* erre a szintézisre tör. A drámai tér fogalmába beletartozik a szorosan vett színházi téren (színpad, nézőtér és nézőközönség) kívül a színész, a világítás és a hang. Ezek az elemek teszik a modern színház szintézisét. A befejező részben M. Kouril mindezeket külön-külön és egymáshoz, valamint a közönséghez és a színész akciójához való viszonyukban vizsgálja meggyőzően. (M.)

FL. ȘTEFĂNESCU-GOANGĂ, AL. ROSCA, S. CUPCEA: ADAPTAREA SOCIALĂ (A társadalmi alkalmazkodás) Ed. Inst. de Psihologie al Universității din Cluj. 1938.

Különleges figyelmet érdemelnek azok a tudományos munkák, melyek olyan nagyjelentőségű kérdést igyekeznek felmérni, mint amilyen a társadalmi alkalmazkodás. Fenti munka is ebből a szempontból tarthat elsősorban igényt érdeklődésre.

A viszonylatok bonyolultsága következtében úgy tűnik, hogy a társadalmat irányító egyes részelemek feladták eddigi funkcionális szerepüket s a maguk számlájára kezdenek dolgozni. Amit pedig a funkcionális egységből így kiszakadt részek a többi részeketől követelnek, több mint amire azok képesek s a folyamatok egy bizonyos pontján beáll a

látszólagos egység, de a valóságban a szétdolgozás lassu időszaka. Az irányítás gyorsütemű részcsoportosításokat eszközöl, egyre-másra változtatja a helyzetek minőségét, a maga érdekeinek megfelelően. A változtatások azonban túlméretezettek s az történik, hogy a szerveződés alatt álló társadalmi helyzetek rosszindulatu elméretezettsége a biopszichikai egységet alkotó organizmus rugalmassági képességét mindinkább meghaladja. A kedvezőtlen szituációkat felfogó, átélő egység funkcionális egyensulya megbomlik, az eddig egybedolgozó elemek kezdenek megválni egymástól a gyors iramban változó, ellentmondásokkal telt perceptív mező s az organizmus potenciális betegségekre való hajlandósága miatt; a viselkedés a normától egy bizonyos szögben elhajlik s a beteges alkatok konturjai mind nagyobb erővel törnek be megnyilvánulásaiba.

A könyv a fenti tételek vonatkozásainak szellemében készült. A társadalmi alkalmazkodást tárgyalja s ebből a szempontból vizsgálja az érzelmi állhatatlanságot, a bűnözők, öngyilkosok, rendellenesek és elmebetegek kérdését. Szerzők nem állnak meg a tények egyszerű leírásánál s a jelenségek mechanizmusának feltárásánál, hanem utalnak azokra a módozatokra is, amelyek szem előtt tartása megkönnyíti a társadalomba való integrálódást. Az öröklött tulajdonságok s a környezet hatása az alkalmazkodás kialakulására, a bbtípus és az alkalmazkodás, a kor és nem közötti korreláció, stb. mind olyan kérdések, amelyekre a könyv statisztikai kimutatásokkal felel. Megfontolást érdemlő adatokat találunk az öngyilkosságokra és gyilkosságokra vonatkozóan. (Az öngyilkosok arányszáma egymillió lakosra országoként: Ausztria 293, Franciaország 229, Németország 224, Svédország 148, Dánia 147, Belgium 135, Anglia 102, Románia 102, Olaszország 83, Norvégia 60, Spanyolország 57, Írország 33.) A romániai adatok 1932-36, a többi államoké 1921-25 közti időszakra vonatkoznak. Romániára vonatkozólag az öngyilkosságok és gyilkosságok számát tartományok és vármegyék szerint is megtalálja az olvasó. Az adatok és statisztikai megfontolások alapján szerzők arra az eredményre jutnak, hogy az Erdély-részi vidékeken tapasztalható öngyilkosságok egy, a belső konfliktusokra előnyösen predisponált lakosságra utalnak. Az öngyilkosok arányszáma különösen nagy Háromszék, Udvarhely, Brassó, Nagykovács és Temes megyében. Az okozati összefüggések keresésében viszont szerzők megállnak egy olyan ponton, amely csupán utal a végső magyarázatra, de feleletet nem ad. Végső magyarázatul ugyanis az etnikumot tüntetik fel s nem azokat a társadalmi és művelődésbeli viszonylatokat, amelyek között az illetékes népcsoportok (magyarok, svábok) élnek. Az elvi következtetésre jogosító adatok száma 19.312. Ebből 3330 közönséges bűnöző, 9636 öngyilkos, 434 elmebeteg, 5912 pedig áldozat. A következtetések *Kretschmer*, az olasz konstitucionalista iskola (*Viola, Pende*), *Mac Dougall* és *Woodworth* társadalom-pszichológiai szellemében történnek. Míg az előbbi a biotipológiai és viselkedés-alkat közti összefüggéseket világítja meg, vagyis az öröklött testiség valószínű hatótényezőit vizsgálja, az utóbbiak az objektív társadalmi közületek (család, hivatáskör, osztály, államrendszer) hatására hívják fel a figyelmet.

Mi határozza meg a viselkedés-alkatot? Az öröklött tulajdonságok-e vagy a társadalmi körülmények? A konstitucionalista iskola szerint az alkat élettani és lélektani eredő, amihez egyénenként sajátos alkalmazkodási képesség és funkcionális egyensuly járul. Ezt az eredőt azután elsősorban az öröklött tulajdonságok határozzák meg s csak másodsorban a környezet. Az öröklött és környezeti jelenségkör között egyébként

a fogamzás pillanatától kezdve állandó és dialektikus kölcsönhatás áll fenn. Az egyének a statisztikai értelemben vett különböző biotípusoknak megfelelően viselkednek s életstílusuk akár normális, akár nem, mindig eredménye a biotípus és a helyzetek dialektikus egymásrahatásának. Az öröklött adottságnak csupán annyiban van nagyobb jelentősége, amennyiben a biotípus öröklött képességeinek és szervezettségének alkatminősége szerint eltéréseket mutathat. Ez nem mond ellent annak, hogy pl. a képesség szerint kb. egyszinten mozgó biotipológiai schizofim egyének a társadalmi szituációk különbözősége következtében viselkedésükben szétválhatnak s az egyikből romantikus író vagy hidegen számító vezér, a másikkól rabló vagy schizofréniás lesz. Mert az egyén bizonyos adottságokkal lép a társadalmi környezetbe, melyek rugalmasságuknál fogva alakíthatók. A gyengébb alkat idejekorán kezelve jobb formát ölthet, az erősebb rossz körülmények között felbomlik. Ezek a reális tények kényszerítik a pszichiátriát arra, hogy lehetőleg ne gyógyító, hanem megelőző lépést eszközöljön a rossz alkatra prediszponált egyénekek szemben. Itt lép közbe az *eutenika* szerepe, amelynek hatósugara éppen a társadalmi alkalmazkodás kérdéseinek területére esik, főfeladatául tűzve ki a biopszichikai funkciók megerősítését, fejlesztését, az alkalmazkodás betegségeinek megelőzését s a betegek kezelését. Minderől a könyv második részében van szó, az eutenika és eugenika feladataival kapcsolatban ejtett sok finom meglátás között. Egy dolgot azonban a tárggyal szembeni tudományos pszichológiai kötöttségnél fogva nem hangsúlyozhat ki a könyv eléggé: az alkalmazkodásbeli képesség felborulásának televényt nyújtó társadalmi lét kérdését, az egyén függőségét a szerveződést meghatározó társadalmi rendszertől, mellyel szemben a pszichológia természetesen csak exisztenciális ítéleteket hozhat, míg az értékítélet megfogalmazása a szociológus, sőt a politikus feladata. (*Mezei Dezső*)

NÉMETH ANDOR: A NAPOSABB OLDALON. Budapest 1938.

Ezzel a könyvvel a szociográfiai irodalomban megszólalt a földbirtokos is. Véleménye már azért is fontos, mert érdekelt félről van szó. „A naposabb oldalon“, mint a címből is kitűnik, nem a Viharsarokhoz hasonló vidék helyzetét mutatja be, hanem az ennél sokkal jobb viszonyok közt élő Győr megye leírását adja. Itt szerző szerint „nincsenek munkás gécepontok a munkanélküliek tömegeivel, nem élnek reszketősök, ördögűzők, nincs tanyaprobléma sem... E környék munkásviszonyainak leírását tehát nem minősíthetik izgatásnak azok, akik a legszörnyűbb szegénység, az ember által elszenvedhető legnagyobb nyomoruság feltárását bujtogatásnak nevezik.“

Az olvasó azt várná, hogy ezek után kiegyensúlyozottabb viszonyok leírását találja a könyvben. Tudvalevőleg Győr vármegye Magyarország mezőgazdaságilag legfejlettebb törvényhatóságai közé tartozik, kitűnő földje, vízi útja, elég sűrű vasuti és közuti hálózata van, terményeit a nyugati piacok közelsége folytán könnyen és jóáron értékesíti, népsűrűsége pedig kisebb, mint a tiszántuli. Ennek ellenére ugyanazokkal az agrár és szociális bajokkal találkozunk. A cselédbérek évtizedek óta mozdulatlanok. „A gazdasági cselédek élete ma is ugyanolyan szinten mozog, mint hatvan évvel ezelőtt, noha ez idő alatt a mezőgazdaság belterjessége mérföldes léptekkel haladt előre.“ A többi munkás helyzetében sincs javulás. A sommások elhelyezése terén különösen sok a kívánnivaló. Alig van gazdaság, ahol a vándormunkások részére megfelelő épület állna rendelkezésre. Leggyakrabban még a nemek sincsenek elkülö-

nitve. Az egyik állami birtokon olyan istállókban helyezik el az időszakos munkásokat, ahol becsurog az eső és az emberek egész éjszaka dula-
kodnak egy kis száraz helyért. A hatósági ellenőrzés, amit törvény ír
elő, nagyon hiányos és közbelépésre csak ritka esetben kerül sor. Sok
visszaélést követnek el itt is a bércsökkenéssel egyet jelentő robotsze-
rű mellékszolgáltatások kikötésével; a napszámnak napkeltétől nap-
nyugtáig való számítása és a vasárnapi munka külön díjazás nélküli
végeztetése szintén sok jogos elégedetlenség forrása. A földreform so-
rán az uradalmak gyakran a legrosszabb földjeiket adták le, ami a jut-
tatottak körében állandó elégedetlenséget okoz. Ami pedig a munkásság
életviszonyait illeti, bizony itt sem látszik meg, hogy a „naposabb oldal”-
ról van szó. A szerző nagyobb számú munkáscsalád helyzetét vizsgálta
meg és azt találta, hogy ezek 19 százaléka a legteljesebb nyomorral és
éhínséggel küzd. „Vannak családok, ahol hónapszámba csak főtt burgo-
nyát és kukoricakását esznek; más helyen nem reggeliznek” és a szerző
maga is többször hallotta, hogy a gyermekek vacsora helyett „a sze-
gényesség már szinte közmondás számba menő parancsát kapták, feküdj
és aludj.” Ime, ezeket írja egy mai magyarországi földbirtokos is, aki
lát és felelősséget érez. (Varga Béla)

**RÉZLER GYULA: A MAGYAR NAGYIPARI MUNKÁSSÁG KIALAKULÁSA
1867—1914 Budapest, Rekord kiadás 1938.**

A szerző előbb a magyarországi nagyipar lassu és nehéz kialakulá-
sát szemlélteti a mult század első felének bomladozó feudális társadal-
mában, majd rátér a nagyipari munkásság kibontakozásának tárgya-
lására. A számok és statisztikák tükrében ábrázolja, hogyan ölt a kez-
detben csaknem teljesen idegen nagyipar magyar jelleget. Vázolja a mun-
kásság szociális jellegét a mult század végén, az 1873. évi gazdasági
válság után, majd a század elejének rohamosan fejlődő kapitalizmusá-
ban. Törekvéseit gazdasági helyzetének javításáért, mely a tisztán gaz-
dasági sikről szükségszerűen tolódik egyre inkább a politikai sikra, mig-
nem a világháború előestéjén a szakszervezetekbe tömörülő munkásság
már jelentékeny gazdasági és politikai tényezőként szerepel. A munka-
idő, a bérek, az életnivó változását pontos adatok és szemléltető statisztika-
k alapján mutatja be. Tényeket ismertet, ha nem is teljességükben;
minden adat mellett pontosan feltünteti a forrást ahonnan merített.

(B. Z.)

**VENZMER GERHARD: A SORSBONTÓ HORMONOK,
Budapest, Delta kiadás 1938.**

Népszerű előadásban tájékoztat a hormonokról ez a kis könyvec-
ke. Mindenki számára fontos és hasznos, ha megismerkedik az életnek
ez „üzemi anyagaival”, melyek az ember külső és belső harmóniájára
olyan nagy befolyással vannak. Az emberek nagy része előtt meséknek
látszó történetek jutnak általuk egészen más megvilágításba és az élet-
ben rejtelmeseznek és hihetetleneknek látszó változások kapnak vilá-
gos magyarázatot. Az élet egyes jelenségei, mint az ember ifjúsága és
öregsége, egészsége és betegsége, külső alakja új értelmet nyernek. A
pajzsmirigy, hasnyálmirigy, mellékvese, agyfüggelék hormonjainak ha-
tásáról éppúgy tájékozódunk, mint többek között a nemiszervek hor-
monjairól. Nem ismeretlen betegség már a Basedow-kór, vagy a Si-
monds-kór, mint ahogy magyarázatot kapunk a törpe vagy az óriás nő-
vérsről is. Azonban nemcsak a testi, hanem a szellemi folyamatot is be-
folyásolják a hormonok, mint a jellemek kialakulását is. A renyhe gon-

dolgozású lusta ember éppugy hormonjainak köszönheti csökkent reakcióképességét, mint a könnyű felfogású, tettekre kész ember fokozott munkaképességét. Mindezt a tudományos és művelt ember számára oly fontos ismeretanyagot könnyed olvasmányként nyújtja a szerző, akinek tárgyba vágó írásait a *Korunk* régebbi évfolyamaiból is ismerheti az olvasó. (*Schmiedt Ferenc*)

BIRÁLATOK

UJ MAGYAR KÖLTŐK I.

ILLY ÉS GYULA (III.)

A fordulat — az írói kongresszusi utazás — lényege nem az, hogy új ismeretlen világ nyílt meg előtte, hiszen addig is bejárt sok földet, országot, és csak részben az, hogy mit látott ebben az új világban. A fontos az az előre elhatározás, illetve annak a szükségességnek a belátása, hogy tapasztalatairól való beszámolója csak akkor lesz lehetséges, ha rajtuk érzik az „elfogulatlan“ megfigyelő tekintete, az objektív szándék, a tényektől való függetlenség gesztusa.

Pisítye právdu! — Irjátok meg az igazságot! — ezt a mottót hozta haza utraivalóul, illetve igazában vitte ki magával. „Tárgyilagos helyzetjelentést“ akar adni, csak azt, amit „két szemével“ látott, hogy a célzatosság gyanujába ne keveredjék. S ez a magatartás költői eredményeket hoz létre. Az „igazságot“ akarja látni s hamarosan rá kell jönnie, hogy nem az igazságról, hanem a valóságról van szó. A második belátás aztán az, hogy a valóság lényege nem merül ki a tárgyi valóság konstatálásában. Az ucca, amelyen jár, a szoba, amelyben megfordul, az asztal, amelyhez leül, a hang, amelyet hall, a gép, amelyet lát, tapint, mind észlelt valóságok és bármennyire megfigyeli is őket, bármennyire is összehasonlításokat tesz más uccák, házak, emberek, helyzetek között, hiányos és hibás eredményekre jut, ha csak észlelhető mivoltukat, a különbségeket és megegyezéseket, alkalmasságukat vagy hasznosságukat állapítja meg.

Különbség van a tényekben és cselekedetekben, abban, hogy az emberek a reménytelenség letargiájába süllyedve élék-e életüket és abban, hogy a nélkülözés fájdalmát is beragyogja-e az optimista hit, — abban, hogy az életadásban vagy nem-adásban szabad utat kell-e engednem a természet vak törvényének vagy korrigálhatom és áttörhetem a törvény vakságát, — abban, hogy a bűn elkövetésénél súlyosbító vagy enyhítő körülmény-e a részegség, stb., stb., — a legjelentéktelenebb esettől a legvégeztetszerűbb eseményig, a legköznapiabb tárgytól a legmonumentálisabb alkotásig arra az eredményre kell jutnia, hogy a dolgoknak perspektívájuk van, *történelmük* van, a dolgok között egyetemes összefüggés van és csak ebben az idő és térbeli összefüggésükben, egyetemességükben érthetők meg a szemmel látottak, füllel hallottak. A tárgyak egymásmelletiségéből mozgás lett, a jelenségek egymásutániságából egymásra hatás, és mindezekből fejlődés, — egyszerűen, — a mechanisztikus materializmust a már kifejtett átmeneti

idealizmuson keresztül lassankint kezdi felváltani a dialektikus.

A szubjektív tapasztalat objektív megértéssel telítődött; az empiriokriticista megfigyelésből, történelmi szempont, a természet tárgyai-
ból *társadalmi valóság lett*. A kongresszusi utazás nem tizezer kilométer megtétele látványok és kalandok között, hanem utazás a természetből a társadalomba és multjának látszatvilágából a jelen valóság világába.

A szempont, hogy az objektív-történelmi-társadalmi valóságot szemlélje, többé nem hagyja el, s ami áthidalhatatlan úrként tátongott a puszták népe és a modern városi szervezett nép között, az most a történelmiség perspektívájában eltűnt. Láta, hogy rövid évtized utja egyenesen vezetett a muzsik ikonjától a technológia matematikai képlet-táráig és éppoly belső összefüggés teremthető a muzsik és képlet-tár között, mint ahogy azelőtt döntő lelkiség kapcsolta az ikonjaihoz. S így lesz képes rá, hogy „minden dombbal egy-egy derengő századot“ léphessen át és lihegve siessen „mint valami sürgős, boldog üzenettel“ (*Sarjurendek* 59. o.), — hogy most már értelemmel, ne csak szánakozással és együttérzéssel akadjon rá a puszták népére. Az idő múlása most már nem szomorúság, nem a természeti hanyatlást, hanem az értelem száguldó fejlődését jelenti:

*Repül az ősz, repül a nyár,
száz évet öregszem* (Szálló egék alatt, 67. o.)

és hirtelen, soha nem remélt meggazdagodást:

*Ki egykoron rongyosan indultam
szegényebben, mint a mesékben,
diadallal, a mosoly fényes
diadalával visszatértem* (u. o. 77. o.)

A költő tehát találkozott a valósággal, a konkrétummal, amely most már nem az egyest, a véletlenszerűt, a közvetlent jelenti, hanem mozgást és összefüggést, általánost és totálist. E találkozás nem mentes minden küzdelemtől; sőt éppen ez a küzdelem teszi ki költői fejlődésének utolsó lépését. (Lásd: *Rend a romokban*, 1937.)

Még kísért az empiriokriticista mult („Egyszerű a világ; amit két szemed lát, ép elég dolgot ád“, 99. o.), de mindjárt túl is megy rajta („Ragyognak a tárgyak, Nyald meg a ceruzád“ u. o.). Kantianizmusa („Látszat ez a világ“) gunyba és kritikába fordul („olcsó, hiu látszat, Atya-Fiu-Szentlélek, oltalmazzon mindnyájunkat itt lent“, u. o.). Emlékeinek sem hisz már („Emlékek, emlékek, ó, már hagyjatok, kísértetek vagytok, rég meghaltatok“ 46. o.), eltűnt az idill, (a „gyermeki ártatlan, hiszékeny vidék“), mint ahogy ő is megváltozott:

Lábamnál az ülés rejtekeiben

Jean Jacques Rousseau összes műveit viszem. (47).

Még kétség gyötri, vajjon helyesen cselekszik-e, vajjon ami érvényes, hasznos, szükséges másutt, itthon is megéri-e az áldozatot; vagy helyesen értelmezi és alkalmazza-e ő a megismerteket?

*Messzi büszke tájak új elveivel
esetlen közelgek, csüggedt Gulliver* —

hiszen hátha:

*amit megérintek, améhez nyulok,
mindent összerontok és elpusztítok* (47), —

de aztán összeszedi magát: „a költészet nem arra való, hogy elámitsd a népet vagy akár magadat“ (98), s amaz új elvek tanította módszerességgel fog hozzá feladata betöltéséhez: első a valóság felfedezése, második a kifejezése, harmadik a megváltoztatása. Költői hasonlata

pontos: „idillek lágy hona“ az a bizonytalan fényképlemez, amelyet előhívóba merit a fényképész, kinek ujjai közt aztán egyre élesedik a kép:

*kicsiny hazám, hogy tisztulsz! ami még
tavalay homály volt, hogy ködlik tova!*

A tiszta kép azonban már többé nem két-dimenziós, — teljes történelmi tudattartalom, melyhez a külső kép csak alkalom, csak indíték:

*A dombnak-völgynek nem csupán nevét,
azt is tudom már, kinek birtoka,
a fésült szőlőhegyekről a bért
és hány kalóriát kér a kapa. (56)*

A puszták népe még nem ilyen biztos a dolgában: csak valami alakatlan vágy él benne a más után, amely néha a menekülésben nyilvánul meg („meggyűlölve vén szülőhonát már futna innen mindenki tovább“), néha hiányérzet az egész, illetve az a valóság, ami nincs („ilyen az élet, most a pusztai, Öcsémnek hiányzik a mozi“), — néha azonban már tapogatózás: „egy rádió van, este, hogyha szól a számadóék ablakaiból, élvezni a világnak híreit, a felpusztá a kűszöbön eszik“ (u. o.), s nagyritkán világos tudat: „Egy lány uj nótát kérdez untalan, a bogárnár meg a moszkvai utam“ (u. o.)

S a költő? A költő is követi a tántorgókat, a menekülőket, „mint nyája után a juhász“ (10. o.), de aztán nem elégszik meg a követeléssel; ő maga indul felfedező utra s keresi azt a kapcsolatot, amelyet a kongresszusi uton tapasztalt a falu és város között. Meg kell találnia a várost is, a pusztáról és faluból városba szakadt munkást, de ahhoz, hogy ide érkezzék, úgy látszik, teljesen el kellett volna szakadnia múltjától érzésben is, gondolkodásban is, nem pedig tapasztalatain épült meggyőződéssel, theoretikus előre elhatározással közelíteni hozzájuk. Így tehát nem az üzemi munkást, nem az osztályt, találja meg, hanem csak a lumpenproletárt (lásd *Galamb ucca, Külváros, Regényrészlet*, stb. c. verseit a *Rend a romokban* c. kötetben), — az osztállyal való összeolvadás nem következik el, s így nem csoda, hogy erkélyéről végignézve a városon, tovább siklik tekintete a határba, s ott nyugszik meg, ahol egy ekét fedez fel. (90. o.)

Az elméleti szempont alkalmazása azonban nem maradt meddő költészete számára. Felfedezi önmagát, mint annak az osztálynak a tagját, amelyben él. A Vörösmarty-féle kothurnust leveti, lelép a költői piedesztálról is, természetes és közvetlen lesz, anélkül, hogy individualistává vagy szubjektívvá válnék. Illetve, azzal, hogy szubjektív lesz, lesz objektív, nyer költészete objektivitást. Eddig a költői elhivatottság, a nép nevében beszélés adta költői attitűdjét. „A költő szól itten népnek nevében“ — ez volt verseinek mottója, — s minthogy a költő és a nép között a mult nagy általánossága tatongett és maga a költő fogalma és a nép fogalma is általános és absztrakt volt, a nép nevében beszélés csak „költészetet“ jelentett, poétikai tradíciót és formát, az individualista elhivatottság felfokozott tudatát. A költő kiszakadt a népből, talajtalanná vált, nem volt helye a társadalomban, nem vett részt a társadalmi funkciók egyikében sem.

A messzi tájak új elvei most felismertették vele önmagát; rájön, hogy az a társadalom, amelynek tagja, mint termelőeszköz nélküli munkaerőt használja: nem mint költőt, akire nincs szükség, hanem, mint hivatalnokot, akinek társadalmi szempontból csak bogara, ünnepe, szórakozása a költészet. A hétköznapi az eladott munkaerő napjai, csak a vasárnap az övé: „...bár csak egy napon: Köszönöm uram, hogy dolgoz-

hatom" (118), vagy ha beteg: „Már csak akkor vagyok költő, akkor szabad, mikor beteg vagyok" (100), vagy ha el-ellophat az irodai órából valamit: „főnököm tüntén, itt is lángolok" (107).

S azoknak a messzi elveknek köszönheti, hogy ez a megismerés nem jelent önmaga előtt „süllyedést", sőt ellenkezőleg: sajátmagát illetőleg megtalálja a fölényes ironia hangját és önmaga kettősségén keresztül átlátja a társadalom végzetes belső ellentmondásait, amelyek az ironikus fölényt, ami szubjektíve csak helyzetének kompenzálása, objektíve a társadalom szerkezetének áttekintését eredményezik s ezzel a fölényből tényleges felülemelkedés lesz. Csak nevetni és gúnyolódni tud már azon a „kegyes aggon", aki szánalmat érez,

*hogy lám koszorus fejem
s szédült röptükre szárnyalt szellemem
napestig, sőt gyakorta még azontul
a lenge hold szép útja idején is,
alantas alkuvások, a sivár
piac mulandó följegyzéseit
és kalmár számvetések titkait
bogozza, s hű nőm, fenkölt szárnyalásaim
társa e közben mos, síkál..." (92)*

s a nagy szavak, hangzatos szónoklatok ürességét, a történelmi nevek szemfényvesztését, áldozatkésztségi gesztusok csalását leplezi le, amikor ódát ír egy irodalmi ünnepségre, amelyen nem vehet részt irodai elfoglaltsága miatt, „kietlen zugából", ahol

*...lelincölt
Prometeuszként fűrtöm borzoló,
örült huzatban, három ugató
írógép mellett tépetem nemesb
szerveimet bus ügynökök rajától,
kik egyre jönnek, nem fogynak soha —*

s ódai lendülete mögött gúny s nevetéssel vágja oda:

*Fejedelmi sarj! te nemes, különb!
hazám dicsfénye! Küldjél pénzt nekem! (107)*

A gúny azonban gyakran öngúny is: kettős élete groteszkségének tudata. A kettősség abban van, hogy mint hivatalnok termelőszköznélküli, munkaerejét árubabocsájtó, mint költő, mint intellektüel pedig termelőszközzel rendelkező, de maga dolgozó ember; a groteszkség pedig abban, hogy kettős életének nem nemesbikét, nem a szabad szellemet, hanem a gépieset, a munkaerőt értékeli benne a társadalom s minthogy ezzel szembekerül a társadalmi értékrendszerrel, megpróbálja saját értékrendszerét, amellyel önmagát becsüli, alkalmazni a társadalomra. Ebből az értékrendszerből nézve szemlélete kiterébélyesedik, átfogóvá válik s míg egyfelől ez a groteszkség ráterül az egész világra:

*Hát néztem itten
e tündér népet, isten
kiválasztottjait selyem gatyában-ingben,
mely látni engedi a mell s kar szőrzetét (154)*

másfelől öntudatos kritikává erősödik, most már végleg döntvén, hogy az ő értékítélete az igazi)

E kritikához számos átmenet vezet, liberális morfondirozás („éjféli meditáció a legfelső emeleten" 130) papokról (...több szempontból is jobb volna uram, ha szolgálid legalább oly szegények lennének, mint mi, akiknek beszélnek", 124), gépekről (amelyek „csordaként az egész határt belepték", ughogy most „otthonát, fejét veszve menekül róla régi

népe 31.), divatról (mely a gépkocsi hátulsó ablakába disznek pont magyarruhás babát — akasztat, 57), majd gyilkos szatira (A Szabad sajtóra, 37), irodalmi reminiscenciák aktuálisra fordítása („*Éz minden ország támasza, talpköve, a méltó kamatláb*“, 133) és leleplezése („aranykalással habzó táj felett, ki ne szagolná már az üzletet?“ 12.), hogy azután mindez kegyetlen szintézissé, hangsúlyozott negációval már pozitív támadássá váljék:

*Ég kék, ur ir, a pap imádkozik,
a szüz ellenkezik még egy kicsit,
sóhajt a tolvaj, majd hűvösre jut,
csavaros a lét, mint a gyalogut,
De célhoz visz majd téged is, siess,
Amíg nem késő, hágyj, remélj, szeress (12)*

Az álszenteskedések mögé látás, az uralkodó ideológia „eszméi“ igazi értelmének felfogása, a társadalom strukturájának a felismerése s ezzel az ellene való fordulás adja azután költői feladatának másodikat: a kifejezés kötelességét. Önmagán tapasztalta, hogy valaminek a nem-pontos kifejezése mögött nem-értés, sőt félreértés rejtekezik: az adaequát kifejezés pedig már célképzetet hordoz magában, akarat megindításává válhatik. S amikor számotvet a kifejeznievalóval, ő maga is rájön, hogy az adaequáttságot még mindig hiába keresi a teljességben; ha a várost veszi számba, csak azt látja, amit már más is látott s legfeljebb gunyosan mosolyog a közhelyen („bűnök fertőjének mondom ezt a várost“), ha pedig önmagára gondol, a gunyos mosoly fájdalmas, lemondó grimaszba fordul („már, mint a messze csillagok, úgy tűnnek, kerengnek köröttem az emberek. Magam vagyok“. 193), s ez az egyedül nem nyit nagy perspektivákat: „Tiszta a sor, kész az eredmény... elnézem hosszan a keresztény nagy összeadási jelet: a Krisztusét a temetőn“, 4.).

Az egyéni lét ide torkol: az elmulásba, tehát önmagában nincs jelentősége. A közösséghez való kapcsolat teremti a maradandóságot. S ekkor eszmélkedik: „Nyög foga közt sebnek, csapdának, A nép még valahol alant. Elér foszlánya jajszavának“ (215.) S ezek a hangok már ismerősek: de bármennyire foszlányok is, többé nem emlékhangok: ugyanazok a hangok ezek, melyeket ő is hallat vagy elfojt vagy versbe ment: „a bántalomért, mely tegnap is ért és máma is ért“. (191)

Bánk bánnak, hogy leüljön a Peturok közé, személyes, nagy „bánki sértődés“ kívántatik. Illyésnek ez a bánki sértődése a sorsközösség felismerése. Az egyéni sorsok reménytelenségével szemben a közös sors reményteljessége. A kongresszusi ut előtt is a „nép fia“ volt, de olyan, aki kiemelkedett a népiségből és nietzschei romantikával költészetét e kiemelkedés eredményének érezte, most a költészet eszközzé vált és a közösséghez való viszonya taktikai-stratégiai. Ki kell fejeznie közössége tántorgását, érzelmi káoszát, tompa vágyakozását, hogy az is tudjon róla: az ezzel való adaequáttság lesz azután az eredmény.

*Legyek... az a vágy, az a hang, mit kiejteni,
sóhajtani sem tud, álombeli
bosszukiáltás, lidérc-szülte kép,
melytől hőkölve ő is hátralép,
ha testet ölt és egyszer szóra kel:
a szolga düh a süket égre fel. (9. o.)*

Közte és a közösség között most is van distancia; de ez a distancia nem az, hogy ő eltávolodott már a közösségtől és az sem, hogy eltávoztván nem tud teljesen visszaolvadni, hanem az, hogy ő már tudja, hogy mi

az oka a közösség sorsának, viszont a közösség még nem tudja.

*A kocsisorról a süket Gyalog
nem is sejtí, hogy érte harcolok;
hogy könyvbe irtam... s már ha lelkesen
szárad, hogy a népet képviselem:
öt képviselem. (7. o.)*

Csakhogy ez a distancia már nem reménytelen: az egyén és közösség viszonyának ez egyik konstitutív példája. Nem az egész osztály az előharcos, hanem csak egyes egyének, csoportok; de ezek az egyének, csoportok reprezentálják az egész osztály tudatát, világosabban látják az osztály szükségleteit, érdekeit, funkcióját, mint maga az osztály; küzdenek az osztályért, ha az nem is vesz róluk tudomást, sőt ha az osztály egyedei tulnyomó részének ellenkezésére is akadnak. A felismerők, a harcolók fejezik ki az osztály objektív tudatát, nem a süket Gyalogok. Ez az oka annak, hogy a költői hedonizmust legyőzi az osztályhoz tartozás érzése s a költő, ahelyett, hogy Párist járná, „mostoha ifjúságom szép labirintod“, — „itt ülök megint Gyánt és Ozor közt egy vén kőasztal előtt“. (17. o.)

S ezzel elkövetkezik a költő vállaló korszaka; a kérdés csak az, hogy mit és hogyan vállaljon. Egyéni magatartása világos:

*Nem a békét keresem itt sem.
Nem a lány vizet, de az örvényt,
A zavart mindig, nem a törvényt (18. o.)*

Tisztában van az erőviszonyokkal is:

*Élményeim gyalog, mentemben irom
nemzetem tenéked! Követi nyomom
az utókor, s erréb, két csendőr, lovon (60. o.)*

melyben benne van a két osztály közötti felkészültségi különbség (gyalog-lovon), másrészt azonban az előbbi győzelme, az utókor követés kétségtelensége. De ami közte van, az egész küzdelem lefolyása, az a legnehezebb. A nehézséget mintha nem is a lovasok okoznák; ha szám-baveszi a hatást, melyet egy-egy kísérlete kiváltott, hogy próbálgatja a szavakat:

*Még kér a nép... és fölmerül
egy arc: most adjatok! — vadul
körülnéz, ajkába harap
s egy ország helyett elpirul (62.)*

azaz, ha felveti maga előtt a kérdést, hogy ha Petőfi élne, vajjon tudna-e ma is olyan szabadon és fennen kiáltani, a mai márciusok idején, amikor „áradó sereg napjával egy új áruló“ jön csak (u. o.), amikor a falukutatásán „aggodalmaskodó főurnak“ azt kénytelen üzeni:

*Izgatunk? Nekem fáj legjobban, hogy téged
S nem szabadságharcra igába tört néped! (135)*

akkor úgy érzi, hogy

*Utolsó emelkedésünk az árban
óh, március, csak azért tornyosulsz már,
hogy rólad még tisztábban
és még messzebbre lássam,
mi partjainkból az örvénybe szédült,
a szennyes árban némán elpusztult már
s pusztulni fog. Mert mi is csak beszélünk. (64.)*

De vajjon megokolt-e ez a reménytelenség? Illetve: csakugyan „halottas ház, országos temető“ (172) a magyar világ, s nincs kit „életre lázítani“? Nem inkább azon mulik-e a dolog, hogy még saját magát

is inteni kell:

*Azt, hogy a nép fia vagy igazolnod, sejh, ma nem azzal
kellene: honnan jössz, — azzal ecsém; hova mész!* (136)

s nem az a módja az egésznek, hogy „öklöt rázzon és fenyegetőzzön“: „a nép nevében! cselekedjétek“ (172), azaz mások, mindig mások, — és már előre elhatározza, hogy „ha egyszer a mocsár feltámad... s fű nem nő s kő kövön nem marad, — én akkor is majd hallgatag csak félreállok...“ (155) — hanem ellenkezőleg: a felismerőnek és cselekvőnek egy személynek kell lennie és a költői feladat nemcsak a megismerés, hanem a megváltoztatás is.

Persze, a megváltoztatás nem levegőben lógó, anarchikus, individualista tettekből adódik, mint ahogy az kifejezésre jut Illyés költészetének első periódusában. A megváltoztatás nem előreelhatározás dolga, és a célképzeteknek társadalmi gyökerei vannak. Hogy a megváltoztatás objektív feltételei megvannak, arról Illyés meggyőződött a kongresszusi uton, azután visszatérve a hazai pusztákon és Petőfin keresztül a történelemből is. S ha Petőfi-jében előbb mentegette magát a multba fordulásaért, utóbb igazolja magát a jövő biztosítására. Önmagát vetíti Petőfi-be, amikor azt mondja, hogy „ha társait polgári forradalmároknak hívjuk, öreá más elnevezést kell kitalálnunk. Forradalmár, de sokkal több, mint polgári“ (Illyés: *Petőfi*, 253. o.)

Ez a bizonytalan meghatározás a legpontosabb meghatározása önmagának. A megváltoztatást illetőleg nem képviseli a harmadik rendet, de nem képviseli a negyediket sem. A kettő között van? Lehet-e valami konkrét a kettő között? Illyés megint Petőfivel kísérletezik és 48-ra vetített szavakkal elárulja, hogy hogyan gondol a mára: „Jobbágyfelszabadítás? Hol vagyunk már attól. Az csak a rossz lelkiismeret kérdése s az aggodalmaskodó lelkeké, akik a nagyobb rosszat ezzel vélik elkerülni. A nép, az ország igazi kérdése, mondjuk ki kereken, a földosztás“ (*Petőfi*, 233. o.)

Eljut oda, ahonnan elindult: de a dialektikus fejlődés során egy magasabb fokon. S e fokon már nem verset ír, hanem politikai mozgalmat csinál, a „márciusi frontot“. „Ha eddig írói művekkel mutattunk rá társadalmunk sebeire és ugyanezekben a művekben a változtatás és az emberségesebb megoldás szellemét sugalmaztuk, akkor most vállalnunk kell a cselekvő szándék irányítását is, mert ezt várja tőlünk az ország és ezt követeli a magunk lelkiismerete is. *Vállaljuk*.“ (Mít kíván a magyar nép? A márciusi front programja, *Válasz*, 1937 március).

A szerzőség nem teljesen az övé, de a szellem igen. Petőfi kísért... Ő is a Nemzeti Múzeum lépcsőjére áll, hogy hirdesse az új 12 pontot. Ám Petőfi a világszabadságért harcolt, Illyés és az új márciusi ifjak a magyar szabadságért. Petőfi a kialakulóban levő nemzeti, polgári uralmak idején hitt a népek nemzetközi szolidaritásában, — Illyésnek a nemzetközi monopolista kapitalizmus uralma alkonyán a nemzetköziség még mindig a Kongó négekkel való testvériesülést jelenti (l. *Válasz*, i. m.) Autarkias szabadságharc: vajjon taktika, frazeológia-e vagy inkább taktikának beállított lényeg? Egyebek is vannak úgy a programban, mint a kísézőzenében, melyek sejtetni akarják, hogy a mai kiadók nem Landerer és Heckenast urak, akiket félre lehet tolni a szabadsajtó termékei utjából, végeredményben pedig azt a fentebb említett szociális kettősséget fejezik ki, illetve a kettősség másodikának a vállalásából származnak. Nem józan és hasznos opportunitás, mint ők hiszik, hanem lényeg: „Valljuk, hogy a történelmi eseményeket nemcsak a gazdaság és a társadalom tárgyi világa alakítja, hanem az emberi tudat és a

szellem is". (*Válasz*, u. o.) A program maga, sőt az egész mozgalom is ilyen „nemcsak hanem is". Viszont nincs olyan találó kritika, nincsenek olyan hatalmas érvek, amelyek ezen a jellegén változtatni képesek lennének. Mert ezek az érvek más osztályszemszögből valók, mint amit ez a program — a népből származó intellektuelek programja — kifejez.

◁A programnak igaza van: nem fasiszták a márciusi ifjak, még ha az utóbbi követelés megvan minden fasiszta programban is, azaz történelmi jelszavakkal kifejezve: nem nemzeti szocialisták, hanem — kísértetiesen pontos igazolásául annak, hogy azonos társadalmi struktúra és azonos osztályérdekek azonos ideológiát és politikai törekvéseket termelnek ki — *narodnyikok*.

Ha a narodnyizmuson a közkeletű „népközé menést" értjük, joggal tiltakoznak a márciusi ifjak a narodnyizmus ellen; az agrársettlementek mozgalma Magyarországon sohasem volt komoly; a Márciusi Front *Magyarország felfedezése* pedig nem a nép közé menés, azaz nem a nép sorsában való osztozkodás — e sors javítása végett, hanem a nép sorsának az uralkodó osztály szemé elé tárása, az uralkodó osztály értelmére való appellálás, annak jól felfogott érdekére való hivatkozás.

A narodnyizmus igazában azonban történelemszemlélet, és ez a történelemszemlélet szinte teljesen azonos a márciusi ifjakéval. *Lavrov*, *Mirtov*, *Mihajlovski*, stb. egyaránt megegyeznek abban, hogy „valamely társadalmi forma nem a tömegeken, hanem a kritikailag gondolkodó személyiségeken", azaz az intelligencián nyugszik (*Lavrov*, l. *Pokrovski*: *Geschichte Russlands*, 18. o.), hogy „a személyiségek csinálják a történelmet" (*Mirtov*), és hogy „az eleven személyiség minden gondolatával és érzésével saját veszélyére lesz a történelem faktorává; ő és nem valami misztikus erő állít fel célokat a történelemben és irányítja az eseményeket ezek felé a célok felé, akadályok során keresztül, melyeket szembeállítanak vele a természet és történelmi feltételek elemi hatalmai" (*Mihajlovski*, l. *Uljanov*: *Zur Kritik einer kleinbürgerlichen Sociologie*, 70. o.)

Ugyanez a magatartása a márciusi ifjaknak is: mint kritikailag gondolkodó személyiségek felülről látják át „a magyar társadalom tengernyi nyomoruságát" és történelemalakító erejükben fordulnak „felvilágosító, tudatosító és szervező" munkájukkal a „magyar munkássághoz, a magyar parasztsághoz és a magyar értelmiséghez". „Nem alakulunk párttá, de politikai mozgalommá akarunk fejlődni" (*Válasz*, u. o.) jelentik ki, tehát nem mint az alsóosztályok tagjai akarnak azok harcában résztvenni, és ezt a harcot formálni, szélesíteni, öntudatosabbá tenni, hanem általános mozgalmat indítani Mihajlovski-féle „saját veszélyre", — „szellemi harcot", amely „az első és döntő csatátér" (*Válasz*, u. o.).

Ezt a szemléletet nevezi Uljanov „a közvetlen termelő ideológiájának" (i. m. 67. o.), azaz a termelő eszközökkel rendelkező, de maga dolgozó világnézetének. S ez az osztálylét teszi aztán azt, hogy az absztrakt szemléletű, anarchikus, kialakulatlan, fiatal Illyés Párisból a proudhonizmust, a férfikorban levő, konkrétan gondolkodó tudatos Illyés a kongresszusról a narodnyizmust hozza haza: a kisparaszti kistermelő szempontját. S minthogy ez a réteg a történelem formáló erejében csak kísérő, nem pedig vezérlő komponens, ezért a program felemássága, bizonytalansága és ezért a költészet nosztalgiája a néppel való teljes felolvadás felé és ezért a letargikus végső kicsengés: >

*Népeket, sorsokat busan merengvén
csorgatok vissza ujjam közt, — teérted*

*se halnék már meg, mint nemrég akartam.
Igy törxül a híres gyönyörű élet,
igy leszek, pájtás, ur végül magamban. (211)*

A kongresszusi ut teljes megismerést hozott, elkövetkezett a konkrét költészet kora, de e költészet társadalmi helyzettől kijelölt korlátaival. S ezért az „általános“ politikai harc az ő számára bizonyos me- nekülést jelent; nem úgy, mint Petőfinél, aki a lantot nem felcserélte a karddal, hanem mindakettővel harcolt, két kézzel, teljes lélekkel („Lantom, kardom tied, ó szabadság“) Illyésnél már „elég a beszéd- ből“, — „balta, csép, meg; hadarólap magyarázza igazunkat“ (67), — azaz nem elmélet és gyakorlat, hanem elmélet *vagy* gyakorlat. Az el- lentéteknek ezt a dialektikus egységét eddig még nem sikerült megte- remtenie; ő maga úgy érzi, hogy nem is lesz képes rá, e feladatot utó- daira, a jövő nemzedékre hagyja:

*Kik náivabbak lesztek, mint apátok,
a nagy harci dalt zengjétek felettem (211)*

Higyük-e ezt a költőnek? Vajjon a mai borult időben nem csupán a keresztutat látja-e az ut végének? (*Sándor Pál*)

NÉGY UJ FRANCIA REGÉNY. AZ UJ ÉPOSZ

Csodálatos lesz a világ számára, mely egykor majd korunk felé for- dul, történetünk tévelygései s a napjainkat jelző katasztrófák között az emberi gondolat békés virágzását felfedezni; s ebben a tekintetben főleg az idei Franciaország képesíti el a jövőt azzal, hogy a falai alatt dübörgő háborútól való rettegés s a kebelében feltámadó apagyilkos és ösz- szeesküvő szellem ellenére mégis rózsákat, dalokat és szép könyveket termelt.

Mert sehol az utóbbi hónapok francia regényeihez fogható mérték- ben nem vált valóvá a művészi derűnek s a kor megértésének szintézise, mely már kényszeríti az írókat, hogy az eseményeket ne csak szemlélje, hanem elvegyüljön dübörgő habjaiban. Kétségtelenül sehosem találják meg ennek a kör négyszögesítéséhez hasonló problémának a regényben, sőt a francia írók egyéni fejlődésének könnyedségében való harmónikus megoldását.

S ennek ellenére mincs ország, melynek írói készületlenebbül érkez- tek volna el ehhez a próbához, sehol nem igyekeztek inkább dogmává tenni az íróknak az eseményektől való függetlenségét. Annyira mélyen megengedett volt ez, hogy ha ma erről egy franciával beszélgetni akar- nánk, már azon megütköznék, hogy erről egyáltalán beszélnek, holott az ország legjobb írói már gyakorlatban alkalmazzák e megbomlott el- vet. Az is igaz viszont, hogy ha magukat az írókat kérdezzük meg, azok is hasonló véleményen lesznek, legujabb műveik ellenére; az elméletnek és gyakorlatnak, a regényírók irodalmi felfogásának és regényeik tör- ténelmi fejlődésének ez az ellentéte bizonyára legjellemzőbb jegye a há- ború vérgőzétől eltelt s a remény trópusi napjától égetett szellem egy korszakának, melyben egymásraismerni kényszerülnek a népek a világ keresztutjain.

S ebben a tekintetben mi sem jellegzetesebb annál az élő és megin- ditó ellentmondásnál, amit egyik legnagyobb francia, sőt a világ egyik legnagyobb írója jelent? Mikor André *Malraux L'Espoir* c. könyve megjelentik, a könyv, mely valóban a spanyol háboruban született, cse- peg a drámától, aminek a szerző is szereplője volt s ahonnan megnyílt szemmel érkezett vissza — ugyanakkor egy művészeti folyóiratban, a *Verveben* André Malrauxtól a *Művészet lélektana* címen néhány oldalas

tanulmány jelenik meg, melynek bevezető soraiban megállapítja, hogy ez a lélektan bizonyos „elsődleges adottságokra igyekszik alapulni: a művészet nyersanyagára, ami bármely időben és bármely civilizációban, sohasem az élet.“

A L'Espoirról elmondhatjuk, hogy napjaink főműve, a könyv, melyben szembetalálkoznak a legmagasabb eszmék a legkinzóbb realitással. Nem akarom itt sem hánytorgatni gyengéit, sem részletezni nagyszerűségét. Ez a könyv annyit ér, amennyit korunk, kifejezi azt s vajjon melyik mai műről mondható ennyi? Magnin, Malraux hőse, nevetséges bajuszával apokaliptikusan futja meg a modern ember útját a forradalom rendje szerint, az utat, mely szebb minden kálváriánál s ép' annyira véres. Malraux nagysága egyáltalán nem a spanyol háború tanulságainak levonásában keresendő, hanem abban, hogy belevetette magát és felismerte. A *La Condition humaine*től, akár elismeri Malraux, akár nem, gigantikus fordulat ez s írói magatartása is teljesen megváltozott. A történelemben nem gondolatainak kerete keresi az írókat, mint hajdan, hanem meglepő klasszicitását a valóság áradata ragadja. Elmerül ebben, elfödi az ár, majd ismét feltűnik s megfékezi. Realista, aki felülemelkedik a valóságon.

Hogy a L'Espoir André Malraux művei között valami egészen új, azt tőle tudom, abból az időből, mikor ezt mondta: „Először történik meg, hogy nagyobb leirandó anyag áll rendelkezésemre, mint amennyit fel tudok használni.“ Ha ezek nem is pontosan az ő szavai, de ez az érteme annak, amit mondott.

És ime a Verveben azt írja, hogy „A művész nyersanyaga sohasem az élet, hanem mindig egy másik művészi alkotás.“

Nem kétlem, Malraux bizonyára azzal a mélységgel tudná megmagyarázni, mely megtéveszti és elbájolja hallgatóit, mikor beszél, hogy szerinte pusztán látszat ez az ellentmondás. A magam számára mégis aláhuzom ezt, mert belőle a modern ember minden tragédiáját olvasom ki, a háborúk és forradalmak korának ecce homo-ját.

Itt és nem Magnin alakjában, aki maga Malraux, nélkül, hogy ő lenne, ismerem fel az élő Malrauxot és hallgatom, amint ő, aki kész életet adni, aki felajánlotta életét a spanyol népnek, ezt mondja: „Nem volt soha a földön méltó csak egyetlen nép, hogy megmentsék: a szobrok.“

S ennek ellenére ki tudott arról a hus és csont népről, mely a Pireneusokon túl verekszik Malrauxéhoz fogható szavakkal szólni, szavakkal, amik megőriznék az örökkévalóság számára ezt a népet, ha egy napon eltűnnék?

„Mert az ember — mondja még Malraux — teljes lényével teremti isteneit, de művészetét legmélyebb igazságával, saját titkának képére csökkentett világával.“

A magam részéről úgy hiszem, a L'Espoir elárul keveset ebből a titokból, a titokból, amit Malraux, a művészetpszichológus csak legmélyén érez s amit túlhalad, mert ez már a lángész titka.

Nem tudom Magnin azonosítható-e Malrauxval, de nem tudok ellenállni annak a *Renaissance pszichológiáját* olvasva, mely második részlete ugyaannak a műnek s 1938-ban jelent meg a Verveben, hogy ne alkalmazam a L'Espoirra s a *La Condition humaine*-re, de visszafordítva, amit Malraux itt Tolsztojról, a Háború és békéről s a Feltámadásról mond: „A történelem arra törekszik, hogy megőrizzen bizonyos anyagot, amiről úgy tűnik, hogy a nagy művészek érzékenységét jelképezi, kedvenc témáik számára; csaknem mindig helytelenül. Minden nagy művészetben él egy rész állhatatos hit; sokkal biztosabb témában, mint tehetségében. Hogy egyidőben nagy göggel s a szerénységnél za-

varóbb önmegvetéssel határozható meg, igen nyilvánvaló; törekszik rajta kívül levő dolgok megírására s benne a világ, amit meg akar változtatni."

Ugy látom, hogy a *La Condition humaine* írójának ezt a vallomását minden vonatkozásban túlhaladta a *L'Espoir* szerzője. De miért ne állnánk meg gondolkodásának e pontjánál, ahol a tegnapi embere elvált a holnapétól? Hisz' maga a kor szive az, ami az ellentmondások csomóiban lüktet.

Érezzük ezt az elhaló vagy megkülönböztethető lüktetést igen sok könyvben, amik a világ e tragikus évét a francia irodalom kiemelkedő esztendejévé teszik.

Mindenekelőtt a fantomaitól ostromolt *François Mauriac* az, kinek az év tavaszán könyve jelent meg, mely bizonyára nem fog főművei között szerepelni, mert egyáltalán nem regény, hanem novellák kötet s ezek a novellák soha meg nem íródó regényeinek forgácsai. Beszéljek a *Plongées*ről, erről a különös könyvről, melyben ismét feltűnik Mauriac szokásos hősnője, a vidékiesen égő Thérèse Desqueyroux, amint heves vallásossága s a világ iránti gyűlölete között hánykodik egész a bűnözésig? Visszatér itt, mint bizonyítéka mai életünknek. Él Mauriacban egy költő, aki elfelejteti velünk a prófétát, de Mauriac próféta is abban az értelemben, ahogy Balzac is próféta volt.

A *Figaro* egyik cikkében olyan durvasággal jelenti ki, mely nála szinte már káromlás, hogy mindig tudta a polgári társadalomról, melyben él, hogy a legnagyobb bűntettek és a legvéresebb kegyetlenségekre képes. S ezt a bizonyosságot találjuk fel a *Plongées*ben a gyalázatos történet során, ahol a derék délkeletiek birtoklási vágya oly szárazon vetkezik meztelenre előttünk, mint a normand fősvénység Maupassantnál. Korának és társadalmának ez a meglátása teszi Mauriacot a szellemi egység francia előharcosává. Nem beszélek itt arról a nyilatkozatról, mely hozzá, Malrauxhoz és még tíz más jóakarátú íróhoz kötött, a vesztély ellen, ami országunkat fenyegeti. Egyik, *Figaroban* megjelent cikkére gondolok: „Mindig a hóhérok dolga volt, hogy vérpatakokkal egyesítsék a szeplőtlen igazságot azzal, amit már nem vélünk egészen tisztának. Egy Hitlernek talán nincs más küldetése a földön, mint a tan és faj által elkülönített embereknek megtanítani, hogy csak azért táplálhatnak azonos gyűlöletet, mert ugyanaz a szeretet dolgozik bennük.“ Vajjon e megszállott katolikus helyzetének, akinek gondolkodása a környező világ tagadásában csúcsosodik ki, nem szimbóluma-e hősnőjének magatartása? Ismerjük Flaubert ötletét: *Madame Bovary?...* az én vagyok. Thérèse Desqueyroux, a jelenkor Bovarynéja, nem inkább Mauriac, mint amennyire Magnin Malraux, de megismerteti velünk gondolatait, melyek ellenkezővé teszik egy környezettel szemben, amit mi tévesen övének vélünk. Még inkább, mint cikkei, melyekben *François Mauriac*, az akadémikus az abesszin háború óta időnként felemeli szavát a hóhérok ellen s az emberért.

De az író, ki hősnőjéből bűnözőt csinált, nincs-e velünk, olvasóival együtt e szenvedélyes és érzékeny nő pártján, szemben a környező társadalommal? A mai bűnözők Mauriac szemében nem azok, akik ki akarnak szabadulni egy társadalom elítéléte alól, melyben a pénz a szellem tagadása, hanem azok, akik kiszolgálják azt. Thérèse felháborodott kiáltásának, mikor rájön, hogy a pszichiáter, akinél kezelteti magát s aki hasonló azokhoz, akik bankáraink asszonyait gondozzák — nem hisz a lélek létezésében, nagyon sokféle magyarázata lehet.

Erre gondoltam a napokban, az Akadémia szégyenletes tétével kap-

csolatban, mikor Charles Maurrast, Franciaország ellenségét, Jaurés megölésének cinkosát tagjai közé választotta s két ember emelte fel szavát e méltatlanság ellen. Két akadémikus: Francois Mauriac és Louis Gillet.

Amint André Malraux művészi ellentmondásait teljesen túllépi műveivel és életével, Francois Mauriac is a társadalmi ellentmondások ölében, ahol él, meghaladja könyveivel, amik túlélnek ezeket az ellentmondásokat, lényeges bizonyítékaiként annak, hogy voltak.

A hideg tisztaság, amint Carlo Rosselli meggyilkolásával, az Étoile bombáival, a Clichy-i és Villejuif-i gazságokkal kapcsolatban kijelenti: „Ezeket az embereket mindig képeseknek tartottam erre.“ A katolikus Mauriac nem talál kielégítő magyarázatot a spanyol háborúra Georges Bernanos, egy másik katolikus egyedüli és hatásos könyvében, aki valóságos meggyőződése mellett monarchista érzelmeket is táplál.

A *Les Grands Cimitières sous la lune* kegyetlen és nagyszerű könyv, egy özőn büszkeségével és erejével — nem is regény s mentegetőzve helyezem a L'Espoir és a Plongées mellé. De a jelenlegi francia szellemi korszak tulságosan hiányos lenne nélküle. Egyébként ha a Les Grands Cimitières nem is regény, nem állhatjuk meg, hogy ugyanakkor Georges Bernanosnak, ennek a monarchistának regényét ne lássuk benne. Ennek a szellemi arisztokratának, akinek fia fallangista volt és Franco oldalán harcolt, aki Majorcaban volt, mikor a katonai ferradalom kitört, tapsolt a generálisok sikerének s az olasz repülők megérkezésének s aki végül meg kellett írja ezt a Franco elleni vádbeszédet, ezt a rendkívüli és heves könyvet, mely pillére marad a vádnak, amit az utókor a spanyol nép hőhérai ellen emel.

Egy baloldali francia lapban Bernanos egyik bírálója megállapítja, hogy ha felfogása és izlése monarchista is, a könyv után tudatossá kell válnia számára, hogy az eszmény, amire vágyik, köztársasági eszmény. Nem hiszem, hogy Bernanos szívesen olvasta ezt, helyesebben úgy vélem, hogy Mauriacnak a hőhérok szerepéről való előbbi mondata magyarázza meg világosan, hogyan találkoznak a fiatal fallangista apja, Bernanos, a szabadság önkéntese, Malraux, a független Bernanos s az akadémikus Mauriac ugyanabban a látható gyűlöletben s ugyanabban a szeretetben, ami nem látható még...

„Hogyan — kiált föl Bernanos — önök valószínűnek tartják Francois Mauriac regényeinek polgári humanizmusát s kétlik, hogy a vér szaga egyszer ezeknek az embereknek fejéhez jut? Láttam én különös dolgokat...”

Látta a vérébe fulladni Majorca népét gróf Rossi tábornok vezetése alatt, aki „nem volt sem gróf, sem tábornok, sem Rossi, hanem egy feketeingesekhez tartozó olasz hivatalnok“, egy személyiség áldásával, „akit az illendőség megnevezni kényszerít: a pálmái hercegérsek őexcellenciája.”

Georges Bernanos arisztokratikus szelleme inkább helytálló ezzel a népdoklással szemben, mint André Malraux esztétikus felfogása, mely szerint csak egyetlen nép, a szobrok népe méltó arra, hogy megváltuk. A valóság s az eszmék, melyeket magukban hordanak, vizszik ezeket az embereket természetesen az emberben való hit felé. S alá kell huzni Bernanosnál, a szellemi arisztokratánál s a polgári társadalom ellenségénél, hogy a népben látja a feudális erények utódlóit s a munkásságban az egykori nemesek becsületét.

Ezek mellett az annyira különböző és mégis egymásrataláló írók és művek mellett egy másik író is meg kell említenem, aki hasonlóképpen

becsületére válik a francia irodalomnak, egy másik függetlent, aki 1938-ban egyszerre akarta átértékelni elveit és műveit. *Henri de Montherlant* ról akarok beszélni.

Ugyanazokban a napokban, mikor a Les Grands Cimitières elhagyta a sajtót, jelent meg Montherlant *Olympiques* c. 1924-ből való könyvének új kiadása is. Montherlant, az arisztokrata is megveti ezt a polgári társadalmat, melyben egy széthullott főrend szerencsétlen roncsai vegetálnak. Ennek a megvetésnek legerőteljesebb kifejezését néhány évvel előbb megjelent *Les Célibataires* c. regényében találjuk. A Les Olympiques óázis ennek a világnak közepén a sport területén. Ami itt megéjtő s amit Montherlant új előszavával és elszórt jegyzeteivel ki akart hangsúlyozni, az a test pogány dicsérete, minek következtében bizonyos hévvel és szenvedéllyel áll a keresztény eszménnyel szemben. Jóllehet Montherlant könyvének legészrevehetőbb és legjellegzetesebb vonása a vallások elleni buzgólkodás, a magam részére valami mást is találtam az új kiadáshoz fűzött lapokon. A sport területén ugyanis Montherlant meglátja az embert, mint Malraux a harctéren. Az embert, akit elválasztanak: „tanultság, nevelés, gondok, ambíciók, mozgási terület, pénz“. S a sport Montherlant számára nemcsak az osztályok együttműködésének következménye, hanem tanítás erre az együttműködésre. Hosszan akarom idézni az Olympiques előszavát, mert egy szélesebb réteg eszmei találkozását jelenti s mert más feltételek alatt ugyan, de azt az utat mutatja, amit megtalált Magnin s amit reményét vesztetten keres Thérèse Desqueyroux.

„Egy polgárnak a negyedik renddel való kapcsolatai olyanok, amilyenek lehetnek — írja Montherlant. — S ha azt mondják nekem: Mi marad a proletár és polgár sportbarátságából, ha nem köti össze többé őket a pálya, azt fogom válaszolni: Mi marad a kollegiális barátságokból, frontbarátságainkból és mi marad szerelmeinkből? Itt nem ez a kérdés. A személyes kapcsolat megszakad, mert mi sem törvényszerűbb a természetben, mint a szakadás. De marad bizonyos ismeretünk egy rendről, mely idegen volt számunkra s némi szeretet e rend iránt. A gyarmati tiszt már rég elfelejtette első arab szeretőjét, de az, mert szerette felfedte számára és megértette vele a muzulmán világot (mely iránt azelőtt csak haragot és megvetést érzett) s most már visszautasította, hogy az arabok ellen harcoljon. S vannak frontarcos polgárok, akik a fegyverbarátságból nem a géppuskák emlékét hozták haza magukkal, hanem egy mély vágyakozást, hogy a társadalmi kérdéseket olyan megértéssel lássák, amilyennek nem érezték szükségét azelőtt.“

Igy történik, hogy 1938-ban a francia értelmiség legjobb képviselői egészen át vannak hatva egy eszmétől, mely új egyesüléshez s a való világ mély megértése felé hajtja őket. Ime teljesen ellentétes elvű emberek, mint Montherlant az atheista s Mauriac a katolikus vagy Bernanos és Malraux nem ott tartanak-e, hogy felfedjék, az „azonos szeretet“-et? Tehát egyáltalán nem a véletlen az, ami egyesítette e (négy nevet annak a nyilatkozatnak aláírásában, amiről szóltam, André Chamson, Colette, Lucian Descaves, Louis Gillet, Jean Guehenno, Jacques Maritain, Jules Romains, Jean Schlumberger s e sorok írója mellett. Eljönnek Franciaországban a napok, hogy azok, akik közülünk a „szepőlten igazság“ hordozóinak tekintik magukat, kiegyenlíteni igyekeznek azt azzal, „amit nem hisznek egészen tiszta igazságnak“. Nem más ez egvébként, mint amit ezzel az ifjúsággal megérett az évek során vezetőjévé és vezérlő csillagává lett Romain Roland, aki a Tizen-

hármak nyilatkozatára küldött nagyszerű levelében elfogadta annak minden részletét, életének, szívének és nevének minden tekintélyével.

Franciaország egysége így kezdődik el a költőknél, akik felismerték a népet, az új eposz hőseit. (*Louis Aragon.*)

A MODERN NÉMET KÉPZŐMŰVÉSZET. (*Peter Thoene: Modern German Art.* Penguin Books Limited, 1938, London). Ez a könyv tulajdonképpen bevezetésnek készült ahhoz a londoni kiállításához, mely a „degeneráltaknak“ bélyegzett német művészek műveit mutatta be az angol közönségnek. (Az angol kiállítást megelőzte a tavalyi müncheni kiállítás, melynek — bizonyára a csúfjára — százezrek jártak.) A londoni kiállítás ideje összeesett a németországi mai fémjelzett művészek hivatalos kiállításával... Idők jele, hogy a könyv szerzője kénytelen volt álnevet választani „speciális okokból“... Nyomtatott és nyomatékos tanubizonyoságul azok számára, akik szerint a művészet és az esztétika szellemi ősnemzés útján keletkeznek. „Peter Thoene“ könyve nem ezen az elefántcsont alapon áll. Szerinte „a művészet belső és formai kifejezése éppen úgy alá van vetve a változás törvényeinek, mint a munkafolyamat, a társadalmi vonatkozások berendezése, vagy az erkölcsi felfogások“. Miben látja viszont a művészi változás törvényszerűségét? Szerző kitérően rávilágít egy-egy művészre, elsősorban a XIX. század végének és a XX. század elejének művészeire, de ott, ahol egy-egy művészi irány vagy iskola létrejöttének az okait vizsgálja, csődöt mondanak a szempontjai. Kitérően jellemzi például Adolf *Menzel* művészetét. Hamis pátoszu zsánerfestészetnek tartja ismeretes képét, a *Vasműveket*. Magyarázat: a hatalmaserejű és megkapó festő úgy látta a valóságot, ahogy a potsdami udvari kör óhajtotta látni. Kitérő a német romantikus festők közül *Runge* és *C. D. Friedrich* jellemzése is, akik a három tucatnyi, elmaradt és szűklátókörű hercegségekben éltek és a belső és külső szolgaság bilincseit akarták *vágyódásukkal* áttörni. *Karl Spitzweg* művészetében ez a vágyódás, melyet a szerző a felelőtlen kozmikus jelzővel ékesít, már szűk vildékiességgé torzul. *Hans Thoma* művészete hasonlóképpen vidékies, *Feuerbach* színpadias görög figurákat, stuttgarti Iphigeniákat festett. *Böcklin* is e heroikus banalitás határai közt festett: szentimentálissá tette a természetet, melyre tragikus-hősi hangsúlyt ejtett. *Liebermann* a dolgokat liberális, polgári tudattal vette szemügyre...

Kitérő megállapítások, melyek szinte feleslegessé teszik az indoklást és a mélyrehatóbb formai analízist. De ez a hiány, mely könyve elején nem érezhető, megbosszulja magát a modern művészet ismertetésével kapcsolatban. A szerző módszere ugyanígy az alapvetésben hibázik. Nem tisztázza a művészi változás törvényszerűségét. Igaz, hogy e törvényszerűség rendkívül bonyolult és a művészi jelenségsorok lefolyása sincs még kellőképpen tisztázva. A modern művészetet egészében meghatározza az a körülmény, hogy termékei árucikkek és polgári lakások díszítésére szolgálnak. Vegyünk egy másik példát. A gótikus építészet nem kedvezett a falfestésnek, a román igen. De ezeken az általános lehetőségeken belül fölmerül az egyes irányok tartalmi és formaproblémája, amit csak történelmi elemzéssel lehet megközelíteni. Fölhozzhatjuk például az irodalmat is. A polgárság előnyomulásával létrejön a költészetben a „parnasszista“ magatartás. A költők a Pleiadetól kezdve a polgári élet csúnyasága, „költőietlensége“ miatt elvont érzelmi szférába emelkedtek. Az érzelmeket önmagukért, az érzelmekért kultiválják. Ez a magatartás azonban sohasem volt kizárólagos. De ezen az évszázadok

óta tartó magatartáson belül mennyi forma és tartalom váltakozott: Ronsardtól Rilkeig és Babitsig! Visszatérve a könyvre, a szerző a gótikus jelzöt indokolatlanul, gyakran és ép' olyan felelőtlenül használja, akár a kötet bevezetésének írója, H. Read.

„Thoene“ analógiákra támaszkodik. A naturalizmust és az impresszionizmust összefüggésbe hozza az ugynevezett természettudományos világképpel, melybe belesorozza a fejlődés darwini elvét, a történeti materializmust, a szinképelemzést és a fényképezés tökéletesedését. A modernebb irányokat pedig az elektromosság, mint mozgási processzusnak a felismerésével, a drótnélküli táviróval, a Röntgen-sugarakkal és a pszichoanalízissel. De ezek az összefüggések csak analógiák maradnak a könyvben. „Thoene“ nem jut el annak a felismerésig, hogy a termelés fejlődése, a technikai lehetőségek csak lehetőséget nyújtanak a művész számára, de nem szükségszerűen determináló okokat. Az impresszionizmussal (nagyobb ablakok, pleine air, an'fin festészet, stb.) egy időben olyan festők is festettek, akik a technikai fejlődéssel tudatosan nem tartottak lépést. Maga a technika sohasem volt *kizárólagos* oka a formák *önálló* fejlődésének. (L. Márten szava), vagyis a művészetnek. Ez az önálló fejlődés a világtörténelem eddig lezajlott szakaszában ment végbe, de az önállóság a történelemmel együtt fog átalakulni. Az ősművészet a létfenntartás és fajfenntartás technikájához tartozott és közvetlenül az egész ősközösséghez szólt. A művészet a termelés és a társadalom fejlődésével mind elvontabbá és egyes csoportokhoz kötöttebbé vált. A jégkorszak festészetének naturalizmusát nem magyarázza meg a felhasznált festékanyag vagy ecsetpótlék. A korai földművelőközösségek technikai edényornamentikáját a technikán (zsinórok, hánccs, stb.) kívül az is determinálta, mégpedig elsősorban, hogy a vándorokat nem vadászok, hanem földművelő nők vagy férfiak készítették. A munkamegosztás játszotta a döntő szerepet. A szerző tehát szerencsésen tartózkodott attól, hogy a szigorú okság' viszonyt kimondja a technika és a művészet fejlődése között. De szerencsétlenül attól is tartózkodik, hogy megállapítsa, hogy a technikai *lehetőségeken* kívül mi a *döntő* oka a művészet fejlődésének? Vagyis nem elemzi a tartalom és a forma művészileg alapvető dialektikai viszonyát és nem kutatja elég mélyre menően a formalitás és tárgyválasztás okait. A történelmi-társadalmi elemzés és a mélyebb történelmi távlatok, melyek pedig, mint a fenti példák talán megmutatják, mély felvilágosításokat nyújthatnak, nem jutnak szóhoz a könyvében. A művészek helyzete pedig és vállalt helyük a társadalmi alakulásban csak a véletlenül mulik.

A művészet elvont ideológiai szféra és a XIX. sz. végének és a XX. sz. elejének társadalmi alakulása meglehetősen „Spielraum“-ot adott a művészet tevékenységeinek. De ez a „Spielraum“, mely napjainkban sok helyen megszűnt már, mégis az emberi történelem, illetve társadalom területén létezett és a művész mind formájával, mind tartalmával a társadalmi alakulásban helyezkedett el, annak csoportjait képviselte. Ezeknek a csoportoknak életérzését és világlátását érzékelte meg. Bármily magasnak is tűnik a művészet sztratoszférája (és ezt a szférát nagyonis magasnak tüntették fel) a művészekre is áll a társadalmi nehézkedés osztálytörvénye. A művész életérzése — amit *lát* és *ahogyan lát* — meghatározza alkotásait. Ennek az életérzésnek megfelelően választja ki mintáit és sajátítja el a technikáját. Az impresszionizmus fényproblémája például — amint „Thoene“ is rámutat — felmerül Rembrandtnál, Greconál, stb. is. Impresszionisztikus életérzés megnyilvánul például a római festészetben is. Ezeket a koincidenciákat nem magya-

rázzák a közvetlen technikai lehetőségek, ahogy egyesek mechanisztikus módon magyaráznák. De nem magyarázza az egyes művészek „egyéniisége” sem. A „szent egyéniség” mégis csak bizonyos társadalmi környezetben született, nevelődött és helyezkedett el. Még akkor is, ha elefántcsonttoronyban vagy a társadalom margóján vagy bárhol képzeletben magát. Látását pedig befolyásolja saját életérzése (érzelmi és szellemi reakciója a társadalommal szemben, melyet nem a világegyetem vált ki benne, hanem ő vetíti ki a világegyetemre) és mind az, amit tanul. De az is, amit tanul — akár Giotto, akár Monet, akár gotikus szobrászat — már társadalmi osztályviszahatásokat testesít meg. Bár fölül a művészi gálya, mégis úr a társadalom dagálya.

A művészi egyéniség a művészi hatásokkal és a technikai eszközökkel kollektív művészi örökséget vesz át. De átveszi valamilyen társadalmi csoport világlátását is. A világlátás elsősorban a tartalom és a forma viszonyára vonatkozik és F. D. Klingender sikeresen meg is kezdte e szempont alkalmazását a XIX. és XX. sz. művészetére. Ezt a viszonyt nagyjából meghatározza, hogy a művész termelő vagy csak fogyasztó rétegek számára dolgozik-e. Ezt a szempontot *Alick West* juttatta kifejezésre az irodalommal kapcsolatban (lásd *A. West: Critics and Criticism*, 1938. London.) A valóság folytonosan alakul. A csak fogyasztó rétegek — érdeklükéből kifolyóan — meg akarják állítani az alakulást. Művészetük tehát nem dinamikus, hanem sztatikus. Elavult tartalmakat nyújtanak — klisiroznak, vagy a tartalmakat csiszolják, hogy elfogadhatóvá tegyék azokat. Nem bírkóznak művészileg a dinamikus valósággal, hanem az átöröklött tartalmakon és formákon kérődznek. *Ingres* Raffaeleskedett, *Courbet* husból és vérből való nőket festett. *Millet* a politikailag előnyomuló parasztságot festette, *Jules Breton* négedessé szirupozta alakjait. A történelmileg indokolt dinamizmusnak a maga idejében való kifejezése élteti tovább a dinamikus művészetet, bár az általuk létrehozott művészi tartalom és kifejezés éppen annyira elavult, mint a társadalmi küzdelmek megfelelő fázisa. III. Napoleon korának kisparasztsága már a múlté, de a fogyasztók művészeté egyre galvanizálja Milletnek a maga idejében indokolt tartalmait és formáját, mint halott békalábat. A fogyasztók esztétikája a sztatikus művészek szempontjából írja a művészettörténetet. A társadalmi valóság azonban csak bizonyos kulmináló pontokon egyszerűsödik le két egymással szembenálló réteggé. A társadalmi rétegződés bonyolultsága bonyolulttá teszi az egyes művészek társadalmi elhelyezkedését és művészetük kialakulását is. Példa erre az impresszionizmus, mely dinamikus ujtás volt az egykori hivatalos művészettel szemben és reakció úgy *Courbet* realizmusával, mint *Van Gogh* első periódusának naturalizmusával szemben. A bonyolult társadalmi és művészi vonatkozások okozzák, hogy bizonyos társadalmi csoportok szóvivői és maguk a művészek is bizonyos művészi irányokat tévesen fűznek egyes csoportokhoz. Ez áll nagyjában a XX. sz. német művészetére is. Akadt olyan német esztétikus, E. von Sydow, aki megütközött azon, hogy az alsó rétegek nem ismernek a maguk művészetére a — primitívizmusban. A társadalmi fauna fölületes tanulmányozása is meggyőz arról, hogy itt művészi kakuktozásról van szó. Nem *ennek* a társadalmi rétegnek zord fészkében keltek ki az irányok sem, melyeket „Thoene” ismertet.

A modern német művészet fejlődése nyomon követi a történelem alakulását. De az irányok nagyon gyorsan váltakoztak, hiszen az üzleti verseny a modern művészeket állandóan az „új”, az „egyéni” felé kergette. Ez a művészet olyan képirás, mely betűzve egy társadalom tra-

gédiáját adja. A tartalom és a forma viszonya mindjobban a forma győzelmére vezetett. Mind *Leibl*-nél, mind *Marées*-nél, mind *Liebermann*-nál a forma akár klasszicizáló, akár impresszionisztikus, — a tartalmat módosította, enyhítette, erőszakolta: elfogadhatóvá tette. „Thoene“ *Leibl* művészetét szembeállítja a „szacharinos“ művészettel és megtalálja benne a paraszti élet realitásait. Ez azonban felületes általánosítás. Ennél a parasztságnál és *Leibl* megnyilvánulásainál *Millet* is jóval tovább ment — mégpedig jóval *előbb*. Bizonyos, hogy *Leibl* egy a multba néző művészettel szemben haladó — annyiban, amennyiben az egykori nemzet^l liberális párt az volt a konzervatívokkal szemben. *Liebermann* pedig, aki erősen hangsúlyozta az individualizmus szerepét, lazította, mozgásba hozta, bontotta a valóság nagyonis jól kiválasztott „szögleit“. Az atmoszférával, a fény játékkal fémjelezte például a hálókötő és egyéb munkát végző nőket „Thoene“ *Liebermann* kapcsolatban azt írja a naturalizmusról, hogy a dolgokat térben ekvivalenseknek fogja fel. Az udvari esztétikával szemben ez valóban újítás és egy másik világot fejez ki, de egy olyan világot, mely a valóságot a valóság egy mozgási termékére — a fényre redukálja és így elfogadhatóvá teszi a „liberális tudat“ számára a valóság művész^letlennek érzett nyersségét. *Liebermann* további fejlődése során a tartalmait is mindjobban válogatta, fürdőzők, polójátékosok, lovak a parton, stb. Majd hivatalos festő: *Hindenburg*-arckép. „Thoene“ azonban ezt a fejlődést nem domborítja ki.

Majd létrejön a *Brücke*-iskola. „Thoene“ ismertetése ismét csak a felületeken mozog, melyeknek a háttérére nem mutat rá. A modern német művészet ismertetése alkalmával ezért még kevésbé fogadjuk el „Thoene“ álláspontját, ak^l esztétikai szempontját az általa ismertetett irányokhoz szabja.

Cézanne, *Van Gogh*, *Munch*, *Hodler*, *Gauguin* a művészi vezérek. Művészetük formái alkalmat nyújtottak a tartalom alól való kibúvársra. „Thoene“ álláspontját, aki esztétikai szempontját az általa ismertetett zaneből a tapétaszzerű dekorativizmust, *Gauguin*-ból az egzotikus dekorativizmust, *Hodler*-ből a kispolgári, üres, monotonná és ritmikussá redukált monumentalitást, *Munch*-tól és *Van Gogh*-tól a szubjektívizmust sajátították el. Mint ahogy Németország gazdaság^l fejlődését megelőzte Franciaország fejlődése, úgy a francia művészi fejlődés is létre hozta azokat a formákat, melyeket a német fejlődés már készen kapott. És több-kevesebb tehetséggel megszerezte, amit művészi apáitól örökölt. Másképpen látjuk ezt az örökséget, mint „Thoene“. A német művészet örökölte a mozgás lehetőségét kizáró „monopolisztikus“ teret — a sikyszerűség és a dekorativizmus alapját. (Thoene szerint a sikyszerűség a banálissá vált mélység megünásából jött létre). És a monopolisztikus élethangulat egyedüli mozgási lehetőségét: a rángatózást. Amint a naturalista *Van Gogh* formájának dialektikus feszültsége megszűnt és létrehozta a világ kilendült, súlyavesztett kifejezését, és nem mutatta meg a szembenálló erőket, úgy alkották meg a német expresszionisták a maguk dialektikátlan, epileptikus művészi világképét. Minden^l ismeri műveiket, csak *Dix*, *Grosz* és *Kollwitz* műveit lehet velük szembeállítani. Közülük *Kollwitz* a legjelentősebb. Komor ökonomiájú és sűrített dinamikával telített rajza^l az ellentét erejénél fogva megmutatják a különböző esztétikai izmusok zsákuccáját. *Grosz*, a ragyogó tehetségű perszifáló, a negatív kritikában volt jelentős. A guny, a finto^r erősebb volt benne, mint az építő akarat.

A *Blaue Reiter* mozgalma ad abszurdum vitte a *Brücke* megoldásait. Ahogy a német szellemi élet a valóság elől tudákos és halott misz-

t'ikába menekült, — kabala, exotikus kultúra, közép és ujkori misztika, pszichoanalízis, stb. — úgy akartak filozófálni és költeni az új művészek is. Kiemelkedik közülük a nagyon tehetséges Franz Marc, aki a Van Gogh-forma egyéni változatát képviselte.

Igazat kell adunk „Thoene“-nek abban, hogy a modern német művészet történelmi jelenség és indokolva is volt történelmileg. Ez az indokoltság abban állt, hogy a művészet termőtalaja, a csoportok, amelyekből kinőtt, valóban szakítottak a valósággal. Lemondtak arról, hogy aktíven vegyenek részt a valóság alakításában és művészetük is lemondott arról, hogy a történelem dinamizmusának áramkörébe kapcsolódjon bele. Történelmi és esztétikai sterilizációra ítélte magát és az ítélet végrehajtott. (Nagyfalusi Jenő)

FRANCESCO NITTI ÚJ KÖNYVE. Kevés politikus él ma a világon, aki úgy a háború előtt, mint annak tartama alatt s a háborút követő években olyan jelentős szerepet játszott az európai politikai életben, mint Francesco Nitti. De közéleti működésétől eltekintve is jelentősek írásai. Kevés közíró rendelkezik annyi élményanyaggal, tapasztalattal és felkészültséggel, mint Nitti, aki ezenkívül még termékeny író is. Két évtized óta — számtalan ujságcikken kívül — minden évben kiad egy-egy újabb könyvet. 1921-ben, még mint aktiv politikus írta meg *L'Europe sans paix* című könyvét (24 nyelvre fordították le), alapos bírálat alá véve a békeszerződéseket. Majd egymásután jelennek meg *La décadence de l'Europe* (1922), *La Tragédie de l'Europe* (1923) s a *La paix* (1924) című könyvei. Tudományos szempontból legértékesebb a demokráciáról írt kétkötetes munkája (*La démocratie*, 1933.)

Új könyve (*La désagrégation de l'Europe*, Paris, 1938), amit pár hónappal ezelőtt adott ki, Európa széthullásáról szól. Ezt a könyvet is ugyanazok az erények és fogyatékoságok jellemzik, mint eddigi írásait. A jó és az értékes benne az óriási adathalmaz, az elemzések tisztasága s főleg: az igazságra törő jó szándék és humanista szellem. Ugyanakkor szembetűnő elfogultsága és következetlensége.

Nitti megállapítja egyfelől, hogy a fajelmélet nélkülöz minden tudományos alapot. Gobineau elmélete képtelenség. A zsidóság nem külön faj, hanem különböző fajokból összetevődött népkeverék s napjaink legnagyobb süllyedése nyilvánul meg a faji előítéleteken alapuló zsidóüldözésben. Másfelől a marxizmus ellen az a döntő érve, hogy az egész elmélet jellegzetesen zsidó észjárásra vall. A *Kapital* a biblia és a talmud hegeli formulákban való kifejezése. Másszóval Nitti tagadja a fajelméletet, de tüstént alkalmazza, amint szüksége van rá. Hogy azután teljes legyen a zavar, más helyütt megállapítja, hogy Marx eszméi tulajdonképpen nem is eredetiek, egytől-egyig fellelhetők Saint-Simon, Owen és Fourier munkáiban, holott a szocializmusnak ezek az előfutárjai egyáltalán nem zsidók.

Nitti szerint Európa mai válságát egyrészt a marxizmus, másrészt a tultengő nacionalizmus idézte elő. Ezek az ideológiák lettek urrá a háború után elernyedő nemzedéken s ezekből fakadtak a parancsuralmak. 1914 előtt Európában, pár balkáni államot kivéve, nem volt parancsuralom, de a világtörténelemben sincs példa a mai parancsuralmi rendszerekre. A római diktátorok uralma csak meghatározott időre, rendszerint 6 hónapra szólt s ha meghatározott célt tűztek ki a diktátor számára, úgy hatalma azon a napon szűnt meg, amelyen a célt elérte. Diktátor csak olyan ember lehetett, aki már konzul volt. A diktátornak nem parancsolt ugyan a szenátus, de az állami pénzek igény-

bevételéhez ki kellett kérnie a szenátus engedélyét. A római parancsuralmi rendszerek ezek szerint sokkal „demokratikusabbak“ voltak, mint a maiak.

Nitti egyaránt elítéli a mai parancsuralmi rendszereket, de bármennyire hangsúlyozza is tárgyilagosságát, legnagyobb hévvel a mai olasz rendszer ellen fordul. A másik két diktatura esetében elismeri, hogy azoknak van gyökerük a néplélekben. Hitlernél azt is elismeri, hogy kezdettől fogva vaskövetkezetességgel hirdeti elveit, az olasz fasizmus azonban egyszerű lokális jelenség, amit nem támogat semmiféle, még hamis ideál sem s a pusztá erőszakon s főként egyéni, egocentrikus hatalomvágyon alapszik. A Duce végigjárta az összes pártokat, volt anarchista, marxista, szindikalista s a fasizmus is egyre változik. Azoknak az elveknek a terjesztését, amiket a fasizmus 1922 és 1923-ban hirdetett — Nitte szerint — ma fegyházzal, esetleg halállal büntetik. A fasizmus kezdetben a minden állami beavatkozástól mentes, szabad, egyéni gazdálkodást hirdeti s csak később vezette be az állami mindenhatalóság elvét. Eleinte németellenes s barátságosan tekintet Moszkva felé — a fasiszta Olaszország küld elsőül követet Oroszországba — s csak évek múlva fejlődik ki a német barátság s fonódik szorossá a kapcsolat a két „testvér-nemzet“ között.

Mikor Nitte könyvét írta, Itáliában még nem volt napirenden a faji kérdés. Mussolini mindig elitelőleg nyilatkozott a faj-elméletekről, ami érthető is, (az olasz a világ egyik legkevertebb népe) az antiszemitizmussal szemben pedig nyíltan állást foglalt. Ma, az életbeléptetett zsidótörvény után újabb következetlenséggel vádolhatná Nitte a Ducet. Mussolini gyakran hangoztatja, hogy Machiavelli a szellemi őse. Nos, a faji kérdésben nemcsak önmagával, hanem szellemi őseivel is ellentétbe került. Machiavelli *Florencai történelmében* az emberi egyenlőség elvét hirdeti minden faji előítéllettel szemben. „Minden embernek egyforma a származása, a természet valamennyiünket egyformára teremtett — írta Machiavelli — és egyik fajta sem ősbibb a másikkal. Húzzátok le róluk a ruhát, meglátjátok: egyenlőek vagyunk. Cseréljétek el velük ruháitokat, ti látszotok akkor a nemességnek és ők a csőcseléknek. Csak a szegénység és gazdagság tesz közöttünk különbséget.“

Nitte meglepő adatokat közöl könyvében a fasiszta államok gazdasági helyzetéről. A munkabérek itt a legalacsonyabbak. Az átlag munkabért 100 egységgel jelölve, az egységárak országokint a következők: Németország: 75; Lengyelország: 61; Jugoszlávia: 45; Spanyolország: 40; Olaszország: 39. (Nitte a Bureau International du Travail adatait közli 1931-ből. Azóta a helyzet rosszabbodott.) Olaszországban a munkanélküliekről 1934-ben készítettek utoljára statisztikát. A számuk ekkor 1.154.418. Azóta ez a szám is növekedett. Utóbbi években a mezőgazdasági munkabérek 40, az ipari munkabérek 35 százalékkal csökkentek. Az etiopiai háború több, mint 30 milliárd lirába került s az 1935-36. és az 1936-37. évek pénzügyi deficitje 28 milliárd lira. 1930-ban Itália állami adóssága 85, 1935-ben 154 milliárd s Nitte szerint az etiopiai háború után az államadósság minimálisan számítva 200 milliárd lira.

Hasonló, bár nem ennyire súlyos a gazdasági helyzet Németországban, hol a termelés teljesen a hadsereg és a háborús készülődés szolgálatában áll. Hitler ez év február havában beismerte, hogy az élelmiszerszükségletnek csak 81 százalékát tudják kielégíteni. Tekintettel arra, — írja Nitte — hogy háború esetén a termelés 20 százalékkal csökken, a fogyasztás pedig 20 százalékkal emelkedik, elképzelhető, hogy milyen helyzetbe kerül Németország háború esetén. A közéletmezés te-

rén az *Anschluss* az eddiginél is súlyosabb helyzetet teremtett. Élelmezés tekintetében Ausztria súlyos tehertétel Németország számára. A Harmadik Birodalomnak rövid időn belül újabb külpolitikai akciót kell kezdeményeznie, mert másként nem tudja elterelni a figyelmet a birodalomban egyre növekvő gazdasági bajokról — írta Nitti röviddel az Anschluss után, mikor a Szudéta-németek „felszabadítása“ még nem volt Európa sorsdöntő kérdése.

Mindaddig — mondja Nitti — míg e két országot mai diktátorai uralják, állandó a háborus veszély Európában. Minden állam kénytelen termelő erői javarészét hadi anyagok előállítására használni s ez az improduktív termelés — ha időnkint a konjunktura látszatát is kelti, előbb-utóbb válsághoz vezet.

A gazdasági válságot sok állam tervgazdasággal igyekszik orvosolni. Nitti szerint azonban a tervgazdaság keresztülvitelének előfeltétele vagy a gazdasági, mint a politika¹⁾ szabadság teljes megszüntetése s így ez az elv egyetlen demokratikus államban sem alkalmazható. Tervgazdaság kizárólag csak a magántulajdont megszüntető kollektív termelési rendszerben érvényesülhet. Egyéni gazdálkodás mellett csak még nagyobb zavart okoz. Németországban Werner Sombart tizféle Planwirtschaft-tervezetet dolgozott ki, s egyik sem vált be a gyakorlatban. Ezzel szemben Angliában, Belgiumban és Svédországban még csak nem is kísérleteztek ilyen módszerekkel s Nitti szerint ez az egyik oka annak, hogy ezt a három országot érinti legkevésbé a gazdasági válság. Szerinte a mai súlyos helyzetben csak egy megoldás képezhető el: visszatérés a régi liberális és demokratikus elvekhez. Nitti ugyan könyvének bevezető részében megállapítja, hogy igazi demokrácia és igazi liberalizmus még soha sem valósult meg egyetlen állam életében sem, mert még a legdemokratikusabb államban is a tömegbefolyásolás eszközei, a sajtó, a tribün, a katedra, a rádió, stb. mindenkor kiváltságos rétegek rendelkezésére és szolgálatában álltak, de könyvét mégis azzal fejezi be, hogy nincs más megoldás, mint annak a szabadságnak újjászületése, amely szabadság valójában még meg se született.

Nitti szerint a jó szociológus a társadalmi bajok orvosa. Nos, a volt olasz miniszterelnök olyan orvos, kinek diagnózisa nagyrészt helyes, de prognózisa és terápiája nem a tudomány, hanem az érzelmek logikáján alapul. (*Turnowsky Sándor*)

HOLLÓS KORVIN LAJOS VERSESKÖNYVE. Kétségtelenül igazságtalan lenne H. K. L. napokban megjelent verseskönyvéről anélkül emlékezni meg, hogy tekintetbe vegyük azokat a munkáit, melyek a kötetben nem jelenhettek meg. Ezek ugyanis a költőnek azt az arcát mutatják, amit igen ritkán s többnyire csak utalásokban lelkünk fel az urbánus hangú és hangulatu versek között. A mondanivalónak a formára való hatása következtében néha úgy érezzük, hogy még felvázolásban, kifejezésformában és megoldásban is alig azonosítható mozzanatokra bukkanunk. Olvasóink nem azt a költőt ismerik, akinek negyvenegynéhány versét tartalmazza a kiselakú verskötet, melynek kissé elégikus csengésű címe is (*Elthal a dal*) másra utal, mint amit várnánk tőle. S ha a bíráló mégis csak arról kíván szólni, ami a kötetben van s a kimaradtakra vonatkozóan beéri az egyszerű utalással (*Az idő futó kerekével*, 1935. stb.) az azért történik, mert olvasóink ezeket a verseket amugyis ismerik.

Amit a kötet első része nyújt, városi képek lírai leírása, fanyar és szenttelen, mint a kor, melyben született s melyben már lázítás, ha nem lelkesedünk azért, ami van. Sajnos, nem túlzott gazdaságosság jellemzi

ezeket a gyakran hosszú verseket, hol az anyag (*Első tavaszi nap*), gyakrabban pedig képek és hasonlatok tekintetében. Ugy tűnik, mintha szakadékok választanák el az Elhal a dal verseinek íróját a *Rács előtt* (*Korunk*, 1938 jul.-aug.) költői ökonómiát, mérsékeltet és férfiasságot idéző költőjétől. Öncélú, néha zavaró pleonasztikus képei (...s e hőmpölygő zaj táraján hullámszott egy rikkancs szava) tulzottak és kifejezőerő hiányában nem érik el a kívánt célt. Ezeknek a verseknek minden erénye, hogy bennük a költő, programjához hiven „nem járja messze fellegek utjait, itt él egy élő test ölében s nem tagadja meg szívét a világtól“. Hibátlan formájú verseiben él a „mellékucca“ harisnyát stoppoló és fehérműt vásaló, törvényenkivüli költőjével, aki a „világ ügyének szónoka.“

Tovább talán minden versről külön-külön kellene írni, annyira elütnek egymástól tartalmilag — egy fiatal költő lázas keresésére emlékeztetőn (*Ballada egy régi este lángjairól — A fájdalom tiéd lesz; Talán dühomben egyszer — Büszke bűn*). Ez az, ami fölötte megnehezítené, hogy H. K. L. helyét a mai magyar lirában meghatározzuk. Gondosságával, művészi kerektségével minden verse költőre utal, így azonban egymás mellett a versek mégis zavarják és rontják egymás hitelét. A költőt, akit a *Büszke bűn* néhány sora („S hát lehet-e ma tiszta az, aki eltaszítva a forrástól, hol inna, szomjában fuldokol?“) költői és emberi igényességével elválaszt az *Együgyű ballada* kevéssel beérő költőjétől, azt a H. K. L.-t, aki a lényegét is meglátja abban, ami körülötte ma végbemegy, a *Freskók* című husz kis arcképet tartalmazó ciklus érzékelteti. Husz párosos arckép ismerőseiről, emberekről, akik körülötte élnek és élőködnek, kívül a mellékuccán a társadalom zavarosában halászva, vagy sután, ütődötten ámulva a parton. Az olvasó határozottan érzi, hogy a költő inkább a „világ ügyének szónoka“ ezeknek a kis négysoros epigrammszerű portréknak megírásával, mint a kötet elejére tett hosszú leírásokkal (*Esti mellékucca*). Világnézeti kaméleonok, bolondok és mindentől nemesen undorodók arcképei váltakoznak itt, szüntelenül és minden sorunkban vádolva a társadalmat, mely fenntartja, de legalább élni engedi őket. „Igaz bíró: megbocsájt minden vétket. Csak az ártatlanságra nem talál mentéget“ — hangzik az egyik, magában hordva korunk egész jogi és erkölcsi tájékozatlanságát, mikor már valóban nem tudjuk, ki bűnös, inkább az, aki megadva magát ártatlanul uszkál társadalmi rendünk tisztátalan vizében, vagy aki bűnösen szavát emeli ellene.

Ez az a terület egyébként, ahol H. K. L. hangja egyéni s meglátásai is ujak. Itt a dolgok nyílt kimondásában vagy közvetlenebb érzékeltetésében sokkal szerencsésebb és meggyőzőbb, mint szimbólumaiban. Potenciálisan mindenestre ez az a hang, aminek továbbfejlesztése és kiterelésével a könnyed és mesterkéletlen formakésztséggel párosulva új szint hozhat a magyar költészetbe. (*Kovács Katona Jenő*)

A KORUNK HIREI

Magas javadalmazás ellenében keresünk lapterjesztőket Románia magyarlakta városaiban. Ajánlatokat a kiadóhivatal címére kérünk.